



გიორგი ლეონიძის  
რედაქციით

სახელგამი

1939

საქართველო

საქართველო

საქართველო



Moravus Magnus Dux exercitus Hungarici Vir Equus vultu potens et omni  
 firmitate ducta pectus clava in Regem Hungaricum cunctis Potenti fugit a  
 pectus insensibilis forma a suis de hinc fugit in directionem Turcorum  
 et exinde Anania hinc et sic in omni pectus pectus. Cuius, ut  
 obit hinc et sic in omni pectus pectus, hinc  
 omni hinc et sic in omni pectus pectus.

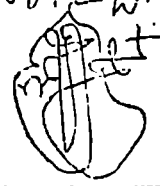
John...  
 London...

John...  
 London...

ბიოგრაფიკული

(პორტრეტი ამოღებულია ქრისტეფორე კასტელის აღბომიდან, XVII საუკ.)

Handwritten text in a cursive script, possibly a form or document, enclosed in a rectangular border. The text is arranged in approximately 10 lines. The script is dense and difficult to decipher, but appears to be a structured list or form. The final line contains a circular stamp or seal.



ფორზადი: ლ. გუდიაშვილის  
გაფორმება: ვ. ბრიზოლიასი

## იოსებ ტფილელი და „დიდმოურავიანი“

იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“ ქართული ნაციონალური ეპოსის შესანიშნავი ძეგლია. იგი საკმაო პოპულარობით სარგებლობდა ძველ საქართველოში, განსაკუთრებით დაბალ ფენებში იგი საყვარელ წიგნად ითვლებოდა. „წიგნი ესე სავესე ისტორიულისა მოთხრობითა ქებულ არს მრავალთაგან“ — ამბობს პლ. იოსელიანი. მიზეზი პოემის სახელგანთქმულობისა, — მისი მალალმხატვრულობა იყო, მისი ხალხურობა, სისადავე, ღრმა ლირიზმი და შემდეგ თვით პოემის საგანი — სახელოვანი გიორგი სააკაძის ანუ დიდმოურავის პიროვნება, რომლის გამო პოემას ეწოდა „დიდმოურავიანი“<sup>1</sup>.

ექვი არაა, ამ დიდებული გმირის ხმალსა და სახელს არა ერთი ალტაცებული სიტყვა უნდა გამოეწვია თავის დროშივე, ამიტომ დამაჯერებელია იოსებ ტფილელის ცნობა, რომლის მიხედვითაც გ. სააკაძის სიცოცხლეშივე ხალხში არსებობდა „ქებანი“ მისი გმირობის შესახებ. მაგ. თვით ჩვენს პოემაში ტფილელი ათქმევინებს მოურავს, რომ მაშინდელ მესხეთშიც კი, სადაც მოურავი დროებით იყო ერთხან გადახვეწილი, უკვე არსებობდა „ქება“ მის შესახებ:

„სრულ მესხნი ტპილად მომეპყრნეს ჩემთანა სადგურობდიან,  
ჩა ამბავს თავი ახსნიან, ხან ჩემს ქებასაც ჰმობდიან“—ო.

რაც შეეხება მხატვრული მწერლობის ძეგლებს, ჩვენ 1935 წელს გამოთქვით აზრი, რომ დღემდის ჩვენამდე მოუღწევველ ნაწარმოებთა შორის გიორგი სააკაძეზე, გარდა „დიდმოურავიანისა“ არსებულა მაგ. ერთი პოემა, რომელშიც, სხვათა შორის, დაწვრილებით ყოფილა აწერილი სააკაძის საქართველოდან გადავარდნა ოსმალეთში და იქ მისი ნაქნარი გმირობის ამბები. ეს ცნობა თვით ჩვენს პოემას აქვს შემონახული:

„სხვაგან წერა დამწერელმან ხვანთქართან წასვლა მიჰი;  
სობტაების ამოწყვეტა, სისხლთა დენა, ყათლა ვისი,  
ბევრი ბრძოლა, ციხის რთმევა, ნებად, არა წართმევისი,  
ან მოყვრების გამოჩენა, შესწავლილი ზოგან თვისი;

<sup>1</sup> გიორგი სააკაძე იყო მოურავი ტფილისისა, დვალეთისა, ქრცხინვალისა, „დიდმოურავობით“ იგი იხსენიება ჯერ კიდევ XVII ს. ისტორიულ დოკუმენტებში.

ბანტორისაგან როგორც ცნობა, ანუ დიდად პატივცემა,  
მტერთ გაველნის დამდაბლება, წყალობა და კვლავ მიცემა  
მის დუშმანთა ამოწყვეტა, მისხის მისხად რა მიცემა...

50/356

შესაძლოა, ჩვენი ძველი ხალხური პოეზიის სათანადო შესწავლი-  
სას როდისმე აღმოჩნდეს ეს დაკარგული „ქებანიც“, თუ მათ ჩვენამ-  
დის მოუღწევიათ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ხალხურ პოეზიაში, დღემდე გამოქვეყნებულსა  
და შეგროვილ ლექსებში არსად არა სჩანს გიორგი სააკაძის სახელი. დიდ მოუ-  
რავის გმირობის შესახებ არავითარ ძველ ლექსს ჩვენამდის არ მოუღწევია. ხან-  
გრძლივი მუშაობის შემდეგ, მე მხოლოდ 1935 წელს ხელთ ჩამივარდა ჯერ ერთი:  
ფრაგმენტი და შემდეგ ორი ლექსი. ორი უკანასკნელი ჩაწერილია ზევში, სოფ.  
ჯუთთაში, შოთა თათარის მიერ. სამივე ლექსი იდეოლოგიური-  
არსით და გიორგი სააკაძის პიროვნების შეფასებით ხალხის მიერ, მეტად საყურად-  
ღებოა. მოგვყავს ჯერ ფრაგმენტი.

... წინ წინ გიორგი ყოფილა  
ძველთათვადთამტერიო,  
საკაძის ძაბილან, —  
ჯერ მეფის ალაგ სპერიო, —  
მემრე ყოფილა თორღვაი  
ამთხობდა ცხვარს რო მგელიო!

და შემდეგ ორი სხვა ლექსიც:

1. გიორგი სააკაძის.

წმინდა გიორგის სენიავ,  
რისხვა ხარ თათრის რჯულისა,  
ჩვენს მხსნელათ მოვლინებულო,  
გამხარეე საწყალთ გულისა!

გებრალვის ქერივი, ობოლი,  
ამშენებელი სოფლისა,  
როცა სპირს, მეფეს პატრონობ,  
სახლშიც დამღვრელი ოფლისა!

არას გისვენებს ბარათა,  
ვეზირ თავადის შვილინია;  
ჩვენი რომა ხარ, ისა ჰკლავთ,  
თვალზედ არა აკვთ ძილია.

გაკაუდი ჩვენო გმირთ გმირო,  
მთას გულჩი ჰყავხარ ხატადო,  
ლალა შენა ხარ, — ცხონი კი  
არ ღირან ჩალის ფასადო!

უებარი ხარ ბრძოლაში  
ყველგან გამტანი ლელოსი.  
მინდიამც დაგენაცულებს, —  
გმირი ხარ საქართველოსი!

2. ბარათა ბარათაშვილს.

ბარათავ ბარათაშვილო,  
მეფის ხარ ნახირ ვაზირი,  
ვერა გრძნობ ჩვენსა წუხილსა,  
მალლიდამ გადმონამზირი.

იცინი, გულში გესლი გაქვს,  
ტახტს უყუფ სამეფოსასა,  
მეფე ლუარსაბს ლალატობ,  
ძლიერსა, მრავალ ყმოსანსა!

ჩვენი გივარგიც დანესტრე,  
ქართველთ სარდალი დიდი,  
შენ ჩაუნგრევი მულობით  
ჩვენსკენ სავალი ხილია!

ალარვის ინდობ კანჯარო,  
ტურა ხარ პირსისხლიანი,  
ბევრ დედას შავი ჩააცვი,  
დაყარე თვალცრემლიანი!

სამეფოს ჩანთქმას უპირებ,  
დასთრგუნე დედოფალია,  
დოვლათს იკრეფავ საცალოთ  
ვერ ძღების შენი თვალაია!

ვაჟ, თუ გატიკვდა ბუმბული,  
ველარ იფრინო ლალადა,  
მეფის კარს რისხვა მიიღო,  
ალარ ჩაგაგდონ ბალადა!

მაშინ მოგწვდების მინდიაც,  
ლაჯაის მოგდებს წვერზედა;  
თავს მიგინაყავს გველივით,  
გივარაგის ნასახლკარზედა!

ორივე ლექსი XIX ს-ნის ნახევარს ან XX ს-ნის დასაწყისს უნდა მივაკუთვნოთ ანუ ჩვენს დროს. სტილური ანალიზით მათი წიგნური წარმოშობა აშკარაა (ა. ფურცელაძის მონოგრაფიის გავლენა). ორივე ლექსის ავტორია ვინმე ხევსური მათქვამი მინდია, როგორც ეს ლექსის ბოლო სტროფიდან სჩანს<sup>1</sup>.

დასასრულ, საინტერესო ცნობას გვაწვდის თეიმურაზ ბატონიშვილი (1782 — 1846), თითქოს ჩვენამდე უნდა მოღწეულიყოს ერთი ფრაგმენტი ძველ-ხალხურ ლექსისა დიდ-მოურავზე. მისი ოსმალეთში გადახვეწის შესახებ, „ძველად თქმულსა მოურავზედა ქების ლექსებში“ არის ლექსად ნათქვამი:

„სააკაძეს თან გადაჰყვენენ თავადები ძირძველები“-ო<sup>2</sup>.

მეტად ძვირფასი ცნობაა. მით უმეტეს, რომ მოყვანილი სტრიქონი ხალხური იერისაა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ოფიციალურად ეს ლექსი არჩილს (1646—1713) ეკუთვნის:

ქაიხოსრო და იესე, კვლავ სხუა ბევრი ქართულები  
თან გადაჰყუეს სააკაძეს—თავადები ძირძველები,—  
იქაც ბევრი სახელი ჰქმნა, მაგრამ თავს გარდავევლები...<sup>3</sup>

რასაკვირველია, „მოურავის ქების ლექსებში“ უნდა არჩილის პოემა იგულისხმებოდეს, მაგრამ არც ის შესაძლებლობაა გამორიცხული, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი აქ ჰგულისხმობდეს ძველ ხალხურ ლექსების ციკლს გიორგი სააკაძეზე, საიდანაც შესაძლოა არჩილმა ისარგებლა პოემის წერის დროს.

## 1. პოემის შინაარსი

ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ შეიცავს XVII ს. გმირის და სახელმწიფო მოღვაწის—გიორგი სააკაძის თავგადასავალს, მის აპოლოგიას, უკეთ მის რეაბილიტაციას შთამომავლობის წინაშე: პოე-

<sup>1</sup> პროფ. ა. შანიძის მიერ 1931 წ. გამოცემულს ხევსურულ პოეზიის ანთოლოგიაში მოხსენებულია რამდენიმე ნათქვამი მინდიას სახელწოდებით. შესაძლოა, რომელიმე მათგანიც იყოს ჩვენი ლექსების ავტორი, თუ იგი არ ცხოვრობდა მე-19 საუკუნეში.

<sup>2</sup> წერაკითხვითი ხელნაწერი, №213 („სიკუდილი დიდ მოურავის გიორგი სააკაძისა“).

<sup>3</sup> „ცხოვრება მეფისა თეიმურაზ პირველისა... პლ. იოსელიანის გამოცემა, 1853 წ. გვ. 125.

მაში თვით სააკაძის პირით ავტორისგან მოთხრობილია საქართველოს ისტორიული ვითარება 1609-1629 წლების მანძილზე.

ამ გმირული ეპოპეის შინაარსი ასეთია:

ქრცხინვალში დგას თეიმურაზ მეფე პირველი. მას თან დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე ახლავს. „იშვებენ და იხარებენ“, რადგან მტრები ყველგან შეაშინეს. მაგრამ „ავი ენა“ მათ გაპყრის ქვეყნის საზიანოდ. სამნი კაცნი მოვლენ და მოურავს მოახსენებენ, ხვაშიადს გაგიცხადებთო, მაგრამ ფიცსა გთხოვთ, არ გაგვამელავნოო.

გაკვირვებული მოურავი მიუგებს: „რა ფიცსა მთხოვთ, კარგს მეტყვით თუ ავს, არაფრისა მეშინიან:

გულში არა ჩამაჩნია, მეფის მტრისა ვარ მომსვრელი-ო!

მოსულები კიდევ ფიცსა სთხოვენ, რომ იგი მათ არ გასცემს. დაღონებული მოურავი გულში ფიქრობს, ნეტარ რად მივცე ფიცის წიგნი „ცულის სიტყვისა თქმისათვის?“ და გულში გაივლებს, იქნებ მეფე მიწყრება ძმისათვის ან ნათესავეებისათვის, იქნებ შესულშორს ვიყო და სხვას შეეჩებოდეს ეს ამბავი?

დიდხანს იუარა, მაგრამ იძულებულმა მისცა ფიცი. მაშინ უთხრეს: ხვალ შენი სიკვდილი გადაწყვეტილიაო! შენი მოლაღატენი ნამდვილ ვიცითო! მოურავი ძალიან შეწუხდა. ბოლოს ჰკითხა, რისათვის მომკვლენ, ან ჩემგან რა დაშავებულაო? უდანაშაულო მოურავს აგონდება, თუ როგორ დაღუპულან ღალატით მზექაბუქი და გმირი როსტომ. ის ახლა ჰხვდება: კაცს რომ ბევრი კარგი უყო ამავი მაინც დაკარგულია და თან ავი სიზმარიც ენიშნება.

მოურავი მაშინვე გაენდო ერთგულ ყმებს და მეგობრებს, ზოგთან წერილებით კარისკაცები აფრინა, ხოლო ახლო ამხანაგებს—ქაიხოსრო მუხრან ბატონს და იესე ქსნის ერისთავს შესჩივლა: რისათვის მამკლავს მეფე, თქვენ გასინჯეთ, თქვენგან მაქვს ძალა, განა კარგისათვის კარგი ეს არის? თქვენ ხომ იცით, როგორ ვალდებულია ჩემგან მეფე? მეგობრები უპასუხებენ, ნუ დაიჯერებო; ეს ამბავი მართალს არ ჰგავსო; ალბად ზოგიერთებს გადაკიდება უნდათ და „ქართლის ჩხუბითა ავსება“, შენ რომ არ იყო დღეს, ქართლს ნათელი ჩაუქრებაო.

მოურავი დაწყნარდა, მაგრამ მეხვაშიადენი ისევ მოვლენ მასთან იმავე სიტყვებით: დაიჯერე, ვიდრე შენს სისხლს დაღვრიან: რაკი მოკვლავენ, მერე შენ სიკვდილს ვინ ეძებსო? ახლა კი დაჯერებული მოურავი ეკითხება, თუ რად ჩქარობენ მის სიკვდილს. მას უპასუხებენ: ხელმწიფე ლუარსაბის სიკვდილს გაბრალებსო და თან უჩივის შენს განდიდებას და ურჩობასო:



..მან ჯარი დაიხვია, არ ვტევის მინჯორ ველად,  
თავს არ გვიდებს საპატრონუმოდ, წყალობის არ გადამზღელად-ო!

მოურავი ახლა კი გრძნობს, რომ მას ნიშნს მოუტეებენ ისინი, ვინც უშლიდა მეფის ერთგულ სამსახურს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მან გონიაში გადახვეწილი თეიმურაზ მეფე ჩამოიყვანა და ისევ აიყვანა ქართლ-კახეთის ტახტზე.

მეფემ შეიტყო და მოურავს შეეკითხა. უკანასკნელმა აცნობა ყოველივე და თან დასძინა, თავს ღალატით ვერ მოვიკლავო! მოურავმა მეფეს მოციქულად მიუგზავნა ავალიშვილი დომენტი მროველი (ანუ რუისის ეპისკოპოსი), სახელგანთქმული ჰქვიანი კაცი და მისი პირით შეუთვალა: ნუ გეწყინებათ ჩემი სიტყვა, მაგრამ რა დავაშავე, მე ყოველთვის თქვენს სურვილს ვასრულებდი, თქვენთვის ვაბრძოლებდი ხმაღს, ახლა რისთვის გამზადე მტერთოვულადო?

მეფემ შემოუთვალა: ეგ საქმე ჩემს გულში არ გავლილა. როგორ მოგაკვლევინებდი ჩემს ერთგულს და თავგანწირვით ნამსახურს? ვინც ეგ ტყუილად გითხრა, უსათუოდ უნდა ხელთ მომცე, რომ ავიკლო და გავანიავო; მე მინდა, რომ შენ ძველებურად მემსახურო, მსურს შენით ვილაშქროო!—ასე იმართლა თავი თეიმურაზმა. მაგრამ მეხვა-შიადენი საიდუმლოდ ისევ მოვიდნენ სააკაძესთან და უთხრეს: „ერთხელ კიდევ მორჩი სიკვდილსა და ღალატს! ჩვენ ნუ გავცემ, თორემ დაგვზოცენ, შენ კი მალე მიხედები ფიცის დარღვევას; ამიერიდან მეფისაგან დანდობას ნულარ მოელი, იგი ლუარსაბის მეფის სიკვდილს გაბრალებსო“.

მოურავმა კიდევ გაუგზავნა მეფეს მროველი, კიდევ აახლა მოციქულები: ამბის მომტან კაცებს ვერ მოგცემ, რანაირადაც გინდა დამსაჯო, თქვენ თურმე ლუარსაბის სისხლს მადებთო. მეფემ უბრძანა: „ახლა კი გეტყვი სწორ სიტყვას! ქვეყანამ იცის, რომ შენ მისი სისხლის მღვრელი იყავი, მაგრამ მან სამოთხე დაიმკვიდრა თავისი წამებით, ანგელოზი ჰყავს მცველად. მე მის სისხლს არ ვცემ, შენ შენთვის იჯექიო“.

რა ეს გაიგონა მოურავმა, მაშინ სთქვა: მეფე ჩემზე გამწყრალიაო. მოციქულებს კი შესჩივლა: მაშ მე ცუდათ მშრომელი ვყოფილვარ!—არა მეფეთა ტახტის შემამკობელი, არამედ მისი დამაქცეველიო! და თავის გასამართლებლად, რომ არაფერშია დამნაშავე, იგი მეფეს მოუყვება თავის გმირულ ნამსახურობის ამბებს „თავიდამ“, ე. ი. იმ დროიდან, როცა ის ოცი წლისა მხლებლად მიართევს ცამეტის წლის ლუარსაბს (თუმცა ამაზე ადრეც ის გვერდთ ახლდა ლუარსაბს).

ეს ამბებია: 1609 წ. თათარხანის შემოსევა, და მისი სარდლობით მათი დამარცხება და გაწყვეტა ტაშისკარში. ლუარსაბ მეფის

რომანი სააკაძის დასთან, მათი ქორწილი, დიდებულთა უკმაყოფილება ახალი დედოფლის უგვარობის გამო, მათი ქვეგამხედველობა და შეთქმულობა სააკაძის მოსაკლავად. სუსტი ნებისყოფის მქონე მეფის დაყოლიება და მკვლელობის მზადება. მოურავის გადარჩენა და გაქცევა. მეფის მიერ დამსჯელი ჯარის დადევნება. ნოსტეში სააკაძის სახლის დაწვა და აკლება, ცოლშვილით ღამე გავარდნა ტყეში, იქიდან გამოპარვით და დიდი წვალებით ფარულად მტკვარში გასვლა მცხეთასთან და ცოლშვილის შეხიზნება ნუგზარ არაგვის ერისთავთან. იქიდან ერანში წასვლა შაჰაბაზთან, რომელიც მოურავის ჩასვლას დიდი სიხარულით შეხვდა. შაჰაბაზის მიერ სააკაძის სალაშქროდ წაყვანა ყანდაარში, ბაღდადში და იქ მისი სახელოვანი ვაჟაკობის გამოჩენა. იქვე მოურავის ძმის სიკვდილი. ქართლზე წამოსვლა. მეფეების ლუარსაბის და თეიმურაზის იმერეთში გადაცვივნა, ლუარსაბის მოტყუებით იმერეთიდან ჩამოყვანა და ყვეენისაგან წაყვანა, კახეთის აოხრება და აყრა, შაჰაბაზისაგან განზრახვა ქართლის აოხრებისა. მოურავისა და ყორჩი-ხანის გამოგზავნა დიდი ლაშქრით. მოურავის და ზურაბ არაგვის ერისთავის ერთმანეთის საიდუმლო შეთქმულება ერანის წინააღმდეგ. შაჰაბაზისაგან მოურავის მოკვლის განზრახვა, ყვეენის შათირის დაქერა ლოქინში მოურავისაგან, ყვეენის საიდუმლო გეგმის ჩაშლა, მოურავისაგან მალვით ჯარების დაბარება და მუხრანში ერანის ლაშქრის ამოხოცვა. მცხეთის ახალციხის აღება, ტფილისის იერიში, მარტყოფში ერანელთა ჯარის მოსპობა და ქართლის განთავისუფლება ერთ დღეს. განძინება შაჰაბაზისა, მძიმე ლაშქრის გამოგზავნა საქართველოზე, მარაბდის ომი, ქართველების დამარცხება. სააკაძის პარტიზანული ომები და ქსანზე ერანელთა სასტიკი განადგურება. თეიმურაზის აყვანა ტახტზე. შინაურ მოლაღატეთა და ერანის მომხრეთა დასჯა. სააკაძის გადასვლა მესხეთში, იქ ერანელთა განდევნა სამცხეს-საათაბაგოს ციხეებიდან, ერანელთა ახალი თავდასხმა. სააკაძის მგზავრობა დიპლომატიური მიზნით იმერეთსა და სამეგრელოში, ქართლში გადმოსვლა, უშედეგო ცდა ტფილისის აღებისა, აჯანყებულ ოსეთის გატეხა, დაღესტანზე მიხლომა. სააკაძის განდიდებით მეფის წყენა:

მეფემან პირად არ ბრძანა, გულშიგან შექნა წყენანი:

როდესაც არის, იქნების ამის სისხლისა დენანი!

მე მეფე—ამას სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი,

ქართველთა ასრე დახვევა, ზოგთ ზავითი შესაშენანი!“

მაბეზლარ ამხანაგთა ლალატი და მეფის გარდაკიდება; ზურაბის ჩამოშორება მოურავის მეგობრობის და თეიმურაზის მხარის დაქერა;

სააკადის მიერ იმედის გადაწყვეტა მეფესთან შერიგებისა და მისი მტკიცე გადაწყვეტილება მეფესთან ხმლით შებრძოლებიდან:

შუა ნულარაინ ჩამოვა, აღარ მოჰხდების ზავია!

ამის შემდეგ ბაზალეთის სამოქალაქო ომი, მოურავის დამარცხება და წასვლა სტამბოლში ხონთქართან, ოსმალეთში სააკადის გმირული საქმეები, სოხასტას აღება და იქ ხონთქრის ვეზირისაგან შურის ნი-  
ადაგზე ლალატით სიკვდილი სააკადისა და მისი ამხანაგებისა.

ასეთი მღელვარეა გიორგი სააკადის ისტორია, რომლის ეპიგრა-  
ფად გამოდგება სიტყვები, პოემაში რომ ათქმევიანებს ტფილელი:

ამა სოფელმან მაბრძოლა აღმოსავლით დასავლეთამდი,  
ბაბილოვანს და სამზრეთსა ბრძოლილ იყო ხმლისა კვეთამდი:  
ჩრდილოთ ლეკთა და ოსეთსა, კიდით სულ ჩერქეზეთამდი.  
ლხინიც მამცა და წუხილი, ურვა და სევდა კვნესამდი!

ყანაარს ბრძოლა და ბაღდადს, მე ვინ მიწურვა მისრისა,  
სტამბოლს ხანისა დაყოფა, ნახვა, გაშინჯვა მისრისა.  
არაბისტინისა კაბუჯნი მაჯამან ჩემან მისრისა;  
აწყა სევდისა ლახვარი გულსა მიწყულულებს, მისრისა!

დიდმოურავიანი დაწერილია რუსთველური შაირით. იგი შეიცავს  
11 კარს და 484 ტაეპს.

პოემას შეადგენს:

- ა) პროლოგი—მიმართვა მეფის არჩილისადმი (1—3 ტაეპი)
- ბ) პოემის სიუჟეტი (4—475 ტაეპი)
- გ) ეპილოგი—(475—481 ტაეპი) ერთტაეპოვანი მიმართვა მე-  
ფის არჩილისადმი (მე-484-ე ტაეპი).

## 2. „დიდმოურავიანის“ ხელნაწარისათვის

ჩვენამდის „დიდმოურავიანი“ ორჯერ დაიბეჭდა: 1851 წელს გა-  
მოსცა პლატონ იოსელიანმა („დიდი მოურავიანი“ თქმული  
სააკადის ძის იოსებ თფილელისაგან, დამატებით სხუათაცა, მისთა  
თხზულებათა, დაბეჭდილი ქ. თფილისს, 1851). გამოცემას წინ უძ-  
ღვის მცირე წინასიტყვაობა (1—4 გვ.) და ბოლოს დართული აქვს  
„ანბანთა ქება თქმული ბაბათა-შვილის იოსებ ტფილელის მიერ“ და  
იოსების ცნობილი გამოცანა იაკობ შემოქმედელისადმი მიმართული.

1897 წელს „დიდმოურავიანი“ გამოსცეს ი. იმედაშვილმა და  
სპ. ქელიძემ. პოემას დართული აქვს სპ. ქელიძის წინასიტყვა-  
ობა (1—18).

ამნაირად, ჩენი გამოცემა შესაძლებელია.

ნაბეჭდის გარდა, საკმაო რიცხვი ხელნაწერებისა დაცულია საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, რამდენიმე ცალი კერძო ოჯახებში ინახება. ამ ხელნაწერთა დიდი უმეტესობა XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და უფრო კი XIX საუკუნისაა. ყველა ხელნაწერიდან გამოსაცემად ჩვენ ავირჩიეთ მხოლოდ ერთი ხელნაწერი, წერაკითხვისეული მუხ. № 15.

პალეოგრაფიულად იგი ყველა არსებულ ხელნაწერზე უძველესია, XVII საუკუნისაა, რომელიც ჩვენის აზრით თვით იოსებ ტფილელის ავტოგრაფს უნდა წარმოადგენდეს. ამიტომ ვბეჭდავთ ამ ხელნაწერს უცვლელად.

ზემოთხსენებული „დიდმოურავიანის“ ხელნაწერები ჩვენი ტექსტის გარდა გადამწერლების მიერ საშინლად შერყენილია, ტექსტში სიტყვები და ფრაზები მრავალგან გადამახინჯებულია, თუმცა სტროფული მოცულობა კი ყველგან ერთი და იგივეა. საინტერესო ხელნაწერია ამ მხრივ ხელნაწერი წ. კ. № 101 (გვ. 65-113), რომელიც ავტოგრაფიდან მომდინარეობს, როგორც თავსათაური გვამცნებს „ქ: წიგნი და ქება დიდის მოურავის გიორგისა, თქმული ლექსად ტფილელის იოსებისაგან. ღმერთო, წარმართე ქმნული ხელთა ჩემთანი და ხელი მოუმართე მწერალსა“. მაგრამ იმის მიუხედავად, რომ ჩვენი ხელნაწერის დედანი უნაკლო უნდა ყოფილიყო, იგი საესეა ასოთა და სიტყვათა შეცდომებით, გადამახინჯებებით (გადამწერილია XIX ს. დამდეგ ნინო ზედგინიძის მიერ).

არც პლ. იოსელიანს და არც იმედაშვილ-ჭელიძეს ჩვენი ხელნაწერი ხელთ არ ჰქონიათ და შერყენილ ხელნაწერებს დაჰყრდნობიან. თვით პირველი გამომცემელი პ. იოსელიანი დასძენს: „ესე დიდმოურავიანი დავბეჭდე უმეტნაკლებოდ იმა დედანზე, რომელიცა ვჰპოვე გადამწერილი კარგისა და გარკვეულის კელით თელავის სემინარიის რექტორის დავით ალექსიევისაგან მისართმევად თავადის სტატსკის, სოფეტნიკის გიორგი ეგნატისძის თუმანოვისა, წელსა 1823-სა“-ო. (გვ. 3).

უფრო შერყენილი ტექსტი ჰქონიათ ხელს იმედაშვილ-ჭელიძეს. ეს იმ რამოდენიმე მაგალითიდანაც კი სჩანს, რომელსაც აქ ავნიშნავთ ჩვენს ტექსტთან შედარებით:

იმედაშვილ-ჭელიძის გამოცემა:

იქიდან კაცი ჩავგზავნე დიდის გზის შემტყობარია 130/1

ბატონის შვილმან გიბრძანა, ვინ არს მუხრანთ თავია 152/2

ბრძანა ნუ მოჰკლავთ ჯამუშსა მის კაცსა მიებარეთა! 174/1.

ჩვენი ტექსტი:

იქიდან კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყობარია, 129/1.

ბატონი შვილმან გიბრძანა, ვინ არის მუხრანთ თავია? 152/2.

ბრძანა ნუ მოჰკლავთ ჯამუშსა მის კაცსა მიებარეთა! 174/1.

იარაღს თავსა დავადებ მუხარად პირაკეცილი. 197/1.

ნახშირის გორით მოვიდა ცხენისა გამომცემელი. 248/2.

ახლა მგონი მუხრანს გაძლევს. შეიშურებებს მთას და გზებსა. 290/3.

მშვიდობით, თვისნო, მოყვანო, გამოგესალმობო საღმრთოთ 333/1.

მით მიყვარდა, ბევრჯულ შევქენ კაცი შუა განაკვეთი! 313/2.

თავს ვეტყობდი, ქართლისათვის მოვკვდი, წიგნიც აწამება! 315/1.

ძმას და შეილსა თვით ხედვიდეს მისთვის მსომობდეს ორსავე კაცსა! 384/2.

დავით სიტყვა გაუთავი, გულსა ჩემსა „ვაშა“, „ვაშე“. 453/2.

ასეთი შეცდომები ბევრია, როგორც ნაბეჭდში, ისე ხელნაწერებში; ზოგან სიტყვა-ნაკლებულობაა, ზოგან მთელი სტრიქონებია გამოტოვებული. ცხადია ასეთი დამახინჯებანი აბნელებენ პოემის აზრს და მკვლევარი და მკითხველი ადვილად შეუძლიან შეცდომაში შეიყვანონ. მაგ. ერთი სიტყვა „ჯამუში“ სხვა ხელნაწერებში და ნაბეჭდ გამოცემებში დღემდე ხმარებულ „ჯაშუშის“ ნაცვლად რამდენად სცვლის აზრს!

რაც შეეხება ჩვენი ტექსტის ხელნაწერს, იგი თავის დროს მოკლედ აღწერა ე. თაყაიშვილმა (Описание рукописей, т. I в 1—4, გვ. 120—121.) ხელნაწერი 28×20 სანტიმ. დაწერილია მეჩვიდმეტე საუკუნის კარგი, მგრგლოვანი ხელით. ყოველი ტაეპის დასაწყისი გადაწერილია წითელი სინგურით. გადამწერის ვინაობა არ სჩანს. ხელნაწერი შეიცავს 123 გვერდს ანუ კაბადონს. უდაზე დარჩენილი წარწერა გვამცნობს, რომ ხელნაწერი თავის დროზე საქართველოდან გაუტანიათ და შემდეგ ასტრახანში შეუძენია ცნობილ ქართველ მთარგმნელს და მოგზაურს გიორგი ავალიშვილს (1780—1850). აი ეს მინაწერი:

„კნიაზ იავორ ავალის-შვილისა ვარ. ასტრახანს ნაყიდი ხუთ აბაზად შეუკრავი და შესაკრავათ მისცა სამი აბაზი“.

ცნობილია, რომ ქ. ასტრახანში ერთი მთავარი პუნქტი იყო რუსეთში გზად მიმავალ ემიგრანტებისა, რომელთა რიცხვი XVII და XVIII საუკუნეებში მეტად დიდი იყო. ამ გადახვეწილთა შორის არა ერთი მწერალი და მწიგნობარიც ითვლებოდა და ხსენებული

იარაღს თავსა დავადებ, მეხარად პირაკეცილი. 197/1.

ნახშირის გორით მოვიდა, ციხისა გამომცემელი. 248/2.

ახლა მგონი მუხრანს გაძლევს შეიშურებებს მთას და ხეგსა! 290/3.

მშვიდობით, თვისნო, მოყვარებო, გამოგესალმო საღამით! 333/1.

მით მიყვარდა, ბევრჯულ შევქემენ მტერი შუა განაკვეთი! 313/2.

თავს ვეტყობდი ქართლისათვის მოკვდი, წინ გიცა წამება! 315/1.

ძმას და შეილსა თვით ხედვიდეს, მისთვის სომობდეს ორსავე მკვდარსა! 385/2.

დავის სიტყვა გაუთავი, გულსა ჩვენსა „ვაშა“, „ვაშე“. 453/2.

ხელნაწერი ალბათ მათ მიერ იყო საქართველოდან გატანილი. ჩვენ ვიცით, რომ ასტრახანში ცხოვრობდნენ მეფე პოეტები—არჩილი (1682 წლ. 2 სექტემბრიდან 1685 წლ. შემოდგომამდის), ვისდამიც მიმართულია პოემა და ვისი ბრძანებითაც დაიწერა „დიდმოურავიანი“; ვახტანგ VI, რომელიც ასტრახანშივე მიიკვალა 1737 წელს. და შესაძლოა, რომ ჩვენი ხელნაწერი ერთერთ მათგანის ბიბლიოთეკის საკუთრებას შეადგენდა კიდევ: ასეა თუ ისე, ხელნაწერი შემდეგ ისევ დაბრუნებულა საქართველოში და მით დაღუპვას გადაარჩენილა.

საყურადღებოა ერთი გარემოება, ამ უძველეს ხელნაწერში, ასევე დედანზე გადაწერილი წ. კ. 101-ში პოემა ცალკე თავებად არ არის დაყოფილი, და არც ცალკე სათაურები აქვს, როგორც ეს სხვა ხელნაწერებში და ნაბეჭდ გამოცემებში გვხვდება. მაშასადამე, სათაურები ავტორს—იოსებ ტფილელს—არ ჰკუთვნებია.

ეს მომენტი მით არის საყურადღებო, რომ „დიდმოურავიანის“ ცალკეულ თავების სათაურებს დღემდე ტფილელისათვის მიკუთვნებულს, ემყარებოდნენ, როგორც ტფილელის სარწმუნო ისტორიულ ცნობებს გიორგი სააკაძეზე და მით შეცდომაში შედიოდნენ. ერთს ხელნაწერში (წ. კ. № 1538) დატულია სათაურების ავტორის სახელიც. იგი ყოფილა ვინმე კალიგრაფი, „მჩნაბავი თომა“, რომელსაც „დიდმოურავიანი“ გადაუწერია მცხეთაში, 1765 წელს, მაშასადამე, „დიდმოურავიანის“ ტექსტის თავებად დაყოფა და მათი დასათაურება XVIII ს-ნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის.

საყურადღებოა, რომ რედაქტორი თომა პოემის ზოგ ამბებში თვითაც ვერ ერკვევა. მაგ. მას შეცდომით ჰგონია, რომ პოემაში დიდი მოურავი ესაუბრება სვიმონ მეფეს და არა თეიმურაზს: „ამას ყუელას მეფეს სვიმონს ეუბნება, მოურავს ლუარსაბის სისხლს ადებენ და ამისათვის ეს ყუელა მოახსენა“-ო. ასეა მეორე შემთხვევაშიც: პოემაში ნათლად სჩანს, რომ 1609 წ. თათარხანთან ბრძოლა „სურამის ბოლოს“ მომხდარა, რომ ომის ასპარეზი სურამის ბოლოსა და კორტანეთს შორის მოქცეული ტერიტორიაა,—ტაშისკარი, ხოლო მესათაურე კი შენიშნავს: „ეს არ ვიცოდო, სად შებმულან, შემინდევით მამანო“-ო!

ამ გადამწერლებსვე ეკუთვნის მე-9-ე კარის სათაურში ცნობა, თითქოს მოურავმა ყაენს ურჩია ლუარსაბ მეფის სიკვდილი, „სანამ ლუარსაბ მეფე ცოცხალია. ქართლი არ დასწყენარდებაო და „ამაზედ თავი მოსკრეს ლუარსაბს“, „წინ სუფრაზე თავი დაიდვაო და ასრე ბრძანაო: „მე გთხოვდი დას, მე კი არ მომეც და თეიმურაზს მიეცო და ამ საქმეზედ ლუარსაბ მეფის მესისხლობა მოურავს დასწამესო“. ეს ბრალდება სრულიად ეწინააღმდეგება „დიდმოურავიანის“ ტონსა და

შინაარსს. პოემა გიორგი სააკაძის გმირობის და ღვაწლის პროპაგანდას შეიცავს, მისი პიროვნების სრულიად გამართლებას ქვეყნისა და მეფის წინაშე:

მე მეფეთა ორგულება არა მტკმია არავისაგან!...

ეგრე თქმულა, ზეცასა რბის, მეფეთათვის ვინცა კვდება!...

მესათაურე კი კონკრეტულ ბრალდებას უყენებს,—ლუარსაბ მეფის მესისხლეობას. ან ტონ ფურცელაძე ამ ცნობების შესახებ ტყუილად კი არ შენიშნავდა: „ეს არამც თუ ამ თავს და მთელს „დიდმოურავიანს“, მთელს ისტორიულს ფაქტებს ეწინააღმდეგება“—ო და შემდეგ კითხულობდა: მაშ საიდან შესდგა ეს სათაური ამ თავისა, სათაური, რომელიც ვერც ერთს ხელნაწერში ვერ ვიპოვე“—ო და თან დაძინს: „ეს სიტყვები არის მოყვანილი პარიჟის ბიბლიოთეკის ხელნაწერს „ქართლის ცხოვრებაში“ო. ამ წიგნიდამ აქვს აღებული დავით რექტორს, თუ ეხლა რაიმე წიგნიდამ აულია ან თვით შეუთხზავს, ძნელია სათქმელადო“<sup>1</sup>.

ეხლა ჩვენთვის ცხადია, რომ ხსენებულ სათაურებს ჩვენს პოემასთან არავითარი კავშირი არა აქვს; იგი შემდეგ დროში მოუტმანსნებიან რედაქტორ-გადამწერლებს და აქედან გადასულა პლ. იოსელიანის და ჭელიძის ნაბეჭდ გამოცემებშიც.

საყურადღებოა, რომ „დიდმოურავიანის“ მესათაურე—რედაქტორები გიორგი სააკაძის მომხრეთა ბანაკის ხალხია და სათაურებში ისინი სააკაძის ოპოზიციონერთა საგულისხმოდ ხაზგასმით აღნიშნავენ დიდი მოურავის სიმართლეს, სიდიადეს და მის დამსახურებას საქართველოს წინაშე. მოგვყავს ერთი მათგანის ანოტაცია:

„ამბავი გალექსით გარდათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის ძისა შაუშისა, რომელი იყო ტფილისისა, ქცხინუალისა და კავკასიის მთისა დვალეთისა<sup>2</sup> მოურავი,—კაცი ძლიერი, სახელოვანი, ჰაეროვანი და ომის ფრიად შემმართებელი, რომელიცა დაშვერა დიდითა შრომითა საქართველოსა ზედა ქართლსა და კახეთსა, რომელმანცა მრავალგზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა მეორისა (sic!) შაჰაბაზისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართლის სამეფოს შინა მდიდარი ფრიად“ (იხ. წერ. კ. № 4699 ხელნაწერი, გვ. 1)<sup>3</sup>.

მოგვყავს სამი ხელნაწერიდან „კარების“ სათაურები:

<sup>1</sup> ა. ფურცელაძე, „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“. გვ. 48-50, სქოლიო (1911 წ. გამც.).

<sup>2</sup> სწორია: „მდავლეთისა“.

<sup>3</sup> ამ წარწერას იმეორებს საისტ. საეთნ. № 612 ხელნაწერიც.

**კარი მეორე.** მოურავისაგან თვისის ნამსახურისა და ვალდებულობის შეთვლა კელმწიფესთან. ნახეთ სიკეთე და კარ კაცობა მოურავისა (გვ. 182).

**კარი მესამე.** აქა რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარ ერისთავისა, დელემაპადისა და მათთა სპათა ვეზრობა და გამორჩევა, თუ რას გზით მიუკდეთო. ასრე უნდა გამოჩევა. კარი გ: (გვ. 186).

**კარი მეოთხე.** შებმა მოურავისა და თათარხანისა და გამარჯვება მოურავისა. გაქცევა თათარხანისა: კარი დ: ეს არ ვიცოდი, სად შემბულან. შემინდევით მამანო! (გვ. 187).

**კარი მეხუთე.** მოურავისაგან მეფის დაპატიებება ნოსტეს და მეჯლიში. მეფისაგან მოურავის დის ნახვა და თხოვნა მოურავისაგან. დაურჩება და მოციქულის მიგზავნა მეფესთან და მეფის დედასთან. მეფისაგან ფიცის მიცემა და შერთვა მოურავის დისა და ქვათახევეს ქორწილი. ნახეთ, ავი ენა როგორ გაჰყარის ამ საყუარელთა, როგორც რუსთველი ბრძანებს: „ავ სასმენელის მოსმენა არს უმეფევისი წმახისა!“ (გვ. 189).

**კარი მეექვსე.** მეორედ მოჰყვა მოურავი თავის საჩივარსა. კარი ვ: შობეზლართ ენით, რომ სიკუდილი გაუპირა მოურავსა, როგორც თვითონ ბრძანებს: „ამისთანა კაი ყმა ვითარ არსო პატრონისაგან სასიკუდილოდ ადვილად გამოსამეტიო“. მაგრამ ავი ენა ასრეთი არისო, თვისსა ბედსა უჩვენებს: და შეტყობა მოურავისაგან თავისის სიკუდილისა და გამოპარვა და მისში წყალში გასვლა ცოლშვილით. მცხეთას ლოცვა და ნუგზართან მისვლა. მსმენელო, ყური მიუპყარით! (გვ. 192).

**კარი ზ:** მოურავისაგან ყაენთან წასულა ცოლშვილითა და ყურყუთას ფონზედ კოლოტაურის მიბნედა. თუ გიფი არ იყო, მოურავს როგორ დაიჭირებდა? (გვ. 198).

**კარი თ:** მონდომა შააბაზისაგან ქართლის აოხრებისა, რომ მოურავი გამოგზავნა და ყარჩიხან და დიდის ჯარით გამოატანა და ზურაბ და მოურავმა ერთმანეთს პირი მისცეს და წამოვიდეს მცირეს საქართველოზედა. ურჩივეს შააბას, მოურავი მოკალიო! დაუჯერა და შათირი გამოგზავნა. და წიგნისა მოურავისაგან ნახვა და დაქერა მალვით; ქართველთ ჯარისა დაბარება და მოურავისაგან ყარჩიხანისა და მისთა სპათა დაკოცა და იმავე დღესა, აქ, მცხეთასთან, რომ ახალციხე არის, ისიც თათართა ეჭირა, იმისი დაგდება და ქალაქს იერიში და კახეთს ჯარის დაკოცა. როგორაც თვითან ბრძანა: ოთხი საქმე ერთს დღეს ვქენიო, თქვენც ნახეთ „იშიაო!“ თუ არ „იშია“ ვითამცა და საქმე არისო და კელმწიფის სამსახურიო, თუ არაო?

ამას ყუელას მეფეს სვიმონს ეუბნება. მოურავს ლუარსაბის სისხლს ადებენ და ამისთვის ეს ყველა მოახსენა. და ახლა კიდევ სხვას საჩი-



ვარს და დავის სიმართლეს მოსთულის. მსმენელთ გესმოდესთ. მაგრამ მოურავს ამის მეტი არ დაუშავებია რა, ერთხელ ეს უთხრა ყაენს, დაქერილი რომ ჰყუანდა ასტარაბადს: მანამდი ლუარსაბ მეფე ცოკხალიაო, მანამდი ქართლი არ დასწყნარდებაო. ზოგმა კიდევ სხვა უთხრა და ამაზედ თავი მოსქრეს ლუარსაბს, ვითაც ზემოთ დაგვიწყერია, წინ სუფრაზედ დაიდვაო და ასრე ბრძნაო: „მე გთხოვდი დას“ მე კი არ მომეც და თეიმურაზს მიეციო! და ამ საქმეზედ ლუარსაბ მეფის მესისხლეობა მოურავს დასწამეს (გვ. 222).

კარი: ი: წასელა მოურავისაგან ზვანთქართაგან, რაც ქართველთ კელმწიფეთათვის გარდაეკადა, იმ საჩივრებს მოჰყუა და ყველა მეფეს სვიმონს უამბო და რა რომ შერიგება აღარ იქნა, ერთმანეთს ემდუროდენ და ერთმანეთს გული ველარ შეაჯერეს, ვითაც რუსთველი იტყვის: „ვის ძალუც შეკურა გორლითა თივისა მთელისაო. აგრეთვე კაცის გულიაო, თუ კაცი კაცს არას უჯერს და არ მისდევსო, როგორც ის არ შეიკურისო, ისევე ამფერი კაცნი ვერ შერიგდებიანო!“ წავიდა ზვანთქართან და რაც გარდაკადა, იმისი მოთულა და ხონთქრის სამსახურის ყუელას ანდერძად მბობა. კურთხეულმც არს ცხოვრება მისი-.

სათაურაბი წარ. კ. № 123 ხელნაწარისა

(ხელნაწერი XVIII-XIX სს. უთავბოლო, მეტად დაზიანებული).

[აქა] მოურავისაგან თვისის ნამსახურისა და ვალდებულობის შეთ[ულა კელმწიფესთ]ან. ნახეთ სიკეთე და კარგ კაცობა მოურავისა.

კარი მ: ყენისაგან ყანდარს წასელა, და ინდოთ შებმა. მოურავის გამარჯვება და მასუკან ბაღდადის ციხის აღება და მოურავის ძმის სიკვდილი. მასუკან, ქკს ტიპ წამოსვლა შაჰბაას ყაენის ქართლსა და კახეთსა ზედა. მი.ბეზლართ ენით უწინ კახეთს მივიდა და დიდმან თეიმურაზ თავისი დედა ქეთევან დედოფალი და თჳსი და ელენე და თავისი ორი შვილი ლეონ და ალექანდრე და სხვა მრავალი ფეშქაში და სახვეწარი წიგნები მიაგება. ყაენმან ერთგულობაში ჩამოართო და უნდა დაბრუნებულყო, მაგრამ ბევრი მობეზ უარი ჰყვანდათ ქართლის მეფეს და კახთ ბატონსა და აღარ დააბრუნეს. ქართლი ინა]ღირეო, თუ ვინმე გებრძოლოს, პასუხის მიმცემი ჩვენ ვიყუნეთო.

მ: ოხრება და წახდენა ქართლისა ლუარსაბ ეფისაგან, იმერეთს გარდასვლა და სარუ ხოჯას და შადიმან ს სიტყვით მოტყუება და ლუარსაბის ჩამოყვანა და ყენისაგან თან წაყვანა. და მასუკან თავი სუფრაზე დაიდვა ურჯულომან შაჰბაბს: „მე კი ის არ მომეც უმჯობესი დაო და თეიმურაზს მიეციო!“

ბ. კარი შეხუთე. მოურავისაგან მეფის დაპატიებება ნოსტეს [და მეჯლიში] და მეფისაგან მოურავის დის ნახვა და თხოვნა და მოურავისაგან დაურჩ[ება და მო]ციქულის მიგზავნა მეფესთან და მეფის დედასთან და მერმე მეფისა[გან ფიცის მი]კემა და შერთვა მოურავის დისა და ქვათაკევეს ქორწილი. [ნახეთ ავი ენა რო]გორ გაპყრის ამ საყვარელთა, როგორც რუსთველი ბძანებს: „ავის სასმენელ(ისა) მოსმენა არს უმჟავესი ქმანისაო!“

ქ. მეორედ მოჰყვა მოურავი თვისა საჩივარსა, მობეზლართა ერთ რომ სიკუდილი დაუპირა მოურავსა მეფემან, როგორც თეთან ბრძანებს, იმისთანა კაი ყმა ვითარ არსო პატრონისაგან სასიკუდილოდ გამოსამეტო? მაგრა ავი ენა ასეთი არის თვისსა ბედსა უჩვენებს.

ქ. კარი ვ. შეტყობა მოურავისაგან თავისის სიკუდილისა და გამოპარვა და მანსში მტკვარს გასვლა ცოლ შვილით. მცხეთას ლოცვა.

სათაურები № კ. № 4699 ხელნაწერისა

(გადაწერილია 1854 წ. იონან ბესარიონის ძის ხიმშივეის მიერ. ამ ხელნაწერის გადანაღები პირია № 612 ხელნაწერი):

ამბავი გალექსით გარდათარგმნილი დიდის მოურავის გიორგის ძისა ძისა შაუშისა, რომელი იყო ტფილისის, ქცხინუალისა და კავკასიის მთისა მდავლეთისა მოურავი კაცი ძლიერი, სახელოვანი, ჰაეროვანი და ომის ფრიად შემმართველი, რომელიცა დაშვრა დიდითა შრომითა საქართველოს ზედა ქართლსა და კახეთსა, რომელმანცა მრავალ გზის განათავისუფლნა საქართველო ყიზილბაშისა მეორისა შაჰბაზისაგან აოხრებასა და იყო მთავარი ქართლის სამეფოსა შინა მდიდარი ფრიად (გვ. 1).

აქა მოურავისაგან მეფესთან მოციქულების მიგზავნა, ავალის-შვილი დომენტი და სხუანნი დარბაისელნი. (გვ. 3).

აქა მოურავისაგან მეორედ მოციქულობის წარგზავნა მუნვე, ქცხინუალსა შინა (გვ. 4).

აქა მოურავისაგან თავის ნამსახურობისა და ერთგულობის შეთვლა მეფესთან. ნახეთ სიკეთე და კარგ კაცობა მოურავისა. (გვ. 5).

აქა რჩევა ქართველთ დარბაისელთა და რჩევა დიდის მოურავისა, ნუგზარისა დელუმპაძისა და მათთა სპათა ვეზირთა და გამოჩევეათუ რა გზით უნდა მიუხდეთ! (გვ. 8).

აქა განსაკუთრებით გიორგი მოურავისა განჩევა. (გვ. 9).

აქა მოურავისაგან მეორედ შებმა თათარხანისა და გამარჯვება დიდი სურამის ბოლოს (გვ. 10).

აქა მოურავისაგან ლუარსაბ მეფის დაპატიებება ნოსტესა შინა. მუნ დიდი განცხრომა, შვება და ლხინი. ლუარსაბ მეფისაგან მოუ-

რავის დის ნახვა მეფისაგან მოწონება და თხოვნა მოურავის დისა და მოურავისაგან დიდი ჟარი ყოფა. მეფესთან და დედოფალთან ხვეწნა და მეფისაგან განრიცხება და შემდეგ მოურავისაგან ნების დართუა. და მეფისაგან საფიცრის წიგნის მიცემა. და წასვლა მეფისა ქალითურთ ქუაბათა ხევს ქორწინება და რაიცა მოხდა შემდგომად იცნობების წამკითხველთაგან (გვ. 12).

აქა განმეორებით მოჰყვა მოურავი თავის საჩივარსა. მობეზლართა ერთ ლალატით სიკუდილი დაუპირეს, როგორათა ც თვთ ბრძანებს. ამისთანა კარგი ყმა ვითარ არსო გასამეტი პატრონისაგან სასიკუდილოდ? შეტყობა მოურავისაგან და წამოსვლა დილისა ოდენ ჟამსა (გვ. 15).

კარი მეშვიდე. მოურავისაგან ყაენთან წარსვლა და ყურყუთას ფონზედ კოლოტაურის მიბნედა (გვ. 19).

აქა კარი მერვე. ყაენისაგან ყანდარს წარსვლა და გიორგი მოურავისა ც თან წაყუანა და ინდოთ შებმა და მოურავისაგან დიდი გამოჩენა და გამარჯვება. და შემდგომ ბაღდადს წარსვლა და მოურავის ძმის ქაიხოსროს თან წაყუანა. და ბაღდადის ციხეზედ მისვლა და აღება და ქაიხოსროსაგან ძლიერად გამარჯუება და მუნვე სიკუდილი. და შემდგომ (ტიც) წამოსვლა შაჰაბაზისაგან ქართლსა და კახეთსა მობეზლართა ერთ; პირუტყლ კახეთს მოვიდა და დიდმან თეიმურაზ მეფემან თავის დედა ქეთევან დედოფალი და თავის და ელენე, ძენი ლევან და ალექსანდრე და სხვანნიცა დიდებულნი და ძვირფასნი ფეშქაშნი და სახვეწარი წიგნი მიაგება და ყაენმა ერთგულობაში ჩამოართვა და უნდა დაბრუნებულყო, მაგრამ ბევრი მობეზლარი ჰყუნდა ქართლსა და კახთ ბატონებსა და აღარ დააბრუნეს. ქართლი ინადირე, თუ ვინმე გებრძოლრს, პასუხის მომცემნი ჩუენ ვიყვნეთო. აოხრება და წახდენა ქართლისა და ლუარსაბ მეფის იმერთის გადასვლა სარუხოჯასაგან და შადიმან ბარათას შვილის სიტყვით მოტყუება და ლუარსაბ მეფის გადმოყვანა და შაჰაბაზისაგან თან წაყვანა და შემდგომ მოკვლა. და თავი წინ დაიდვა: „მე კი არ მომეც შენ დაო და თეიმურაზს მიეციო!“ (გვ. 20-22).

აქა მოურავისა გ. ხოსრო მირზას გამოჩენა შაჰაბაზთანა და რომელიც იყო ეს ხოსრო მირზა მამით ბაგრატიონთაგანი და დედით თათრის ქალისაგან, რომელსაც შემდგომად ეწოდა როსტომ-მეფე და დაიპყრა ამანვე ქართლი და კახეთი (გვ. 25).

აქა მონღომა შაჰაბაზისაგან ქართლის აოხრებისა, რომ მოურავი გაგზავნა და ყარჩინან დიდის ჯარით გამოატანა მოურავმან და ზურაბ ერისთავმან. ერთმანეთს პირი მისცეს, და წამოვიდნენ მცირეს საქართულოსა ზედან და მაშინ ჟრჩიეს შაჰაბაზსა: მოურავი მოჰკალო!

შაჰაბაზისაგან ფარულად ქართულთა ჯარის დაბარება, ყარჩიხანის ლალატი და სიკუდილი და მისთა სპათა დამარცხება და იმავეს დღესა ცხეთას ზევიდამ რომ ახალციხე არის, თათართ ექირათ იმის აღება და მუნ მყოფთ დაკოცვა და ქალაქში იერიში მარდ ურდო-ზედ ჯარის აღკოცხვა და გამარჯვება როგორათც თვითონ ბრძანებს: ოთხი საქმე ერთის დღეს ვჭქმენიო! ამას ყოველს სვიმონ მეფეს მო-ახსენებს მოურავი, ლუარსაბ მეფის სიკუდილს რომ აღებენ ყოველივე მოახსენა და თავის საჩივარსა სიმართლესა და შრომასა და დიდსა ომებსა საქართველოსათვის, გამომეტებასა მოსთქუამს (გვ. 25-26).

აქა გორიდგან წასვლა მოურავისაგან ბირთვისის ციხის მოხდომა, ციხის აღება და ყიზილბაშთ მეციხოვნეების ხუთასის კაცის დაკოცვა. (გვ. 35).

აქა მოურავისაგან ზურაბ არაგვის ერისთავთან ფარვით კაცის გაგზავნა და გამოლაპარაკება თავის ცოლის ძმასთან (გვ. 38).

აქა ზურაბ ერისთავისაგან პასუხის მოსვლა (გვ. 39).

აქა წასვლა მოურავისაგან ხუანთქართან, რაც ქართველთ კელმ-წიფეთათვჳს გარდაედო და იმ საჩივრებს მოჰყუა და ყველა მეფე სვიმონ და უამბო და რა რომ შერიგება აღარ მოკდა, ერთმანეთს უმდუროდნენ და გული ველარ შეაჯერეს, მივიდა ხუანთქართან და ყოველი თვისი გარემოების ანდერძად მოთვლა და კვანთქარისსამსახური".

როგორც სათაურების განხილვამ დამარწმუნა, ფაქტიურად ისინი ერთს ავტორს ეკუთვნის (რომელიმე რედაქტორ-გადამწერელს) და შემდეგ სხვა გადამწერლებს—ზოგს იგი პირდაპირ გაუქმებია, ზოგს შეუმოკლებია, ზოგს კი უფრო განუვრცია.

რაც შეეხება „დიდმოურავიანის“ ტექსტს, ჩვენ ვბეჭდავთ მას უცვლელად წ. კ. № 15 ხელნაწერიდან. არ ვეხებით აგრეთვე ტფილელის სტილურ სისტემას. ვასწორებთ მხოლოდ კალმის შეცდომებს:

„სიზრმის“ — „სიზრის“ (4/10), „თასა“ — „თასსა“ (5/13) „ას“ — „ასს“ (11/58), „დამართა“ — „დამართა“ (13/70), „ხლმის“ — „ხმლის“ (16/87), „ხლმით“ (29/180), — „შარშასწინანდელი“ — „შარშანწინანდელი“, (16/87), „გქონდა“ — „გქვონდა“-ს მაგიერ (21/125), „შეიტვეს“ — „შეიტყვეს“ (22/135), „წავედე“ — „წავიდე“-ს მაგიერ (23/141), „დამართა“ — „დამართა“, „ყანდარს“ — „ყანდაარს“ (27/162), „წეს“ — „გწვავს“ (28/170), — „ძვირფას“ — „ძვირფასს“ (30/188), „ლომან“ — „ლომან“ (31/195), „ბევრჯველ“ — „ბევრჯველ“ (36/243, 46/313), „ბირთვისა“ — „ბირთვისა“ (38/260), „ტბის“ — „ტბისს“, „საბროლოდ“ — „საბრძოლოდ“ (39/269), „გაუცვლდების“ — „გაუცვილდების“

(40/277), „შემატებელი“ — „შემმატებელი“ (41/286), „ჩემან“ — „ჩემმან“ (43/298; 46/326, 54/393), „მაქეთსა“ — „მაქებსა“ (45/211), „არიგება“ — „გარიგება“ (47/336), „მფრინველთ“ — „მფრინველით“ (45/345) „ველია“ — „ველია“ (50/361), „ძალუცე“ — „ძალუც“ (50/352), „დათვერეს“ — „დათვერეს“ (52/380), „მასმა“ — „მასშია“ (53/386), „მართებს“ — „მმართებს“ (54/391, 62/460), „აერი“ — „ჰაერი“ (61/454), „ნილოს“ — „ნილოსს“ (62/459), „გააწყრობს“ — „გაიწყრომოს“ (63/462), „მართებდა“ — „მმართებდა“ (63/472) „გვართომან“ — „გვართომან“ (63/475) და სხვა.

### 3. ავტორის ბიოგრაფიისათვის

„დიდმოურავიანის“ ავტორობა, როგორც ძველადვე ცნობილია, იოსებ ტფილელს სააკაძეს ეკუთვნის. სამწუხაროდ, მეტად მწირი ბიოგრაფიული ცნობები შემონახულა პოეტის შესახებ.

უპირველესად, დღემდის გაურკვეველია მისი ბიოგრაფიის პირველი ნახევარი, როგორც მშობლების ვინაობა, ყრობა და სიჭაბუკე და ბოლოს მისი ნათესაური დამოკიდებულების საკითხი დიდი მოურავის გიორგი სააკაძისადმი.

ტფილელის პირველი ბიოგრაფის, პლატონ იოსელიანის (1809-1869) ცნობით, იოსები იყო ძის ძე დიდის მოურავისა შვილი გიორგის ძის სიაუშისა“. (იხ. Жизнь Великого Моурава, გვ. 84), ამ ცნობას იზიარებენ: დავით ჩუბინაშვილი (ივერია, 1885 წ. № 5; ანტონ ფურცელაძე (ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად... გვ. 422); ექ. თაყაიშვილი (სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. 87; Хроника Эриставского Акафиста, გვ. 8); მოსე ჯანაშვილი (საქართველოს ისტორია, გვ. 347, 1897 წ.). პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილის სიტყვით, იოსები ყოფილა „ნათესავი მოურავის გიორგი სააკაძისა“ და თან დასძენს: „ამ პოემის ავტორი თავის თავს უწოდებს მოურავის ძის ძედ“-ო. (ქართ. სიტყვიერების ისტორია, გვ. 509) ჩვენის მხრით უნდა აღვნიშნოთ, რომ არსად იოსები არ ასახელებს თავს მოურავის შვილიშვილად და ხახანაშვილის ცნობა გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს. მეორე ალაგს ხახანაშვილი ჩვენს ავტორს მოურავის „ჩამომავალს“ უწოდებს; („გუჯრები“, გვ. 3). პროფ. კ. ქეკელიძე აღნიშნავს, „დანამდვილებით არ ვიცით, ვისი ძე თუ ძმის ძე იყო იოსები მოურავისა“-ო. (ქართ. ლიტერატურის ისტორია, II, გვ. 361). დასასრულ, 1854 წ. „დიდმოურავიანის“ წ. კ. № 4699 ხელნაწერის გადამწერი იოანე ნიმშიაშვილი იოსებს მოურავის „თვისივე ტომად“ ასახე-

ლებს („დასასრული დიდის მოურავისა ამბისა, ლექსად თქმული თვისივე ტომის იოსებ ტფილელის მიტროპოლიტისაგან“) <sup>1</sup>.

ასე გამოურკვეველია ეს საკითხი, მით უმეტეს არც ერთი მკვლევართაგანი არავითარ წყაროს არ გვისახელებს თავისი ცნობის დასამტკიცებლად. ვფიქრობთ, ზემოთხსენებული მკვლევრები (კეკელიძის გარდა) შეუმოწმებლად და გამოუკვლევად მხოლოდ პ. იოსელიანის ცნობას იმეორებენ.

საკითხის გასარკვევად, ისევ ავტორის ბიბლიოგრაფიულ ცნობას უნდა დავეტრიალდეთ.

პოემის ეპილოგში ტფილელს ნათქვამი აქვს:

ნათესავ-მოდგამ-გვარ-ტომჲან მისჲან ეს ვიწყე წერებად-ო 475/ჲ.

მაშასადამე, პოემის ავტორი დიდი მოურავის ოჯახის ახლობელი წევრია, „ნათესავ-მოდგამ-გვარ ტომი“. მაგრამ რომ უფრო დაწვრილებით გამოვიკვლიოთ პოეტის ვინაობა, საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ შემდეგ გარემოებს.

იოსებ ტფილელს ზოგ ხელნაწერში ბ ა ბ ა თ ა შ ვ ი ლ ი<sup>2</sup> ეწოდება (ბაბათაშვილი კი განშტოებაა სააკაძის გვარისა, ისევე, როგორც ამავე გვარში - ს ა ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ფ რ ი დ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი), ხოლო დიდ-მოურავის პირდაპირ ჩამომავლები—შვილები და შვილიშვილები მთელი რიგ საბუთებში „მოურავის შვილებად“ იწოდებიან: „ხოლო მოურავი-შვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამთავრებული... (იხ. ვახუშტი, გეოგრაფია, 24). ამის გამო უფლება გვეძლევა დავასკვნათ, რომ არც ბაბათაშვილები და კერძოდ არც იოსებ ტფილელი გიორგი სააკაძის პირდაპირ ჩამომავლები არ არიან, მაშასადამე, საეჭვო უნდა იყოს ცნობა, თითქოს იოსებმა იყო „ძის ძე დიდის მოურავისა“. მაგრამ

<sup>1</sup> სხვათა შორის, იოსებ ტფილელის გარდა სააკაძეების გვარში ჩვენ ვიცნობთ ორ სხვა ეპისკოპოსს იოსების სახელით: 1) „ქარისა წინამძღვარი“ „დმანელ ეპისკოპოსის სააკაძე იოსებ“, იხსენიება სვიმონ მეფის დროს, 1595 წლ. ქვეშ, ქრონიკები, II, 428; 2) მანგლელი ეპისკოპოსი იოსებ სააკაძე, მოხსენებული 1719—1725 წლებში (Д. Пурцеладзе, Церковные Гуджары, გვ. 11, 12).

<sup>2</sup> ბ ა ბ ა თ ა შ ვ ი ლ ე ბ ი — სააკაძეებთან ერთად იხსენიებიან 17-18 ს. ს. ისტორიულ საბუთებში. მაგ. 1703 წ. ერთ სიგელს ხელს აწერენ: სააკაძე ზურაბ, სააკაძე მერაბ, ბაბათაშვილი იესე (საქ. სიძვ. II, 196). საბუთებიდანვე სჩანს, რომ ყმა და მამული მათ ჰქონიათ სოფ. ბობნავში („ბაბათასი თარხანი ბობნავს“ ს. ს. № 14635; და რუისში ს. ს. № 13659).

სხვათა შორის, როგორც გამოვარკვიე, ბაბათაშვილების შტოს ეკუთვნოდა XVIII ს. პირველ ნახევრის პოეტი-ემიგრანტი დ ე მ ე ტ რ ე ს ა ა კ ა ძ ე. იგი სოფ. ბობნავიდან ყოფილა.

იმავე დროს რაკი იოსები გ. სააკაძის „ნათესაე-მოდგამ-გვარ-ტომია“, ვფიქრობთ, იგი უნდა იყოს დიდი მოურავის ერთ-ერთი ძმის შვილი ანუ მოურავის ძმისწული<sup>1</sup>.

ისტორიულ საბუთებში იხსენიება გიორგი სააკაძის მხოლოდ ერთი ძმა ქაიხოსრო, რომელიც 1614 წ. მოჰკლეს ქ. ბაღდადის ალების დროს, როგორც შაჰაბასის მოლაშქრე. შესაძლოა, იოსებ ტფილელი შვილია ამ ქაიხოსროსი, რომელსაც ტფილელი ორჯერ იხსენიებს „დიდმოურავიანში“:

... ერთ კაცად კმარიყო, რაც ვნახე ჩემის ძმისანი...  
ძმა მყვანდა გულ სრულ, მამაცი, ხმის ამომღები, რიხისა,  
მან ერთი კაცი საბრძოლოდ ადვილად არ შეიხისა,-  
ის იქ მამიკლეს ომშიგან, კაცება შეჰქმნეს თიხისა!

მაგრამ დიდმოურავიანის მიხედვით, გიორგი სააკაძეს ჰყოლია მეორე ძმაც, რომელიც უკვე იხსენიება ქაიხოსროს სიკვდილის შემდეგ. ასე, როცა დიდ მოურავთან მოვლენ მეხეაშიადენი საიდუმლოს გასამხელად, გაკვირებული მოურავი ჰფიქრობს ამის გამო:

მეფე ხომ არას მიწყრება, არც მოყვრის, არცა ძმისათვი? 4/ა.

ამ მეორე ძმის სახელი არც ერთ საბუთში არა სჩანს, მაგრამ რაკი იოსები ბაბათაშვილობით იხსენიება და ბაბათაშვილი კი იოსებამდე არა ჩანს, ვგონებთ, ბაბათა უნდა ჰრქმეოდა იოსების მამას ანუ

---

<sup>1</sup> ჩვენნი საკითხის გამოსარკვევად ცალკე ყურადღება უნდა მიექცეს ჩვენში ნაკლებად ცნობილ სიტყვას „მოღგამი“. „მოდგამი“ იგივე „მომდგომია“, რაც ჰნიშნავს—მონაწილეს, მოზიარეს: „მოდგამს“ აღმოსავლეთ საქართველოში გუთნის ამხანაგობის მოზიარეს უწოდებდნენ. სულხან-საბასაც ასე აქვს ეს სიტყვა განმარტებული: „მოდგამი-მეკომე. ჯილდის მოზიარე“. საგლგეო მეურნეობის ტერმინს „მოდგამს“ იცნობს XI საუკუნის ძეგლი — ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისა: „ხოლო უკეთუ არა ისმინოს, მიუწეროთ ოაზთავე პატრიარქთა საყდრის მოღგამთა ჩვენთა“... (გვ. 315). 1844 წელს გახეთ „დროების“ კორექსორდენტი ზაქარია ბილიანი-შვილი თავის წერილში „ჩვენებური გუთნის წესები“ აღნიშნავს, რომ ივრის ხეობაში (გარე კახეთი), „გუთანი ეკუთვნის პატარა ამხანაგობას, შემდგარს გუთნის დედისა, ღამისა და დღისი მეზრეებისა და კიდევ სხვა წევრებისა, ანუ როგორც გლეხები იტყვიან „მოღგამები ისაგან“-ო („დროება“, № 74). სულ ახლა ხანს, ერთპიროვნულ მეურნეობის დროსაც, სოფელში გუთნისდედა ჰმართავდა საგუთნო ამხანაგობას, რომელშიც ამხანაგებად შედიოდნენ დღისი და ღამის მეზრეები. ამხანაგად შესულა გარეშე კაცსაც შეეძლო, თუ კის ამხანაგობაში ხარებს შეიყვანდა, საგუთნო ამხანაგობის წევრებს „მოდგამებს“ ეძახდნენ. ისინი გუთნის დედის მოდგამები იყვნენ, ხოლო გუთნისდედა ამხანაგობის მოთავე და მეთაური იყო.

მაშასადამე, რაკი ტფილელი თავის თავს დ. მოურავის „მოდგამად“ ასახელებს ნათესაე-გვარ-ტომთან ერთად, ვფიქრობ, რომ იგი ჰგულისხმობს თავს გიორგი სააკაძის ოჯახის მონაწილედ. სწორედ მოდგამით, მომდგამობით და არა პირდაპირი ხაზით — შვილიშვილობით.

გიორგი სააკაძის მეორე ძმას, რომელიც ისტორიაში არავითარ მოღვაწეობით არ არის ცნობილი.

3. იოსელიანის ცნობით, იოსების მამას ბაბათა ჰქვამევია; თათრები ბაბათას უწოდებდნენ, როცა იგი მოურავის საქართველოდან გადახვეწის და სიკვდილის შემდეგ არზრუმში ცხოვრობდა. შესაძლოა ეს ცნობა ქვეშარიტებას არ იყოს მოკლებული. ბაბა—თურქულად ჰნიშნავს პაპას, მსცოვანს, ღრმა მოხუცებულს და შესაძლოა იოსების მამამ ღრმა მოხუცებამდის მიაღწია.

მაგრამ იოსებისაგან ნაწოდ ბაბათას იოსელიანის ცნობით, სიაოში ჰქვამევია. რადგან სიაოში (სიაოში) იგივე შიოშია, მოურავის ძმას გვარის ტრადიციით თავისი მამის სახელი უტარებია. თუ ნამდვილია პ. იოსელიანის ცნობა, მაშინ შესაძლოა იოსების მამად ვიგულისხმოთ ის ბაბა-შიოშ, რომელიც 1656 წ. იხსენიება ერთ საბუთში<sup>1</sup>. (ს. ს. № 14657; საქ. სიძვ. II, 83) ექვი არაა „ბაბა-შიოშ“ უნდა შეიცავდეს ორივე სახელს „ბაბას და შიოშს“<sup>2</sup>.

ამნიარად, ჩვენი ძიებით იოსებ ტფილელი ძმისწული უნდა ყოფილიყოს უიდი მოურავის გიორგი სააკაძისა. 1626 წ. სააკაძე დამარცხდა ბაზალეთში და აქედან მთელი თავისი ოჯახით, ნათესავეებით და თანამგრძობლებით გადაიხვეწა ოსმალეთში, რადგან ბაზალეთის ომის შემდეგ მათ ქართლში აღარ ედგომებოდათ. ცხადია, მასთან იქნებოდა ძმაც შიოშიც ანუ სიაოში თავისი შვილით, დიდმოურავის მომავალი ავტორით, იოსებითურთ, რომელსაც ჯერ კიდევ ბავშვს (ტფილელის დაბადებამდე ჩვენ ვდებთ 1620-იან წლებს) დიდებულ ბიძასთან ერთად უნდა გაეზიარებინა ემიგრაციის დღეები. რამდენი ხანი დაჰყვეს სააკაძეებმა ემიგრაციაში?

საკაძის თარხან იორამისადმი ბოძებულ წყალობის სიგელში მეფე როსტომი ვრცლად გვიამბობს გადახვეწილ სააკაძეების დაბრუნებას ოსმალეთიდან. იგი მიჰპართავს იორამს, გ. სააკაძის შვილი შვილს: „ოდეს პაპა შენი გიორგი მოურავი საქართველოდამ გადავარდნილიყო, მაშინ რაც სამკვიდრო ან მეფეთაგან წყალობა მამული ჰქონებოდათ, სახასოთ დაღებულყო და რომელიმე სხვათათვის ებოძე-

<sup>1</sup> ამ საბუთს ყურადღება პირველად პროფ. კ. კეკელიძემ მიაქცია (ქართ. ლიტ. ისტ. II, გვ. 361). „ბაბა“ „ბაბია“ კაცის სახელია დღესაც აღმოსავლეთ საქართველოში. სინგილოშიაც ყოფილა სახელი „ივან-ბაბა“ (იხ. მ. ჯანაშვილის წიგნაკი „ივან ბაბა ბულულაშვილისათვის ძეგლის აღმართვის გამო“. 1914 წ.).

<sup>2</sup> სააკაძე შიოშ იხსენიება აგრეთვე 1643 წელს (საქ. სიძვ. II, 68), 1656 წელს—საკაძე ზურაბთან (ს. ს. № 5465) და ბეჟანთან (საქ. სიძვ. II, 67); ხოლო 1661 წ. სააკაძესთან პაპუნასთან და დათუნასთან (წ. კ. № 50) და ბოლოს 1671 წ. (საქ. სიძვ. I, 368). თუმცა ძნელია თქმა ამ საბუთებში მოხსენებული შიოში ყველგან ერთი პირია თუ არა 1656 წ. შიოში იხსენიება შერმახანის და გოდერძის მამად (საქ. სიძვ. II, 66).



ბინათ და უამსა მეფობისა ჩვენისასა მოურავის შვილები მოგიკითხეთ და შევიტყვევით, რომ არზრუშში ხონთქრის წყალობით სცხოვრებდით... ამისათვის ვიგულსმოდგინეთ და დიდის კემწიფის შაჰაბაზის დაკითხვით თქვენავე სამკვიდროს მამულზე მოგიყვანეთ“-ო. (ს. ს. № 13.956) როდის უნდა მომხდარიყო სააკაძეების დაბრუნება? მართალია, ზემოხსენებული სიგელი ბოძებულია 1652 წელს, მაგრამ ამაზე ადრეც, სახელდობრ, 1643 წელს იორამი საქართველოში სჩანს, სადაც როსტომ მეფე წყალობის წიგნს ანიჭებს, როგორც ერთგულსა და წესისებრივ მრავალფერად თავდადებით ნამსახურს“ (ს. ს. № 14478), და თუ ერთის მხრივ ეს სიგელი ნაბოძებია 1643 წელს, ხოლო მეორეს მხრივ შაჰაბაზ II-ის გამეფება, რომლის თანხმობითაც სააკაძეები დაბრუნდნენ,—ეკუთვნის 1642 წელს, მაშინ ზედმიწევნით შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ იოსების ოჯახის დაბრუნებაც ამ ხანს ეკუთვნის. მაშასადამე, საქართველოს გარეთ გადახვეწილ სააკაძეებს 13-14 წელიწადი დაუყვიათ.

არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება იოსების აღზრდის შესახებ, გარდა იმ ცნობისა, რომელსაც თვითვე გვაწვდის დიდმოურავიანის პროლოგში,—რომ იგი „რიტორთ კაცთა ზრდილი“ ყოფილა. ანტონ კათალიკოსი გადმოგვცემს, რომ იოსები დიდად განათლებული პიროვნება იყო: „ა ქ ე ბ დ ე ს მ ი ს ს ა ს ი ბ რ ძ ნ ი ს მ ო ყ უ ა რ ე ბ ა ს ა “ - ო.

... გონება მისი ქვემდებარებდა  
თავისუფალ ცნობათა, რომელთაცა,  
იოსებ კმადლა გამოცდილ იყო, სრულად,  
პიიტოკოსთა ხელოვნებათა მიმართ“-ო.

ასეთივე აზრისაა იოსებზე მაშინდელი სასულიერო პოეტი იაკობ შემოქმედელი, რომელიც იოსებისადმი მიმართულ საპასუხო ლექსში ასე მოკრძალებით მიჰმართავს:

თვით მცნობსა ცნობა გებრძანა, რას გჯადრებ მე უცნობელი!

პლ. იოსელიანის ცნობით იოსები სიყრმიდან აღიზარდა ქვათახევის მონასტერში, რომელიც სოფ. ნოსტედან 3-4 კილომეტრზე მდებარეობს. თუ ეს ცნობა ნამდვილია, მაშინ შეიძლება იოსების აღზრდელთა შორის ვიგულისხმოთ ქვათახევის წინამძღვარი ნასიძე და „მკოდნე“ მღვდელი იოსებ კანდელაკი, რომელთაც თვით პოეტი იხსენიებს „დიდმოურავიანში“ (18, 99; 100). იოსელიანის ცნობითვე იოსები ქვათახევიშივე შემდგარა ბერად და შემდეგ იმერეთში წასულა. იქ, ნიკორწმინდის (რაჭაში) ეპისკოპოსად უკურთხებიან. მაგრამ რაჭაში დიდხანს არ დარჩენილა. „და გარდმოვიდა ქართლსა და თხოვითა მეფის როსტომისა და დედოფლისა ზარიამისა, რომელ-

თაცა წარგზავნეს საათაბაგოს განზრახვითა მით, რათა ჰსდგეს მღვდელ მთავრად აწყურისა თურქთაგან გაუქმებულისა ეპარხიისა. მისრული ახალციხეს, კეთილად იქმნა შეწყწარებულ მის ეამის როსტომ ფაშისაგან ნათესავისავე თვისისა<sup>1</sup>. ჰგონებდნენ თვითცა და მეფეცა, რომელ ესრეთისა ნათესაობითისა დამოკიდებისა ძალითა განამტკიცებდა ქრისტიანობისა ნეშტთა სამესხეთოსა ქუეყანასა, გარნა ჰაზრი ესე დაშთა უნაყოფოდ; ფაშამან შერისხულმან მაჰმადიანთაგან დაითხოვა იგი მუნით და უკმოიქცა თფილისსა. მაშინ მეფემან როსტომ უბოძა მას სამიტროპოლიტო კათედრა თფილისისა“ (იხ. „დიდმოურავიანი“ გვ. 2).

საიდან აქვს აღებული ეს ბიოგრაფიული ცნობები იოსელიანს, არ ვიცით, რადგან არ ასახელებს, მაგრამ ამ ცნობებში ის ისტორიული შეუსაბამობაა, რომ: ა) როსტომ მეფე სრულიადაც არ იყო მზრუნავი ქრისტიანობისა და კერძოდ მისი დაცვის მებრძოლი მესხეთში, პირიქით, ის იყო ენერგიული მაჰმადიანი და სპარსეთში მაჰმადიანობაში აღზრდილი; ბ) თვით როსტომ ფაშაც, ვისაც იგი ვითომ შეეკელა, მძვინვარე მაჰმადიანი იყო. მისი ფაშობის დროს მესხეთში „უმეტესადრე მოოხრდნენ ეკლესიანი დიდშენიერი და ივლტოდინ, რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა, ქართლს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთს... მოისპოდენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო და მონოზანნი და მწყემსნი“ (ვახუშტი, 258). მაგრამ მესხეთს რომ იოსები კარგად იცნობს ეს ჩანს მისი პოემიდან. მაგ. „დიდმოურავიანიში“ ის ასახელებს მესხეთის პუნქტებს (34/227; 35/232, 233; 36/235; 36/240, 36/247) კარგად იცნობს მესხებს, აგვიწერს მათს ზნეობას: („მესხნი კარგ შესაყრელია; მათი სიტკბო და სიამე სევდისა უკუმყრელია, რომელიც გაწვევს სალხინოდ, ხელის ხელ ჩასაყრელია. „35/232; მესხნი ყოფილან მოყვრისთვის თავისა გამსაჯარია“. 35/233). ვფიქრობთ, რომ იოსები მესხეთში მართლაც იყო ნამყოფი იმ მიზეზით, რომ ფარად ფაშა-მესხეთის მმართველი, გიორგი სააკაძის სიძე იყო (მისი ქალი ჰყავს ცოლად) და მისი დიდი ერთგული („ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყვა, თავდადებ, ჩემთვის მკვდარია“ 35/234). დიდ მოურავემა ორჯელ შეაფარა თავი ფარად ფაშას და ბოლოს, ბაზალეთის დამარცხების შემდეგ „სამცხეში წავიდა“, სადაც ჰქონდა შენახული სალარო— „საქონელნი, ბარგნი“, აქვე გადასწყდა

<sup>1</sup> „ქალმასობის“ ავტორიც გადმოგვცემს, რომ იოსები იყო საფილოსოფოსთა და წერილთა შინაგამოცდილი“ („მცირე უწყება მწერალთათვის“. გვ. 7). ეს ცნობა, ისე, როგორც თითქმის მთელი „უწყება“ ანტონ I-ლის „წყობილსიტყვაობის“ პერიფრაზას წარმოადგენს.

მისი წასვლა ოსმალეთში, ალბათ იმავე ფარად ფაშის შუამავლობით და ცოლშვილიც აქ დასტოვა („ცოლშვილი სამცხეს დავაგდე, მოყვრები მიიბარეველს“ 57/415). შესაძლოა, ამ დროს ეკუთვნის იოსების (მაშინ ჯერ კიდევ ყრმის) ყოფნა სამცხეში. გადაჭრით მაინც არაფერი ვიცით იოსების ცხოვრების შესახებ, ვიდრე ტფილისის მიტროპოლიტობამდე, მხოლოდ 1655 წელს (ტმდ) ტატისშვილის მურვანის და თუხარელ პაპუნას და ლამექის გარიგების ერთ მოწმედ იხსენიება „სააკაძე იოსებ“ (წერ. კ. № 19). ცხადია, ამ დროს იგი ქართლში ყოფილა.

როგორც ჩვენ გამოვარკვეეთ, იოსების დანიშნა ტფილისის კათედრაზე 1659-1660 წლებს ეკუთვნის.

1659 წლის პირველ იანვრიდან ქართლში გამეფდა ვახტანგ V (შაჰნავაზი), მან სახელმწიფო საპასუხისმგებლო პოსტებზე მოხელეებად თავისი ახლობლები და ნათესავეები დანიშნა. ასე, ქართლის საქათალიკოზო ტახტზე აიყვანა თავისი ბიძაშვილი დომენტი. ამავე ხანს ტფილისის დაცლილ კათედრაზე (ცნობილ ელისე საგინაშვილის შემდეგ) თავისი ნათესავი იოსები დაუნიშნავთ.

სიონის კათედრას იოსებ სააკაძე განაგებდა 1660-1688 წლებში.

როგორც ირკვევა, იოსები ქართველ მმართველ წრეების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი ყოფილა. ის მეტად ახლო მდგარა სახელმწიფო საქმეებთან, როგორც განათლებული და გონიერი ადამიანი.

უპირველესად ის შაჰნავაზის მწიგნობარი ყოფილა დიდ სახელმწიფო საქმეების წარმოების დროს. სხვათა შორის, იოსების მიერ შედგენილია და დაწერილი (1675 წლ. ივლისში) შაჰნავაზის ეპისტოლე პაპის კლემენტე X-ისადმი<sup>1</sup>. საყურადღებოა, და შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ ვახტანგ V—შაჰნავაზმა 1673 წ. ტფილისში გზად მყოფ ფრანგ ნეგოციანტ შარდენს ევროპასთან სავაჭრო ურთიერთობის საქმეებზე მოლაპარაკებისთვის მოციქულად თვით იოსებ თბილელი მიუგზავნა. შარდენი გვიამბობს: „თბილელი მოვიდა ჩემთან და მითხრა, მეფემ დამავალა ვადმოგცეთო, რომ მან უკვე მოიფიქრა თქვენი წინადადება საფრანგეთის კომპანიასთან მიმოწერისა სავაჭრო ურთიერთობისა და საქართველოზედ გზის მიცემის შესახებ, გადასწყვიტა კიდევ მისი შესრულება, მაგრამ თავისი გარდაწყვეტილების განხორციელება ახლა მას არ შეუძლიანო, იგი, რო-

<sup>1</sup> შაჰნავაზის დედა გიორგი სააკაძის ქალი იყო. არჩილიძე,—შაჰნავაზის პირ-მშო შვილი,—სააკაძის შვილისშვილის შვილია.

გორც ყანის (სპარსეთის მეფის) ვასალი,—შიშობს, ვაი თუ ყანმა იწყინოს გარეშე მისი შეთანხმებისა და დასტურისა საქმიანი კავშირის დაქერა უცხოელებთანო; ამ ჯამად იგი გთხოვთ, სრულიად უშიშრად აცნობოთ კამპანიას იმის შესახებ, რომ თუ იგი მოისურვებს ჩემს საბრძანებელში თავის წარმომადგენლების გამოგზავნას, ბევრს საქონელსაც იშოვნის ევროპისათვის გამოსადეგარს და იაფს და რომ მისი წარმომადგენლები კარგად და გულმზურვალედ იქნებიან მიღებულინო. ასეთი წინადადების საპასუხოდ,—განაგრძობს შარდენი, მე ვთხოვე თბილელს დაერწმუნებინა მეფე, რომ შეუდგები მის დავალებას. პრელატმა დაჰყო ჩემთან საათის მეოთხედი და როცა ის მიდიოდა, მე აქაური ჩვეულების მიხედვით, რომლითაც ცნობილ პირებს დარბაზობისას საჩუქარს მიუძღვნიან ხოლმე, მას მშვენიერი მარჯნის კრიალოსანი მივართვი“-ო.<sup>1</sup> 1662-63 წლ. იოსებს რომის მისიონერები მიუღია. მადლიერი კაპუცინები რომის პროპაგანდას ატყობინებენ: „ტფილისში მივიღო ამ ქალაქის ეპისკოპოსმაო“ (იხ. თამარაშვილი, 223, 124, 239).

„საყვარელ იყო მეფეთა მაშინდელთა“-ო გადმოგვცემს ანტონ ქათალიკოსი (წყობილსიტყვაობა, § 678) იოსების შესახებ. რომ იოსები სასახლის ახლო კაცი უნდა ყოფილიყო და საკმაო გავლენაც უნდა ჰქონოდა, ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ „ეპისკოპოსი ტფილელი თავის საეპისკოპოსოთ, აზნაურიშვილი მსახურით, მათის მამულით ძველადგანვე სადედოფლო“ ყოფილა, ქართველის დედოფლის ხელქვეითი.<sup>2</sup> ამიტომ ამბობს ახლად მოყვანილი ქართლის დედოფალი მარიამ (როსტომის მეუღლე): „თფილელი და სათფილელი ყმა პირის სანახავად მოგვართვესო“-ო.<sup>3</sup>

იოსებ ტფილელიობის დროს ქართლში დედოფლობდა მარიამი, ცნობილი მეცენატი, მწიგნობრობისა და მწერლობისა, განმახლებელი და შემამკობელი უძველესი ტაძრებისა. ჩვენის აზრით, დედოფლის კულტურულ საქმიანობაში უმნიშვნელო არ უნდა ყოფილიყო მისი მოძღვრის იოსებ ტფილელის როლი.

---

<sup>1</sup> „რადგან თბილისის ეპისკოპოსს ჯერ არასოდეს არ უდარბაზნია კაპუცინებისათვის, ისინი ამ დარბაზობით და ჩემის პასუხით ძალიან კმაყოფილნი დარჩნენო“, დასძენს შარდენი. (იხ. მისი მოგზაურობა, თბილისის რუსული, 1902 წლ. გამოცემა, გვ. 226-227) შარდენის მოწმობით, ტფილელი ცხოვრობდა სიონის ეზოში—საეპისკოპოსო სახლში (გვ. 200), როგორც ყველა ტფილელი.

<sup>2</sup> იხ. დასტურ აღამალ ი—მეფის ვატანგ მეექვსისა, რედაქტორობით პეტრე უმიკაშვილისა, 1886 წ. გვ. 128.

<sup>3</sup> იხ. ა. ხახანაშვილი, „გუჯრები“, გვ. 6.

მოწინავე, გავლენიან პირს, იოსებს მხურვალე მონაწილეობა მიუღია სახელმწიფო საქმეებში. იმ დროს, საშინელ ფეოდალურ ადრეუვისა, შფოთისა და განდგომილობის დროს, იოსები დიდ ერთგულებას იჩენს ტახტისადმი — იგი საიმედო და თავდადებული კარისკაცია შაჰნავაზის, არჩილის და შემდეგში გიორგი მეთერთმეტისა, რომლის მეფობასაც ბოლოს თავისი სიცოცხლეც შესწირა.

საერთოდ, იოსებს დიდი გავლენა ჰქონია ფეოდალურ საზოგადოებაში, როგორც იგივე ანტონ ქათალიკოსი გვიმოწმებს: „ს ა ყ ვ ა რ ე ლ ი ყ ი ო ე რ თ ა ც ა ყ ო ვ ე ლ თ ა გ ა ნ“-ო.

ჩვენამდე შენახულა აგრეთვე ერთი საბუთი, საიდანაც სჩანს, რომ ერთგული ლეგიტიმისტი იოსებ ტფილელი ეკლესიურ ცხოვრებაშიც მონაწილეობდა ცენტრის ხელისუფლების განსამტკიცებლად<sup>1</sup>. ხსენებულ საბუთში, ალავერდელი მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ანდრონიკაშვილი იოსებს სთხოვს ქათალიკოსთან შუამდგომლობას და პატიებას მის მიერ გვირგვინის დადგმისათვის კათალიკოსის უნებართვოდ. საქმე იმაშია, რომ კახეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადებასთან ერთად, კახეთის ეკლესიამაც გადადგა სეპარატული ნაბიჯი, იგი შესაფერ მორჩილებას აღარ უწყევდა ქართლის კათალიკოსს, რომელიც იმავე დროს ქართლის მეფეების ინტერესების დამცველი იყო. სიმბოლიური ნიშანი ამ განდგომილებისა იყო ის ფაქტიც, რომ კახეთის მთავარი იერარქი ალავერდელი კათალიკოსის ნებადაურთველად და მცხეთაში მიუსვლელად თითონ იკურთხებდა თავს, საკუთარი ხელით იღვამდა გვირგვინს, რაც რამოდენიმედ ნიშნავდა კახეთის ეკლესიის განდგომას კათალიკოსისაგან. ამ დამოუკიდებლობის მთავარი მიზანი პოლიტიკური შინაარსისა იყო, რაც კახეთის მეფეების ანგარიშში შედიოდა, მათი განზრახვა იყო პოლიტიკურ სახელმწიფოებრივ განცალკევებასთან ერთად ეკლესიური დამოუკიდებულობის მოპოებაც.

როგორც ზემოთ ნახსენები საბუთიდან სჩანს, იოსებს ინიციატივა გამოუჩენია, „შუამავლად“ ჩარეულა ამ სახელმწიფოებრივ საქმეში და ალავერდელისათვის უთხოვნია დამორჩილება, კათალიკოსთან „ერთად შეყრა და ურთიერთის მშვიდობისა ყოფა“. ამ რიგად იოსებს მონაწილეობა მიუღია კახეთის ეკლესიის სეპარატიზმის ალაგმვაში, რასაც შესაფერი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. იოსების „შუამავლობა“ კი დინასტიის და ცენტრის ინტერესებით იყო გამოწვეული.

<sup>1</sup> იხ. თ. გორდანი, ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, გვ. 205—207.

იოსებ ტფილელის მონაწილეობით დაწერილია აგრეთვე გიორგი XI-ის სიგელი, — გილანს, იზმირს, სტამბოლს საქართველოდან აბრეშუმის ვატანისა და მის ფასად საზღვარგარეთ საქართველოს მონასტრების დახსნის შესახებ (იხ. ც. არქ. სიგ. № 1283).

სხვათა შორის, იოსები ცნობილი ყოფილა იმ დროს საზოგადოებაში, როგორც განთქმული მწიგნობარი. მას დაუარსებია სიონის ბიბლიოთეკა, რომლისთვისაც დიდ-ძალი ხელნაწერი წიგნები მოუპოვებია<sup>1</sup>. იოსები, როგორც ვთქვით, მეფის მდივან მწიგნობრის როლსაც ასრულებდა. ჩვენამდე მოღწეულია არა ერთი სიგელი დიდი ხელოვნებით შედგენილი და დაწერილი „ხელითა ტფილელ იოსებ სააკაძისათა“, როგორც მაგ. 1666 წ. სინას მონასტრის სიგელი (ქრონიკები, II, 493); 1683 წ. თუმანიშვილების ნასყიდობის წიგნი (საქ. სიძველენი II, 97—99); 1685 წ. სიგელი გიორგი XI-ისა შანშენ-მარტეროზის შვილის ბეგთაბეგისადმი მიცემული (საქ. სიძველენი, II, 100-102) და სხვა<sup>2</sup>. ერთი სიტყვით, იოსები განთქმულ კალიგრაფადაც ითვლებოდა. ჩვენის აზრით მას უნდა ეკუთვნოდეს „ზაზასეულ“ „ვეფხისტყაოსნის“ და „ამირან დარეჯანიანის“ (წ. კ. — სეული ხელნაწ. № 457) გადაწერა<sup>3</sup>.

ტფილელის ცხოვრების დრო, განსაკუთრებით მეორე ხანა, საშინელი მღელვარებით იყო სავსე; ფეოდალურ ანარქიას ბოლო აღარ უჩანდა, „განმკვიდრებულ იყვნენ მთავარნი და დაეპყრათ ხევნი და ხეობანი თვისად“; ურჩი მთავრები არ ემორჩილებოდნენ ცენტრს, მეფესა და მათ შორის გაჩაღებული იყო მუდმივი ბრძოლა და ამბოხი. ერანის მონობიდან თავის დასალწევად და განდგომილ მთავართა მორჩილებაში მოსაყვანად გიორგი XI-ემ გადასწყვიტა კახეთის შემოერთება. კახელები დაჰყენენ მეფის განზრახვას, „რათა შეერთდნენ და ჰყონ ერთ სამეფოდ, მისცეს პირი მტკიცე, ფიცი კახთა“ (ვახუშტი, 89), მაგრამ სპასპეტის თამაზის ლალატით ეს საქმე ჩაიშალა, რადგან გიორგი არაგვის ერისთავი მისი სიძე იყო და უკეთუ

<sup>1</sup> ყ. სააკლ. მუხუშუმის ფ. დაცულია ხელნაწერი (№ 140,) რომლის 302 გვერდზე იოსების ხელით შესრულებული მინაწერია: „ტფილელის იოსებისა [ა] ეს წიგნი“.

<sup>2</sup> ს. ჰალის ლეთიშობლის მიძინების „გულანხედ“ დაცულია შემდეგი მინაწერი იოსებ ტფილელისა: „იოანე ნათლისმცემელთ, სინანულისა ქადაგო, შეივედრე სული ცოდვილის ტფილელის იოსებისა და შემწე ყვავ ნათლისღებულისა წინაშე. ამინ“. („ივერია“, 18-7, № 40); იოსების მინაწერი შენახულა აგრეთვე ცენტრარქივში დაცულ „მეტაფრასტის“ ხელნაწერში (№ 2339).

<sup>3</sup> იხ. გიორგი ლეონიძე „ვეფხისტყაოსნის ახალი ხელნაწერი“ (ლიტერატურული მემკვიდრეობა, № 1, გვ. 31).

მეფეს თავისი საწადელი აღესრულებინა, ერისთავი „შეიმუსვროდა“. ამის შემდგომ მეფემ უბრძანა ერისთავს, „რათა მოერთვას, ხოლო მან არა ინება“, მაშინ მეფემ გადასწყვიტა ურჩი ერისთავის დალაშქვრა, და დაიძრა ღუშეთისკენ. „მაშინ შეუხდა გზასა ტინისასა მეფე და მათ (მოწინააღმდეგეთ) მოემწოთ კახნი მოყვარენი მათნი და შეპკრნეს სიმაგრენი და იწყეს სროლა თოფითა დილით შუაღღემდე. არამედ შეუშენეს სხვანი დროშანი და უმეტეს უწყეს მეფისა დროშასა სროლა, მოკლეს თბილელი იოსებ, ქაიხოსრო ციციშვილი და სხვანი მრავალნი...“ (ვახუშტი, 90). ეს ამბავი მოხდა 1668 წ. გაზაფხულზე.

იოსებ ტფილელი დაკრძალულ უნდა იყოს ტფილისში, სიონის ტაძარში.

\* \* \*

„დიდმოურავიანის“ გარდა იოსებს სხვა თხზულებანიც ეკუთვნის: „ქება და წამება წმიდისა მარინასი, თქმული შაირად“ (წერაკითხვისეული ხელნაწ. № 1512);

„ცხოვრება და მოქალაქეობა ალექსი კაციისა ღთისა, ახლად შაირად გარდათარგმნილი მარგებელი მსმენელთა და მკითხულთა თვსცა, თქმული სააკაძისაგან იოსებ ტფილელისაგან“ (წ. კ. № 1512);

„ანბანთქება ახლად თქმული ბაბათა შვილის იოსებ ტფილელისა მიერ“ (წ. კ. 1512, გვ. 167-174);

„წმიდა კრებათათვის“ (წ. კ. № 281), რომელზედაც თვით იოსები გვეუბნება ჩვენი პოემის ეპილოგში: „სიტყუაც ვთქვი წმიდათ კრებისა“-ო. და ბოლოს იოსები მონაწილე ყოფილა პოეტური პაექრობისა. ჩვენამდე მოღწეულა ერთი ლექსი — გამოცანა სასულიერო შინაარსისა, რომელიც სასულიერო პოეტ იაკობ შემომქმედელ ღუმბაძისათვის გაუგზავნია:

„სიბრძნემ თავისა თვისისა სახლი იშენა გებული,  
მას შვიდნი სუეტნი შეუდგნა, შვიდნივე წმინდა გებული,  
სიკუდილით მოკლა სიკუდილი, დაიხსნა ცოდვილთ კრებული,  
ამისა ახსნა თქვენგან მწაფს, ვიცი კაცი ხარ მცნებული“.

3. იოსელიანის სიტყვით, წერილნი მისნი იყვნენ „იტყვიან მრავალნი, გარნა აწ უჩინონი არიან... არიან მცირედნიცა საგალობელნი, რომელთაცა ჰგალობს დღესაცა ეკლესია ქართულთა“ („დიდმოურავიანი“, გვ. 2).

და ბოლოს, იოსებ ტფილელი საყურადღებოა, აგრეთვე, როგორც „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორი. მას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსნის“

ზანში“ ჩამატებული ადგილები: „ანდერძი და სოფლის გმობა და ნესტან დარეჯანისა ტფილელის იოსების ნათქვამი“, „კიდევ სხვა ანდერძი ავთანდილისა, რომელ თქვა ეამსა სიკვდილისასა, ტფილელის იოსების გამოთქმული“<sup>1</sup>.

ზ. კიკინაძის ცნობით, იოსებს ეკუთვნის აგრეთვე დღემდის უცნობი თხზულებანი:

1. „სასურველი ვენახი“.
2. „მოგზაურობა ტფილისიდან ახალციხეში“.
3. „ლუარსაბ მეფის ცხოვრება“<sup>2</sup>.

პოემის ეპილოგიდან ირკვევა, რომ იოსებს ეკუთვნოდა სასულიერო შინაარსის მხატვრული თხზულებანი.

„ზოგი რამ საღმრთოც დავსწერე, სიტყვაც ვთქვი წმინდათ კრებისა“—ო.

#### 4. პოემის დათარიღებისათვის

ამ საკითხის შესახებ,—როგორც ჩვენამდისაც აღნიშნული იყო, თითქოს გარკვეულ მითითებას იძლევა პოემის პროლოგი, საიდანაც ირკვევა, რომ „დიდმოურავიანი“ დაწერილია არჩილ მეფის შეკვეთით: უკანასკნელს არ ჰქონია „განმარტებით მოხსენება“ მის შესახებ, თუ რამ ჩამოაგდო განხეთქილება მეფის თეიმურაზ პირველისა და დიდი მოურავის შუა? როგორ გაუწყრა თეიმურაზი მოურავს და ან მეფეს რა განზრახვები ჰქონდა:

„მეფე, სიბრძნით აღსავსეო, ხელმწიფეთა პირშმოვ შვილო, ღრმის სიტყვისა ამომცნობო და ძნელისა გამადვილო, „ცოტა სიტყვა განმიმარტე“, — გებძანა თუ: „ჩემო ჩრდილო, შენ სიბრძნისა ვერ მიმწოთმო, მაგრა რიტორთ კაცთა ზრდილო“!

ამ ამბისა განმარტებით არა გქონდა მოხსენება, ვით გაუწყრა მოურავსა, მეფეს ანუ ვით ენება! საქართველოს დასუსტებას, ვით ბელიარ ექნება, ამ ქვეყნისა შიგნით რეჟას ზოგს ოცნებით ეჩვენება“...

ამიტომ, არჩილმა XVII ს. მეორე ნახევრის პოეზიის მეტრმა, პოეტმა და ისტორიოგრაფმა, დაინტერესებულმა სააკაძის პიროვნებით, უბრძანა თავისს ერთგულ კარისკაცს—პოეტს, დიდი მოუ-

<sup>1</sup> იოსებ ტფილელის „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორობა გამოქვეყნდა „ვეფხ. ტყ. ზაზაძელ“ ხელნაწერის შევსებით (ხსენებული ხელნაწერი რუსეთიდან ჩამოტანილი იქნა ჩემი ინიციატივით 1935 წელს). იხ. „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“ № 1, გიორგი ლეონიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი ხელნაწერი“ (გვ. 19-36).

<sup>2</sup> იხ. ქართული მწერლობა მე-17-ე საუკუნეში, გვ. 33.



რავის ოჯახის წევრს,—ამ მხრივ კომპეტენტურ პიროვნებას,—დაეწერა პოემა გიორგი სააკაძის როლის შესახებ საქართველოს ცხოვრებაში. იოსებ ტფილელს დავალება წარმატებით შეუსრულებია.

პროლოგის პირველ ტაეპის მიხედვით „დიდმოურავიანის“ დასრულების დროს ცნობილი პოემა არჩილისა თეიმურაზ პირველის შესახებ, უკვე დაწერილი ყოფილა:

„მეფესა ქართლის ცხოვრება ებძანა გალექსულობით;  
ზოგი რუსთელისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით,  
ხან ლხინი, შვება, სიამე. ხან ვარდი დანასრულობით,  
სიბრძნე, ხმალი და ომები სიკვდიმდე აღსასრულობით!

ასევე ნათქვამი პოემის ეპილოგში:

ქართლის ცხოვრება სხვათა თქვეს, მე ამის ვიქმენ ბრალევად.  
რომ დამეკარგა ამბავი, ქმნილიყო შესაბრალებად...

მაშასადამე, თუ პოემის პროლოგსა და ეპილოგს დავემყარებთ, ჩვენი პოემა დაწერილია არჩილის ცნობილ თხზულების შემდეგ. უკანასკნელი კი, როგორც დღემდის ცნობილია, დაწერილი უნდა იყოს 1681 წელს. ამიტომ ბუნებრივია, რომ „დიდმოურავიანის“ დაწერა 1681-1687 წლებს უნდა მივაკუთვნოთ. სწორედ ასე ათარიღებენ ჩვენი შკვლევაბრები.

მაგრამ ერთი გარემოება თითქოს უნდა აბრკოლებდეს ამგვარ დათარიღებას. უნდა გავიხსენოთ, რომ არჩილი სწორედ ამ წლებში რუსეთს იმყოფებოდა ემიგრანტად (1681 წ. რუსეთს გადახვეწილი არჩილი 1688 წლ. შემოდგომაზე რაქას ჩამოვიდა, იოსები კი ამავე წლის გაზაფხულზე მოჰკლეს). ამნაირად, ტახტდაკარგული და რუსეთში გახიზნული არჩილი ვერ სთხოვდა ტფილისში მყოფ იოსებს „ცოტა სიტყვის განმარტებას“ დიდმოურავის შესახებ.

ამავე დროს, თუ არჩილმა 1681 წ. დაასრულა თავისი პოემა, ჩვენ ვიცით, რომ 1664-1675 წლებში, როდესაც არჩილს კახეთის ტახტი ეკირა, იგი თავისი პოემისათვის—თეიმურაზ პირველზე უკვე ჰკრეფდა შესაფერ მასალებს, როგორც თვით გადმოგვცემს:

„მეფის თეიმურაზის საჩუქელთ ამბავი თვით მნახთა და თანნახლთ მეფის ყპათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა... რამეთუ ათ ორ-მეტ წელს კახეთს ვჰეფობდი, მისნი, და ზრდილნი და ნამსახურნი და რბაისელნი გუერთს მახლდენ, ვკითხევდი ნაქმარსა მეფისასა და მიამბობდესო“.

მაშასადამე, კახეთში ყოფნის დროს, არჩილს უგროვებია მასალები თავის პოემისათვის და ვფიქრობთ, რომ იმავე ხანებში პოემას ნაწილობრივადაც კი სწერდა და შესაძლოა პოეტის ერთგვარ არტის-

ტიზმთან გვექონდეს საქმე, როდესაც არჩილი ამბობს, რომ მთელი პოემა ცხრა თვეში დაწერეო და მაშინაც, მუდმივ არ ვიყავ საამისოდ მოცლილიო:

ცხრა თვეს ყველა გავათავე სულ ამაზე არ მოცლილმა-ო.

შესაძლოა, არჩილი აქ პოემის საბოლოო დამუშავებასა და რედაქციას გულისხმობდეს.

თუმცა კატეგორიული თქმა ჯერჯერობით ძნელია, მაგრამ ჩვენი აზრი უფრო იქითკენ იხრება, რომ დიდმოურავიანი 1681 წელზე ადრე უნდა იყოს დაწერილი, სახელდობრ, იმ ხანებში, როცა არჩილი კახეთს მეფობდა, როცა ტფილისში, თავისი მამის შაჰნავაზის სასახლეში ხშირად მყოფ არჩილს ურთიერთობა ჰქონდა იოსებთან<sup>1</sup>; როცა მას მშვიდობიან მდგომარეობაში მყოფს უფრო შეეძლო იოსებ ტფილელისათვის პოემის შეკვეთა და საერთო ლიტერატურული საქმიანობა. 1675 წლ. შემდეგ იწეწება არჩილის ცხოვრება, ამ ხნიდან ის იმერეთში სცხოვრობს, სადაც ექვსჯერ იქმნა ტახტიდან გადმოგდებული, აქედანვე ის რამდენჯერმე ვადიხვეწება რუსეთში, საიდანაც 1700 წლ. შემდეგ საქართველოში აღარ დაბრუნებულა.

ზემორე ამბების გათვალისწინების შემდეგ „დიდმოურავიანის“ დაწერის ვითარება ჩვენ ასე გვეხატება: „არჩილიანის“ წერის პროცესში არჩილს დასჭირდა ზედმიწევნითი მასალები პოემის გმირის (თეიმურაზ I-ის) დიდი მოპირდაპირის გიორგი სააკაძის შესახებ, თუმცა თვით არჩილი მოურავის ნათესავი იყო (გ. სააკაძის ასული ჰყვანდა ცოლად არჩილის პაპას, თეიმურაზ მუხრანბატონს), მაგრამ არჩილმა მიჰმართა იოსებ სააკაძეს—პოეტს და დიდი მოურავის ოჯახის უფრო ახლობელ წევრს და მეგვარტომეს. შესაძლოა, არჩილის მიერ აღტაცებული შეფასება „გულადრვალის“ და „ლომგულის“ მოურავისა რამოდენიმედ „დიდმოურავიანის“ ერთგვარი ზეგავლენითაც იყოს გამოწვეული. გაიხსენეთ არჩილის ნათქვამი მოურავზედ:

<sup>1</sup> არჩილის და იოსებ ტფილელის ახლო ურთიერთობის მაჩვენებელია შემდეგი საბუთიც:

„ქ: ჩუენ... რუსთველ არქივისკოპოზმან პატრონმა მათეოზ, ესე საბუდამო წიგნი მოგართვით თქვენ,—თფილელ ეპისკოპოზსა იოსებს, ასრე რომე, სადამდის ან თქვენ ცოცხალი იყო და ან მე—ყოველს წელიწადს სამ საპალნე ღვინოს მოგართმევდე დაუჟლებლად და გაურჯელად.

ამისად გასათავებლად შამიცივია ხატი, ღვთაების ხატი და მ ე ფ ი ს ა რ ჩ ი ლ ი ს ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ მ ო მ ი რ თ მ ე ვ ი ა“ (იხ. თ. ჟორდანიას, ქართლ-კახეთის მონასტრების... ისტორიული საბუთები, გვ. 223).

„ესე საქმე მოუჩაგმა უცხო ჰქმნა და საკვირველი,  
ვით შეჰმართა ამ საქმესა, არის თუმცა გულად რველი,  
ეს ყველასგან უძნელეა, სხვა სახელიც ჰქმნა მრავალი,  
უსაცილოდ მართალია, არ ტყუილი არ საკრძალი!...

ან დიდმოურავისაგან მუხრანში ერანელთა ლაშქრის ამოწყვეტის  
გამო ნათქვამი:

აჲ ეს ჰქმენით ქართველებო, ანდერძავით შვილს ეტყოდეთ!-ო.

ამნაირად, ჩვენ არ ვეთანხმებით პოემის დღემდე მიღებულ დათა-  
რილებას და ვფიქრობთ, რომ „დიდმოურავიანი“ დაწერილი უნდა  
იყოს უფრო 1664-1675 წლებს შუა, ვიდრე 1681 წლის შემდეგ. ხოლო  
თუ პოემის პროლოგი და ეპილოგი ამის საწინააღმდეგოდ ლაპარაკო-  
ბენ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტფილელის ნათქვამში:

„მეფესა ქართლის ცხოვრება ებძანა გაღმკსულობით“-ო.

ნაგულისხმევი უნდა იყოს არჩილის პოემა არა დასრულებული,  
არამედ მაშინ ჯერ კიდევ წერის პროცესში, ნაწილობრივად დაწერი-  
ლი და არა საბოლოოდ რედაქციაქმნილი და ბოლოს, „არჩილიანში“  
ალაგ-ალაგ აღსანიშნავია „დიდმოურავიანის“ პოეტური ფრაზეოლო-  
გიის ფრაგმენტები.

ასეთია ჩვენი მოსაზრებანი „დიდმოურავიანის“ დათარიღების შესა-  
ხებ; ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ვაყენებთ საკითხს ტფილელის პოემის  
დათარიღების ხელახლად გადასინჯვისათვის.

## 5. პოემისათვის

იოსებ ტფილელი არჩილთან და ფეშანგთან ერთად ისტორიულ-  
ნაციონალური მიმართულების წარმომადგენელია.

სამივე პოეტი თავის შემოქმედებაში იბრძვიან ფეოდალური ლიტე-  
რატურის ზღაპრულ-ესთეტიკური ტრადიციების წინააღმდეგ. მათი დე-  
ვიზია „ მ ა რ თ ა ლ ა დ , ს წ ო რ ე დ თ ქ მ ი ს ა “ .

ჩვენ ვიციით, რომ ამ სკოლის წარმომადგენელმა კარის მგოსანმა  
ფეშანგმა თვით რუსთველიც კი ამხილა ფანტასტიკაში:

რას ვკლევუხის საჭებარად ტაოიელ და ავთანდილი?

სად იცნობდეს უცხოს უცხო, ან რა ნახეს მათგან ქილი?

ყველა ტყუილი შეატმანსეს, ყოფილიყო გარდავლილი;

აქვს ვინმე უმეცარი, გაიმწარეს მათთუი ძილი!

კარის მგოსნის, უბრალო მეხოტბის ფეშანგის დეკლარაცია ცხა-  
დია, გამომუშავებულია მაშინდელს სალიტერატურო წრეებში, კერძოდ  
არჩილის და ტფილელის ჯგუფში. ფეშანგის სიტყვებში გამოთქმულია  
იმ დროს ახალი ლიტერატურული პრინციპი, რომლის შექმნა ერთ  
პიროვნებას არ ეკუთვნის და მით უმეტეს ფეშანგის (იხ. გიორგი  
ლეონიძე, შაჰნავაზიანი).

იდენტურ აზრს გამოსთქვამს იოსებ ტფილელიც ვეფხის ტყაოსნის გმირებზე. იგი ასე მიჰმართავს ტარიელს, ავთანდილს და ფრიდონს:

კარგნი ყოფილხართ სამნივე, ჰხოცეთ დევნი და ქაჯები,  
წაგიხდა მხნენო ძალგული და დალაა ცუდად მაჯები;  
მიკვირს მწერალო,—ანდერძა მათაა სწერ,—რ ა თ ი ს ა ჯ ე ბ ი ?!

ამ დეკლარატიულ სიტყვებში გამომქლავნებულია რეალისტური ტენდენცია. მან დაადასტურა თავის ნაშემოქმედარი—„დიდმოურავნიანიო“, რომელიც რეალისტური პრინციპით არის დაწერილი.

ტფილელი XVII ს-ნის ნაციონალური პოეტია (არჩილთან ერთად), რომელმაც გაარღვია ტრადიციული თემატიკა ერანულ სადევგმირო და რომანტიულ ეპოსის ეპიგონური რკალი და შექმნა ეროვნული შედეგრი. ქართული რეალური ამბავის საფუძველზე, წინააღმდეგ „სპარსა შეტმასნილ, ნაჰორისა“, ანუ ფანტასტიკური ამბებისა, რის გავლენა ასე ძლიერი იყო თავის დროს ქართულ ფეოდალურ ლიტერატურაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი პოემა დიდებული გმირის ცხოვრების აღწერილობას შეიცავს, მასში სრულიად არა ჩანს იმ დროის მწერლობისათვის ჩვეული ყალბი იდეალიზაცია, სადევგმირო შაბლონი, მომბაზვრებელი, დამლელი ჰიპერბოლა,—აღმოსავლურ, კერძოდ ერანულ პოეზიის სტილი, რომელიც მაგ. ჯერ კიდევ საკმაოდ და უხვად ეტყობა ფეშანგის.

„დიდმოურავიანი“ „არჩილიანთან“ ერთად მითაც გაირჩევა სხვა ლიტერატურული ძეგლებიდან, რომ მას პანეგირიკა, ყალბი პათოსი არ ახასიათებს; არამედ სისადავე, სიფხიზლე, გულწრფელობა, ფაქტების რეალობა,—ხოლო ადამიანურობა, ადამიანის სიყვარული, მას საყვარელ პოეტურ თხზულებად ჰხდის ქართველი მკითხველისათვის.

\* \* \*

„დიდმოურავიანის“ მიზანია, როგორც ზემოთ ვთქვით—პოპულარიზაცია გიორგი სააკაძის გმირობისა, მისი ერთგულობისა მეფის ტახტისადმი, ახდა მისგან მოღალატური ბრალდებისა და ამავე დროს ფეოდალურ საზოგადოებაში ლეგიტიმისტური და ეროვნულ-პატრიოტული გრძნობების გაღვიძება:

ყველამ გასინჯეთ შეტყობით თქვენ ჩვენი სამართლობანი,  
როგორ ვჰქენ თავის დადება, მეფის ტახტისა მკობანი!

ათქმევინებს ავტორე გიორგი სააკაძეს.

ავტორის მიზანია გაფანტოს ის ცალმხრივი შეხედულობა, შულლის და ქიშპობის ნიადაგზე აღმოცენებული, თითქოს სახელოვანი

გმირი იყო მოღალატე, ურჩი, „მეფეთ ტახტისა მაქცევი“. ავტორი წინასწარ გრძნობს ოპონენტების, მოპირდაპირეთა ექვემდებარებას და მათი მისამართით ათქმევინებს თავის გმირს, რომ მისი ნათქვამი სრული კეზმარიტებაა, ყოველგვარ სიცრუეს და ხვანჯიანობას მოკლებული:

მე არა მპირდა ტყუილი, არც ცუდი სიტყვის ცილობა...  
ტყუილს ვერ ვიტყვი ამისთვის, არს ბევრი კაცი სწრობილი...

გულწრფელი გმირი პირიქით მოკრძალებულია და თუ ლაპარაკობს თავის თავზე, ეს მხოლოდ მიტომ, რომ:

არც ის ვარგა არვინა თქვას კარგის კაცის გარჯილობა,  
გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა!

იოსებ ტფილელს თავისი პოეტური და მოქალაქეობრივი მსჯავრი დიდ მოურავის შესახებ განკუთვნილი აქვს აგრეთვე შთამომავლობისადმი. და ამიტომ თავის გმირის ნაკლსაც არ ჰფარავს. იგი ასე ათქმევინებს მოურავს:

კარგნო კაცნო, საანდაზოდ ჩემი საქმე გარდაიღეთ,  
ჩემგან ქნილი როცა სჯობდეს, ზოგნი დევით, ხან აიღეთ,  
ა ვ ი შარად განუტვევთ, კარგნი თქვენკენ წამოიღეთ...

პოეტი თავის მიზანს „დიდმოურავიანში“ დიდი გულწრფელობით და პოეტური დამაჯერებლობით ასრულებს. „დიდმოურავიანი“ ნამდვილი რეალისტური ჟანრის ნაწარმოებია.

\* \* \*

„დიდმოურავიანი“ ქართული იერემიადია, დიდი მოწინავე ქართველის სულთქმა. ფხიზელი თვალით და პოეტური გულით იოსებ ტფილელმა განჰყვრიტა თავისი საუკუნის ვითარება, უბედურება და საშინელი დაცემა სამშობლოსი გარეშე მტრების შემოსევით და ფეოდალური ანარქიით გამოწვეული. მან იწამა ქართლის დამხსნელი სახელოვანი გმირი, რომელმაც „ქართლს მოაგლო გალაგანი“, მაგრამ რომელიც არ დაინდო ფეოდალურმა საზოგადოებამ. მხურვალე პატრიოტი-პოეტი გმირის დაღუპვასთან ერთად გრძნობს, თუ რა დიდებული მომავალი დაეღუპა საქართველოს:

რა მოიშალა, ვინ იცის, რა წყობა, რა გარიგება?

პოეტი ბიბლიურ იერემიასაებრ ამხელს ფეოდალურ საზოგადოებას გიორგი სააკაძის დაკარგვისათვის და თავს ესხმის მათ, ვისაც ჰსურს

გმირის მეორედ სიკვდილი, მისი მოღალატედ გამოცხადება. ტფილელი თავისი შარავანდელით აღდგენს გმირის უტყუარ სახეს თანამედროვეებისა და შთამომავლობისათვის.

უპირველსად აეტორს მოურავი გამოჰყავს დიდ პატრიოტად, დიდ მოქირანხულედ „ქართლისათვის“ ანუ „საქართველოსათვის, რომლის ვაჟკაცობა, მხნეობა და თავდადება მიმართულია სამშობლოსადმი.

...ქართლისა მინდოდა რგება და მწვე სიხარული...

თავს ვეტყოდი ქართლისათვის მოკვდი, წინ გიც ა, წამება...

ყველამ იცით, რომე ქართლი ჩემის ხმლითა დახსნილია...

სულ ქართველთა კარგად იცით, ქვეყნისათვის რა მიქნია...

მე ქვეყნისათვის რამდენჯერ ვჰქენ თავის გაწირვანია...

რაგები ვჰქენ ქვეყნისათვის, საკვდად თავის გარდადება...

რაც ქართლისათვის მე ვქენი...

გავამდიდრე სრულად ქართლი, უღონო ვქენ განაკეთი...

ქართლი ჩემის ხლმით დამაგრდა...

ქვა არსად არი ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხია...

ქართველნი დავხსენ მოსპოლვას...

იგი „ქართლკახეთის მამრჩენია“, მისთვის უებარი მებრძოლი: მოურავის დიდ პატრიოტიზმს ახასიათებს მხურვალე სიტყვები.

თავი დავდეუ საწამებლად, ხორცი საკვდად, განა სული?

სამშობლოსთვის იგი არ იშურებს შვილს, დას, ძმას:

არ დავხოგე ქართლისათვის ძმა, ძენი და გან ასული...

ქართლისათვის რა ძე დავსთმე, როგორ ტურფა, სასურველი...

იქ პაატა დამიკარგავს, აქ არა ზყავს გამკითხველი ..

ტფილელი აღტაცებულია მოურავის სახელმწიფო და საგმირო საქმეებით. მისი სიტყვით, სააკაძემ „ქართლს მოავლო გალავანი“. სააკაძის დიდ ამბავს მისივე გმირული და სახელმწიფოებრივი ღვაწლი ამტკიცებს, რაც აეტორის სიტყვით მომავალში უფრო გამოჩნდება:

თვარ შვიტყობთ ამას უკან, მტერი კიდევ ახსნილია...

ვეპვ, დავაკლდები ბოლოჟამ, ვინ მე ჯარიდამ გამგვარა...

მეც დავაკლდები ქვეყანას ბოლოჟამ, თვარ მიხზდებიან.

ქართლს შენახვა როგორ უნდა, გაგიჩნდებისთ დამასულა!

ოდეს მტერი წამოგატყდეს, მომიგონეთ ამა თქმისთვის...

გაგიჩნდებისთ ქვეყანასა გაწყობა და გარიგება,

თქვენცა იცით ჩემის გარჯის ანგარიში არ იგება,

რაცა დამრჩა უშენონი, ჩემგან ახლა არ იგება;

მძღვარს მტერზედ გაგიჩნდების, ვის გაქვს ხმლისა აბა ლება...

არ მომიგონებთ, რას იტყვით, რას მუხარადი ელვედეს,

რაზმი გასწორდეს დროშებით, ორგნითვე ჯარი ღელვედეს,

ცემა და საყვირთ ხმა იყოს, ცხენი კაცთ ფეხით ქელვედეს,

მაშინ რას აქნევთ გიორგის, თუ მისებრ მოგეშველოდეს!

პოეტის პირით მოუწავი ჩივის ამავის და ნამსახურობის ამოდ ჩაელას, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოების უმადურობას:

ჩემს კირნახულსა ქართლზედა მიკვირს, ვერაფერ ხედავს!  
რაც საქმე შევიძელ ქვეყნისთვის, ვთქვი მიზმენ ზედხედ ავსა,  
რაგინდ რომ თავი ვაწამო, მაინც მეტყვიან ბედ ავსა!

და მწარედ გლოვობს უგმიროდ დარჩენილ ქართლის მომავალს:

ქართლის ბალი მოიკრიფა, აღარ ვეკობ გავსებასა...  
ჩემობითა მებრალება, ვაიმე ქართლო, სუსტობისთვის...

მოუწავის გრძობა მამულისადმი პირდაპირ გახელებამდის მიდის, როცა იგი აცხადებს: „სისხლს დიველვრიდი, გინდ ანგელოზები მყოლოდეს გარმორტყმული“-ო!

ასეთი თავდადებული მხურვალე პატრიოტი ცხადია, ვერ ითმენს მამულისაგან დაშორებას და ამიტომ „სამყოფთაგან“ გადარდნილი, გადახვეწილი გმირი, არაერთხელ მოსთქვამს ცრემლიანი გოდებით თავისი კერის დაკარგვას:

... სევედა მწვევს სახლისა, მით ვიყავ ცრემლთა შრომელი...

სამკვიდროსაგან უმკვიდროდ ვიქმენ დაკარგულ, ეულად...

ვბთქვი, დავკარგე სამკვიდრონი, აღარ მამხედა თვისთა ნახუა...

სამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი...

ჩემად ნაცვლად ჩემს სამკვიდროს, ვინ დაიდგამს ბუდეებსა?!

და თუ ის მკირე ხნით მოშორდა სამშობლოს და გადიხვეწა ოსმალეთში დახმარების საშოვნელად, ამ ამბავს ასე განმარტავს:

თქვენცა იცით, სამუდამოდ არ მიწოდდა იქ ყოფა-ო!

ღრმა, ტრაგიკული ლირიზმით არის გადმოცემული სამშობლოდან გადახვეწილი გმირის სულისკვეთება, განშორების დიდი სევდით გამოწვეული:

თაო ჩემო, ვით გასრულო, სევდიანო, როგორ წყლულო,  
საქართველოს რჯულისათვის ათას ფერად წამებულო!  
მეფეთათვის რა ნასაჯო, ნამსახურო, რა ერთგულო,  
აღარ შეგრჩა ნოსტეს ლხინი, ალაბ, სტამბოლ დაკარგულო?

ვაი, დაგადებ სახლსამყოფო, სად კარგო და სად ავებო?  
შორგვარ დაერჩი მეზობელთა, ვისთანც ვიყავ, სა დავებო;  
ავუანდათა სიმაგრენო, მე სად გძრევი სადავებო,  
რამდენს მოვრჩი ძნელს ბადესა, ახლა კიდევ სად ავებო?

თაო ჩემო, სად მოჰკვდები, ანუ ვისსა სამარებსა;  
რას დალაზავ ქვეყანასა, იარები სამ არებსა;  
მოშორდები მოყვარეთა; შენ ხარ ვისსა სამარებსა?  
სამყოფთაგან გააბეზრდი, კარსა გავლი გასარებსა!

დიდ პატრიოტობასთან ერთად პოემის გმირს ახასიათებს ნამდვი-  
ლი გმირული, რაინდული ზნეობა: პოემის მიხედვით გიორგიმ სააკაძემ  
უპირველესად გმირია—უბადლო, უშიში შემმართებელი, ძლიერი:

ვინც მიცნობთ, ბრძანეთ, თუ ვიყავ ერთის კაცისა დარული...  
მარტო მე რაც ვჭეწ იმ დღესა, თუ ის შეეძლოს გმირება?

ერთს აზნაურს ვის უქნია ჩემოდენი ხლმისა შენით?...  
ერთს კაცსა არვის შეეძლო საქმენი ჩემოდნობანი..

რაცა შევძლი, ერთს არ ძალუც, არ გამოვა არვისაგან..  
შუბის წვერთა რკინა ექმნის, გული ჩემი არვისაგან...

ხოგჯერ უქნელი საქმე ვჭეწ, გავტყეხი რაზმი წყობილი..  
სად მოვთვალო ჩემი ბრძოლა ანუ ომთა კირნახული?

სისქეს რაზმს შუა ებრუნევედი, არა თუ განაპირებასა!..

რაც საქმე შეეძელ ქვეყნისთვის, თქვით, თუ ვის გაუბედავსა?...  
სად მიუხდლი, სად ვებრძოდი, რის მთებს ვიჭენ გარდასული...

გახსონთ, ოდეს ჩემნი ხმანი, თუ ჯარს როგორ განარევედეს?..

მაგრამ უბადლო გმირი მხოლოდ თავის პირად მხნეობაზე და  
ფიზიკურ ძალაზე არ არის დამყარებული, გაბედულობასთან ერთად  
მას სწამს ჭკუა და წინდახედულობა:

არც ნამეტნავად ის ვარგა, მირბოდეს დაუხედავად,  
ლალობით წახდეს ბოლოყამ, მტერს ველარ ექმნას მედავად...

კაცი რომ იყოს სიმაღლით გოლიათ, დიდად გორებით,  
მრავალ მებრძოლთა თავები მას ექმნას განაგორებით;

კიდევ მაშინც სჯობს საქმენი ჭკუით და მოსაგონებით,  
თქმულა: მოცდა ხამს უამისა, არა თუ განაგორებით!

ვბთქვი, ჭკუით საქმე მოგვარდეს, სარდლობა ამას ჰქვიანო?

იგი მთელ კოდექსს იძლევა ზნეობისას, თუ როგორი უნდა იყოს  
გმირი ცხოვრებაში:

როდეს გასჭირდეს საქმისა, კაცი ხამს გამაბედავად,  
საქმეს მოახდენს კეთილად, თუ სულ არ არის ბედ ავად;

თუ კაცი იტყვის გულშია: „მტერს რომ შევება ომებად,  
ვაი თუ იმან მაჯობოს, მე ვიყო ცუდად მშრომებად,

ის არის სპითა მრავლითა, მე ცოტა გვარ და ტომებად—  
ვერ ვემოწმები, იცოდეთ, არ არის ომის მდომებად!

მას ვემოწმები, რომელიც იტყვის: „გავსწირო თავი და!

დღეს უომარი არ დავდგე, კარგი მოჰხდეს თუ ავი და;

ანუ მტერს ვსძლიო, შევმუსრო, ან ვიქმნე გასათავი და!

კარგს კაცს ვეძებდე საომრად, რომელმაც მთხოოს დავი და!

✓ კაცობა გწადს—მხასა გქონდეს მიწყით შენი საომარი,

რა ხმა გესმას რაზმთწყობისა, მით არ იქმნა შესახარი!

სიკვდილს ვერვინ ასცილდების, რომ არ ექმნას მოთქმა, ხარი,

აეს სიცოცხლეს სახელი სჯობს; გინდა ეპყრას რომ ხახარი!



ზოგი კაცი დაღონდების, ვერ გაბედავს ვერას ვერა;  
ვირემ მტერი არ წახდენს, კაცთა რჩევას არას ჯერა,  
რა რომ მტერი კარს მოგადგეს, წულარა გაქვს გულის ძგერა,  
მას კაცობა ხელთ შერჩების, ვის აქვს მტრისა მალ შეძგერა!

გმირულ თვისებებთან ერთად სააკაძეს ახასიათებს გულწრფელი მე-  
გობრობა და ამხანაგობა; უპირველესად ის „ამხანაგთათვის მარგია“:

სად რომ საქმე გაგვიკვირდეს, ამხანაგთა ვიყავ მშველად...  
ამხანაგს და მიღმა ბრძოლსა ბევრჯერ სადმე მე ვეკეთი...

მას უყვარს „ამხანაგთ კარგ მეგობრობა“, მიცემა, დაუშურობა,  
„კარგ კაცთა წყობა ალერსი“. ამხანაგებთან თავდაბალია, — როგორც  
ნამღვილი რაინდი, — გაკრძალული და სათნო:

ამხანაგთა ესათნობდი, ვიყავ კრძალვით, მომარიდად  
მიღმა წყენა არვის ვჭადარი, ვთავმდაბლობდი მყუდროდ, მშვიდად...

მისი დამახასიათებელი რაინდული თვისებებია, ამხანაგობა ყოველ-  
გვარი შურის გარეშე:

რომ ინდომო ამხანაგი, არა ჭკონდეს კარგ კაცთ შური!

თუ გინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი,  
ცეცხლი მისთვის მოდებული, აგრევე იყოს შენთვის დაგი,  
ამოსწოდო მისთვის ხმალი, არ თუ ქარქაშს ადრე აგი,  
თუ გაიჭრა სამყოფთაგან, თავი მისთვის გარდააგი!

რაც თვის თვის სწადდეს, მოყვრისთვის კვლავე მას აჯობინედეგს,  
ცრემლთანა ცრემლი დაღვაროს, მოხარულთანა ლხინედეგს,  
სწყუროდეს, მანცა იწყუროს, თუ დათვრეს, ისიც ღვინედეგს,  
კირთანა კირი იტვირთოს, სეედასთან მოიწყინედეგს.

კაცმან კაცს გული მიანდოს ერთ პირად დასანდობელად,  
მას მისთვის ცრემლი სდიოდეს უწყვეტლად, ჩაუშრობელად,  
მისთვის ხმალს ხელი ანებოს მტერზედა დასანრობელად,  
თავი გასწიროს საკვდავად, სანთლურებ დასანდობელად!

გიორგი სააკაძე, როგორც რაინდი, მოტრფიალეთა ლხინისა, მას  
უყვარს „ლხინთა ნახვა“:

ლხინს და გაცემას, ალერსსა, მიქებდეს სიიფეთა!...  
ლხინი და შვება უღრუბლო, მქონდა მზის შუქი დარული...  
სტუმართა სუფრა წინ ედგის, მის მის დროს აულებელი...  
მომღერალთ ლხინი, თამაშა იყვის სულდაულებელი...  
ლხინი, ზმა, სიტყვის გაგონა, მქონდა მუდამად პურობა...  
დავჯდი და ლხინსა ვემოყესი, არ მქონდა სიმარცხენია...

ლხინში მას უყვარს სტუმართა დასაჩუქრება, „გაცემა“:

ვინ დამეხოვის, წაეიდის, არ დარჩის წაულებელი!  
უხვი მით მქვიან, ერთ დღესა ვარ ქართლკახეთის გამცემი...  
(ე. ი. გამსაჩუქრებელი. გ. ლ.).

და ბოლოს, დიდ მოურავს,—გმირს და რაინდს პოემაში სამართლიანობა და მოუსყიდველობა ახასიათებს:

ვის სამართალს ქვეშ დაუჯდო, მკირს უთვალღებობკობანი!

გმირობის და მამულიშვილობის ყველა იდეალით აღჭურვილი სააკაძე მაშინდელ ზნეობრივ დაცემის დროს („რამეთუ განმრავლდა სიბოროტე“) ავტორის მიერ დასახულია, როგორც სპეტაკი პიროვნების მაგალითი ზნეობაშემიღო ფეოდალურ საზოგადოებისათვის, რომელსაც ასე სჭირდებოდა ამალღებული პიროვნება.

და ბოლოს სააკაძის პიროვნების პოპულარიზაციის ერთი მთავარი მიზეზი, იოსებ ტფილელის სიტყვით სააკაძის მიერ დაბალი ფენების მთარგელობა ყოფილა:

დაბალსკაცს ბევრი შეემატი, არ ვუყავ მეტად მცრობანი-ო.

XVII საუკ. ქართულ ფეოდალურ საზოგადოების საერთო დემორალიზაციის დროს, ფეოდალების სასტიკ მტარვალობის, „ყმის გაგლეჯის“ ეპოქაში, ავტორის სიტყვით, გიორგი სააკაძეს ახასიათებდა არა თუ ჰუმანიური მოპყრობა „დაბალსკაცისადმი“:

ყმის სამსახური სამართლით, არავის სჭირდა ძალობა,  
არამედ დაბალ ფენებიდან ღირსეულ ადამიანების წინ წამოწევაც.

ვისაც რამ კარგი შევატყვი, კაცობის ჰქონდის ხალისი,  
ცხენ-იარალით შეამკვი, ძველი ქნის მან ახალ ისი,  
დღეს ერთი გამოვაჩინი, მოვჰკახში მერმე ხვალ ისი;  
კაცობის სწავლას ელტვოდეს, ვით ოქრო დაეახალისი!

მაშასადამე, „დიდმოურავიანი“ გვიდასტურებს, რომ სააკაძე ეყრდნობოდა ახალ პოლიტიკურ ძალას, რომელსაც „დაბალი“ სოციალური წრეები—ღარიბი აზნაურობა და ნაწილობრივ გლეხობა შეადგენდა.

პოემის მიხედვით, სააკაძის გმირ თანამებრძოლებს—აზნაურთა და უსახელო გლეხების გუნდი შეადგენდა:

როსიტა გედევანის ძე—ერთგული თავდადებული,  
დემეტრე საგინაშვილი—იყო ჩემთანა ხლებული,  
მთარსი შიხაიდრძე—ჭკუისა მქონე, ცნებული,  
პაპუნა ვაშაყაშვილი—ჩემთვის მკვდარ, თავწამებული (231).

პოემის სხვა ადგილებში მოხსენებულ არიან: პაპუნა ჩივაძე (119<sub>1</sub>), გოგორიშვილი დაუთბეგ (233<sub>1</sub>), თამაზ ქარციძე

<sup>1</sup> 1620 წლის განჩინებაში გიორგი სააკაძე ჩივის თავისი ერთგული აზნაურების აკლებას მისი სპარსეთში ყოფნის დროს: „ქაიხოსრო (ჯავახიშვილმა) ხუთი ჩემი მსახური და აზნაურიშვილი დაბეზლა ბატონს თეიმურაზთანა: ერთი ცალქალამანიძე, მეორე ჩივაძე მახარებელი, მერე მესამე ხოსიტა, მეოთხე ადოლა და შვილითა და მეხუთე ქელივიძე მათია დააჭიროვინა ცოლითა და შვილითა და დაატყვევებინა და რაც ებადა, წაერთმევინა“. (საქ. სიძვ. II, 55).

(256<sub>1</sub>), ლომი ჩრდილელი (196<sub>1</sub>) მსახური ინაშვილი (248<sub>1</sub>)<sup>1</sup> და სხვ. ეს ის ხალხია, რომელთა მოხსენიებას ოფიციალური ისტორია უკადრისობდა.

გიორგი სააკაძე იყო ამ ახალი სოციალური წრეების მისწრაფების მედროშე და ორგანიზატორი. გ. სააკაძის ორგანიზატორული მუშაობა თავის სოციალურ წრეებში, თუმცა სხვაგვარ მოტივებით გადმოცემული აქვთ სხვებსაც, მაგ. ვახუშტის: „ესე (მოურავი გ. ლ.) ნიადაგ თვითეულთა კაცთა ფურჩენიდა და არა დასცხრებოდა“-ო.

სააკაძის მომხრე სოციალურ წრეების ვინაობის გასარკვევად საინტერესო ცნობას გვაწვდის პლ. იოსელიანი: „Словом ფურჩენად употребленном в грамотах многих жалованных царями князьям, определялось право умножения лиц при особе, укреплявшем их за собою дарованием их земель, угодьев и званья. Этот класс народа стоял наравне с бывшими дворянами помещичьими с тем только различием, что последних возводил в звание сам царь, а первым жаловалось право свободного состояни́я от князя вассала.

Они избиралсь большею частью из людей свободных, беглых из дальних мест, из плена искупленных, сирот, безприютных, незаконорожденных, выходцев из гор Кавказских, из иноверцев, принявших веру и из тех крестьян, которые не имея оседлости, изъявляли желание находится при дворе какого либо князя вассала“.

ასეთი უნდა ყოფილიყო სოციალური წრე გიორგი სააკაძისა, მის მიერ შემოკრეფილი ჭაბაღი ხალხის ლონიერი ბანაკი, რომლის გამორეფე და ქართლის ოლიგარხია ჩიოდა:

... მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორ ველად,

თავს არ გვიდებს საპატრონუმოდ, წყალობისა არ მადლმხელად!

ტფილელის პოემის მიხედვით, ეს იყო მთავარი ბრალდება გიორგი სააკაძისადმი ფეოდალური არისტოკრატის მიერ წამოყენებული და არა ბრალი სამშობლოს ღალატისა, რასაც ახვევენ თავზე გმირს შემდეგდროინდელი მეისტორიენი. და მთელი პოემა დაწერილია იმ მიზნით, რომ ავტორმა,—კარგად მცოდნემ სააკაძის ცხოვრების და

<sup>1</sup> და ანტონ 1-ლ ქათალიკოსს: „მისცემდის ქართველთა თავადთა და აზნურთა და განსდრეკდის მეფისაგან და ერთგულებად თვისად მიიყუანებდის ვიეთთაშე ქართულეთა“.. „...“(იყო)—მეცადინ თვისდამი მიდრეკად გულნი ყოველთა ქართულეთანი და განდრეკად მეფეთაგან და არა დაჰსცხრის ესე გუართაგან დრკუთა მეცადინობათა“-ო. (იხ. დ. ჩუბინაშვილის ქრესტომატია, გვ. 327).

მისი განზრახვებისა — სწორედ ამ ბრალდებიდან გაათავისუფლოს გმირი და არა თუ აპხადოს ბრალი, პირიქით, მკერმეტყველურად დაამტკიცოს ვასალის-ერთგულობა სიუზერენისადმი; გიორგი სააკაძის თავდადება მეფეებისადმი, კერძოდ თეიმურაზ პირველისადმი.

ეს არის პოემის ცენტრალური მომენტი.

ამავე დროს ამ სტრიქონებში გამოხატულია მთავარი მოქმედება და მოღვაწეობა სააკაძისა, როგორც ძალამომარებელი ახალი პოლიტიკური დაჯგუფების ბელადის და ორგანიზატორის...

თვით გიორგი სააკაძე სოციალური წარმოშობით აზნაური იყო:

ერთ აზნაურს ვის უქმნია ჩემოდენი ხმლისა შენით!  
ვამე ზოგ თავდასაც მოსწადდეს ჩემებრივ აზნაურობა!

ქართულ ფეოდალურ იერარქიაში ყველაზე მდაბალ საფეხურზე მდგომი, როგორც ათქმევინებს ტფილელი ლუარსაბ მეფისადმი:

...მოყვრობა თქვენგან დიდთკაცთა წესია,  
ყმა არეინ არის სხვა ჩემგან უმარწემესია.

და ბუნებრივია, რომ განდიდებულ აზნაურთან — გიორგი სააკაძესთან, როგორც ძლიერ მფარველთან —

...აზნაურშილნი მოვლენ თამამად, ხმიანად.

„დიდმოურავიანის“ მიხედვით, სააკაძის პიროვნების ტრაგედია გამოწვეული იყო მისი სოციალური წარმოშობის მიზეზით. ეს მთავარი მუხლია სააკაძის პრობლემაში. სააკაძე ამაღლდა თავისი პირადი მხნეობით, თუმცა მისი ოჯახი ცოტა ადრევე უაფილა დაწინაურებული იმავე მიზეზით.

დიდგაროვან დიდებულთა წრემ იუკადრისა გმირობითა და სახელმწიფო ნიჭით გალაღებულ აზნაურის წინ წამოწევა და მეფეს დაჟინებით მოსთხოვა მისი ფიზიკური მოსპობაც კი:

დაუუინეს, თუ რას გარგებს, აბა გყვანდეს მარტო ისი,  
გვერცა არეინ მოგიდგებით შემოგძარცოთ ძმა და თვისი,  
ერთი კაცი ქვეყნისათვის წახდეს კარგი, თუნდა მქისი!<sup>1</sup>

<sup>1</sup> „ტფილელთან ერთად ანტონ I ქათალი კოხიცი ჰმოწმობს, რომ გ. სააკაძე იყო „აზნაურთაგანი“. (იხ. ჩუბ. ქრესტ.) იოანე ბატონიშვილის (1770-1830) ცნობით, — „არა ეგრეთ წარჩინებულთაგანი“.

რასაკვირველია, არ არის მართალი მართლმადიდებელი, როდესაც ამბობს რომ აზნაურობა სააკაძეს „რამდენიმე წლის წინად მიეღო“. (საქ. ისტ. II, გვ. 20) და მით უმეტეს შეუსაბამოა ცნობა სომხის მეთრორის არაქელისა: „კაცი ესე მოურავი არ იყო თვით შვილი აზნაურისა და თავადისა, არცა გამოჩენილის გვარისაგან, არამედ იყო დაბალი გლეხის გვარისაგან“ („ივერია“, 1885 № 7, გვ. 25).

ფაქტიურად, ჩვენ აქ გვაქვს საქმე დიდ სოციალურ კონფლიქტთან. ჯერ კიდევ მეთექვსმეტე საუკუნეში აღორძინებულ და ახლა უკვე გამაგრებულ აზნაურთა და „დაბალი“ ხალხის დიდ პოლიტიკურ გავლენის შეჯახებასთან ფეოდალური ჰეგემონიის მხრივ.

გიორგი სააკაძე ამ ახალ პოლიტიკურ ძალის მედროშეა, მისი საზოგადოებრივ-მორალურ იდეების მატარებელი. სწორედ ამ მხრივ არის დიდად საყურადღებო სოციალური ტიპი გიორგი სააკაძის, რომელიც დაუნდობლად გასწირა ამ ახალი ძალის პოლიტიკურმა უორგანიზაციობამ.

გვაძლევს რა ამგვარად ძვირფასს ისტორიულ მასალას სააკაძის ენერგიული ბრძოლის შესახებ ქართულ ფეოდალურ არისტოკრატიასთან, პოემის ავტორი იმავე დროს ამქლავნებს საკუთარ იდეოლოგიასაც, ცხადია, სრულიად თანხმოვანს აზნაურულ მისწრაფებებთან. მძლავრი ნაკადი დემოკრატიულ-აზნაურული იდეოლოგიისა ენერგიულად გასდევს პოემას თავიდან ბოლომდის იმდენად, რამდენადაც დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე აზნაურთა და „დაბალი“ ხალხის ბელადია და ორგანიზატორი. პოემაში შემთხვევითი არაა იმ დროისათვის მეტად გაბედული ნათქვამი.

ზოგს ბაგრატოვანთ ასრე სჭირს, არ ახსონთ სამსახურია,  
რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია!

ეს მწარე სიტყვები დიდხნის დაგუბებული იყო აზნაურთა ფენებში. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორი უფრო პესიმისტურად არის განწყობილი თავისი კლასის გამარჯვებისადმი და მისი იდეოლოგია სრულიადაც არ არის ბრძოლად მომწოდებელი.

დიდმოურავიანი, უპირველესად XVII ს. პოლიტიკურად წინ წამოწეულ აზნაურობისა და „დაბალი“ ხალხის თვითშეგნებისა და თვითდამტკიცების საუკეთესო მაჩვენებელია.

\* \* \*

გმირი და პატრიოტი, დანაწილებულ და დაშლილ საქართველოს სხეულის გამთელების და აყვავების მოსურნე, ცხადია, ვერ იქნებოდა მოღალატე. ამიტომ ავტორი აბათილებს დიდი მოურავის ფეოდალურ ოპოზიციონერთა შეხედულებას, მათ მიერ უსამართლოდ გავრცელებულ ბრალდებას გიორგი სააკაძის მოღალატეობის, „მეფის და ქვეყნის ორგულობის“ და „დიდების მოყვარეობის“ შესახებ.

ერთი მთავარი მიზეზთაგანი XVII-ს. საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიური უბედურობისა იყო ფეოდალური სეპარატიზმი, დიდებულითა დაუმორჩილებლობა ცენტრალურ ხელისუფლებისადმი და მათი მუდმივი შფოთი. სააკაძესაც ამ ფეოდალურ განდგომილებას სწა-

მებდნენ: „ამ ქაშებთა შინა განმკვიდრებულ იყვნენ მთავარნი და და-  
ეპყრათ ხეენი და ხეობანი თვისად და უმეტეს ყოველთა სააკაძე  
გიორგი, მოურავი ტფილისისა, ქრცხინვალისა და დვალეთისა“. (ვ ა-  
ხ უ შ ტ ი, 53) ჩვენი ავტორი კი პირდაპირ დიამეტრალური აზრისაა.  
პოემაში გიორგი სააკაძე აბსოლუტური მონარქიის იდეისთვის თავ-  
განწირულია:

მე მეფეთა ორგულობა არა მთქმია არვისგანა!...  
მე მეფეო, შენთვის დავდე თავგანწირვით ტკბილი სული...  
თქვენთვის ვსძრევი მე მეფეო, თავსა, გულსა, ტანსა!...  
თავს ვეტყვოდი საშუდამოდ ვის გუერც ახლავ მას აამე!  
მეფეთ წინა სამსახური მე მიხდოდა ყოველთვის დიდად!  
...არ ჰყო მეფის მოსამდური... .

პოემით გიორგი სააკაძის ერთგულება მეფისადმი იქამდის მიდის,  
რომ მოურავი სიკვდილის დროსაც კი ანდერძად სტოვებს მეფისადმი  
ერთგულ სამსახურს:

რადგან მე დავრჩი შორგვარად, თქვენ ხემწიფესა ამენით! -ო

ბოლოს მას, როგორც ერთგულ კარისკაცს თავისი დალუპვა არად  
მიაჩნია, თუ კი მეფე კარგად იქნება:

თუ მე გარდავხდე პატრონო, თქვენცა ნუ დაესრულებით! -ო.

ავტორი მატარებელია ვასალური ერთგულობის იდეისა და მის  
გმირს ღრმად სწამს, რომ მემამბოხე ყმა, ვასალი სიუზერენზე თავის  
ღლეში ვერ გაიმარჯვებს:

ბრძანება არის, ბატონზე ყმასა არ გამარჯვებია,  
ბატონი რომე ტყუოდეს, ისრეე ყმას დამარცხებია!  
პატრონზედ ხმალი არ გაჰკვეთს, ამით ვარ უიმედია!  
პატრონის ხამს გამარჯვება, პირველვე ვმთქვი სიტყვა ძველად...  
პატრონის შებმა არა ხამს, ყმას ხმალი გაუცვილდების;  
რაგინდ ყმას ბევრი ჯარი ჰყევს, ცრემლი იმასვე სდინდების!...  
ყმა არ უნდა პატრონისა, ბრძოლისა და შებმის მდომი!  
თავს მოლაღავს, ან მოკვდება, ცუდად არის მკლავის მშრომი...  
რასაც კაცი პატრონზედ იქს, სადაც წავა, წინ დახვდება!

და ასე გვიხატავს პატრონყმის იდეალურ ურთიერთობას:

პატრონყმობა განა ჩვენგან, იცით, ხეცით დასახულა!  
როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთგან შენახულა,  
უბრალოს ყმის წახდენანი პატრონზედაც მწვეე ძრახულა!

ამ შემთხვევაში ავტორი ვასალური ერთგულობის იდეოლოგი, —  
ამ იდეის განმტკიცების სასარგებლოდ თვით პატრონისაგან, სიუ-  
ზერენისაგანაც თხოულობს აგრეთვე სამართლიანობას „უბრალე ყმის“  
მიმართ.

ტფილელის აზრით, სააკაძე არა თუ ერთგული მომხრე იყო ცენტრალურ ხელისუფლებისა, მეფისა, არამედ თავდადებული მებრძოლი და პრინციპიალური მომხრე მეფის უფლებისა, კერძოდ თეიმურაზ პირველისა:

რომ მასშია, ასრე თქმულა პატრონისა კვლავ სიამე,  
რაც უბრძანოს—ალასრულოს, არ იკენოსოს, არც თქვას: „გამე“.  
მოახსენოს: „ხემწიფეო, შენთვის დღენი გავიწამე,  
რაც მიბრძანო სამსახური, წავაკვდე და წავეწამე!“

გემართებს, რომე მეფეთათვის სიმხნითა ვჭნათ კვერთხის რგვანი;  
სად გვიბრძანოს, მივესივნეთ, სიგრძის გზა ვლოთ, ანუ განი.  
თავს სახლგარი ეს დაუდვა, ვერვიც იყოს ჩემი მგვანი,  
არ ავმალდეთ თავდაბალნი, სიტყვა არ ვთქვათ შეუგვანი!

რაც გვიბრძანოს, თავს შევიდვით, აღრე გემართებს დაჯერება  
მას ვმონებდეთ, არ გარდვიგდოთ პირიდამე მისი ქება,  
წაუწყმედლად ყოვლის გზითა გავათათ პატრონთ ნება...

იგი მეფეს დიდი მოწიწებითა და სასოებით შეჰყურებს, მხნეს და გმირს მეფე თეიმურაზს ის ყველაზე მალლა აყენებს, მასთან შედარებით საკუთარ ვაჟაკობის უღირსობასაც კი გამოსთქვამს:

ბატონს რა ვკადრო, თვარ მტერთა აღრე მოუშლი ბაქებას...  
ბატონისას კი არ ვჭლირსვარ, სხვა მტერთ ვაჩვენო ძალია...  
სხვას კაცს კი არ შევიდარებ, თქვენი არა ვარ ნარცხია!...  
ტყუილს არ ვიტყვი, თქვენებრივ ვერ ვისი ვნაბე ბრძოლებს!..

და ბოლოს, თუმცა ჩვენი ავტორი იზიარებს საზოგადოების მიერ წაყენებულ მოაჯარ ბრალდებას სააკაძისადმი, სახელდობრ, მის გაქცევას ერანში, შაჰაბაზთან და ათქმევიანებს სინანულით:

ესე მეც ვიცი, იქ წასვლა ვერა ვჭქენ კაის მცნებითა,  
დგომა და წასვლა, — ორივე შემქნია ბოლოს ვსებითა!..

და თუმცა ის წამოვიდა ქართლზე შაჰაბაზისს ლაშქრით, მაგრამ არა როგორც მოლალატე თავის სამშობლოსი:

წამობანდა და წამოვწყევ, ჯარანი შეექნეს ხშირნი,  
არ დამიჯერებთ, მოსვლისთვის გული მაქვს ასატირენი!...

ამნაირად ავტორს ჰსურს ახადოს სააკაძეს „მოლალატეობის“ ბრალი, თვით ამ მომენტშიც გვიჩვენებს მის დიდებულ სიყვარულს სამშობლოსადმი. ერთი სიტყვით ავტორი ათავისუფლებს გიორგი სააკაძეს, როგორც მეფის დაუმორჩილებლობის ისე სამშობლოს ლალატის მძიმე ბრალდებისაგან.

იგი პირიქით, მტკიცედ დარწმუნებულია თავისის სიმართლეში. დიდი მოურავი გულნატკენია მეფეზე, რომ მან თავის ერთგულ ქვეშევრდომს არ დაუფასა თავდადება, ნამსახურობა, — გმირული სამხე-

დრო და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა<sup>1</sup>. მთელი პოემა აღსავსეა მწარე საყვედურით თეიმურაზ მეფისადმი:

ბატონს ჰყვანდეს ერთგული ყმა, სიამოვნით თავს უდებდეს,  
მტერს ებრძოდეს, დავსებულსა ცეცხლსა კიდევ აუნთებდეს,  
რაც უჯობდეს, იმას ბეობდეს, მებრძოლს მიღმა გაუგდებდეს,  
საქურტულსა წარმოცილსა სალაროსა დაუდებდეს!

რაცა სწადდეს, ის აამოს, დაერიდოს საწყინარსა,  
ძმას და შვილსა თვით ხედვიდეს, მისთვის სომობდეს ორსავე მკედარსა,  
მებრძოლს მიღმა მიეგებოს, იგ ჰხმარობდეს ხმალს და ფარსა,  
დაფანტულსა წინ უძლოდეს უგროვებდეს კარგსა ჯარსა.

პატრონის წყენა წყენად სჩნდეს, ლხინისთვის გაიხარევდეს;  
სახელსა გამოაჩენდეს, უკადრის საქმეს ჰფარევდეს,  
საკვდავად თავი გარდადვას, როდეს რაზმშიგან გარევდეს,  
რაგინდ სხვა რამ თქვან, მაშინცა მისსა კებასა წარევდეს!

ცოტა მიცემა დიდად სჩნდეს, მწვედ იყოს მადრიელადო,  
თუ საწყენი რამ შეატყოს, თვალნი ქნას ცრემლით სველადო,  
გასპირდეს—ადრე ინალელოს, მსწრაფლ იქმნას მისაშველადო,—  
ასრე მასმია პატრონის მე სამსახური ძველადო!

არ დაიშურო რაც გქონდეს, შენ იყო მის მიმრთმეველი,  
ცოტაც გიბოძოს ხარობდი, მით იყავ გამომრთმეველი,  
უსამართლოდ და ურიგოდ არვისი არ წამრთმეველი,  
საწყენის წყენის რიდება, არრა ჰქმნა უმართეველი!

ეს ყველა მჭირდა, ისმინეთ მეფეთა ერთგულობანი,  
დიდად შევმატი, ვარგებდი, ვისიც რომ მქონდეს ყმობანი;  
ადრე მიემართო ბძანებას, სადაც მიყვიან ხმობანი!  
აწ მეფე ცუდად გამიწყრა<sup>2</sup>, ან მე აღარ მაქვს ცნობანი!

არ მშურდა სასიკვდილოდ მე გარდამედვა თქვენთვის თავი,  
აწ რად იქმენ ხელმწიფეო დღეთა ჩემთა გამათავი;  
რა გერგების, ეს არ ვიცვი, მომიშალა რომ სათავი?

<sup>1</sup> გიორგი სააკაძის თანამედროვე როსტომ მეფე ერთგან (ს. ს. № 13956) აღნიშნავს, რომ „გიორგი მოურავი საქართველოზედ დიდად ნამსახური იყო“—ო. სააკაძის მეორე თანამედროვე, მისი მტერი ქაიხოსრო ჯავახიშვილიც კი იძულებულია აღიაროს მოურავის დიდი სამსახური საქართველოსთვის“. „(თუ) ან ბატონის მოურავის თავს დასხმა და სიკვდილი გამოემერჩიოსო და ან მისად სასიკვდილოდ წამოესულიყავო, თავადამც ღუთის შემცოდე ვიქნებო და მერმე სრულად ქართველთაცო“. ეს სიტყვები ნათქვამია თვით მოურავის სიცოცხლეში, 1620 წელს (საქ. სიძველენი II, 59).

<sup>2</sup> თვით მოურავი გიორგი სააკაძეც ერთ საბუთში ჩივის, რომ მას მეფესთან „ბეზლობა დაუწყეს“. ერთერთ დაბეზლებლის მოქმედებამ „ბატონი გამიწყრომა და ამ აღავიდამა ცოლითა და შვილით დამკარგა, სასაფლავა და მონასტერი დამაკარგინა და რჯულიდამ შემცვალა, სახლი, კარი და საქონელი, რაც მამა პაპათაგან და ან ჩვენი მოგებული იყო, ყველა წამიხდა და დამიფორაქეს და ამოხრეს.“—ო. (იხ. განჩინება მოურავის და ქაიხოსრო ჯავახიშვილის სხვადასხვა მრავალგვარ სარჩელის შესახებ. საქართველოს სიძველენი, II, 53).



დიდი მოურავის დალუპვა პოეტის აზრით „ავი ენით“ მოხდა:

... ავი ენა ამათ გაჰყრის, ქვეყნისათვის ეს არ [ს] ავი!-ო

დასძენს ავტორი. თვით სააკაძეს მეფესთან საუბარში ათქმევინებს:

...„ავად ქნეს სხვათ ჩემი გარდაკიდება-ო!

არაჩვეულებრივი ინტრიგები, „მაბეზლარობა“, „ავი ენა“, ქვეგამხედველობა, რითაც ასე განთქმული იყო XVII ს. საქართველოს სამეფო კარი, პოეტს მიაჩნია აგრეთვე სააკაძის მიზეზად:

ხოვთ ბაგრატიონთ ასრე სჭირს, არ ახსონთ სამსახურია,  
რავინდ რომ ბევრი აამო. ბოლ-ს არ გოგდონ ყურია, \_  
მებაზლარს სიტყვას უსმენენ, ვის ვისთვის რომ აქვს შურია-ო!

— შწარედ სჩივის პოემაში დიდი მოურავი.

„მაბეზლარების“, „ბოროტა“, „ცუდი ენა“, „ქორის სიტყვა“ არა ერთხელ ისმის დიდმოურავიანში, როგორც მიზეზი სააკაძის დალუპვისა:

გვერც გისხდენ მამბეზლარები, ჩემთვის ეს როგორ კარგია?  
ამხანაგთ მისთვის მამბეზლეს, იტყოდეს — კაცი ვარგია!

ვინ მამბეზლებს ენა-ყბედი, მოაგონდა იმას ის რით?

რას არგებდა მამბეზლართა ჩემი მოკვლა, აღსასრული?

ეგებ მამბეზლარს კაცს შევხვდე, ხმაღმა ქნას სამართალია!

ლაპარაკი, ცუდი ენა, ქორის სიტყვა ამისივე!

ამ საქმეთა გამბედავი, როგორ მოვჰკვდე ცუდის ენით.

ავსა კაცსა ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!

არ დააცბრო ცთომის გველმან, კიდევ ენა ასავსავით!

ბოროტი და ავი ენა წყალს მღერევეს წმინდას, მას არევენ!

გაეზარდათ მამბეზლართა, ვინც მყვეს გარდაკიდებულნი!

მამბეზლარნი უწინ მე მყვეს დატუქსული, დაცემული.

და ბოლოს სააკაძეს ხონთქრის კარი მოსწონს მისთვის, რომ „მის (ხონთქრის) წინ „არ ძალუძს მთქმელსა ამხანაგთ დაბეზლებისა“.

საკაძე ყოველთვის კარგად გრძნობდა თავის მტერს, მან იცოდა, რომ „ბეზლობას ვერ ასცილდების“. მაგრამ მამბეზლართა მტრობას იგი სთმობს ქვეყნის ინტერესებისათვის:

მეც შემძლო ამხანაგთა მამბეზლართა მტრობანი,

მაგრამ დავსთმი, ყველას უყვი მიცემა და ფერობანი,

ამისთვის ვჰქენ, მე მინდოდა აოხრებულთ შენობანი-ო!

ასრულდა მისი წინასწარგრძნობა, რასაც იგი ლუარსაბ მეფეს უზიარებდა მეფის მიერ მისი დის დედოფლად თხოვნის დროს:

ოდეს განახვენ დიდნი კაცი შეგიკვეთენ დაგდებასა,

ჩემსა ცუდად დაჰერასა და სუბუჟად აგდებასა-ო.

ამნაირად ავტორის აზრით, გიორგი სააკაძე დალუპეს „მ ა ბ ე ზ -  
ლ ა რ მ ა“, „მ ო ქ ი შ პ ე“, „დ ი დ მ ა კ ა ც ე ბ მ ა“, დიდმა ფეოდა-  
ლებმა, რომელთაც ვერ მოეთმინათ დაბალი ფენებიდან წამოწეულ  
ადამიანის შესანიშნავი კარიერა; ფეოდალურმა არისტოკრატებმა წო-  
დებრივი უთანასწორობის მიზეზით გასწირა თავისი დროის შესანიშ-  
ნავი ადამიანი.

მიზეზად სააკაძის ტრაგედიისა იოსებ ტფილელს მიაჩნია აგრეთვე  
მეფე ლუარსაბის მიერ მოურავის დის შერთვა, სოციალური უთანა-  
სწორობა ამ ნათესაობისა. — იგივე კონფლიქტი ფეოდალურ არისტოკ-  
რატიასთან. პოემაში ავტორი არაერთხელ აჩივლებს მოურავს:

როდეს ლუარსაბ დამმოყვრდა, ისიმც დღე არის შავია  
ასრე მომიხდა ქორწილი, მეფის რთვა ჩემის დისანი!  
ბედმა მიყო უკულმართმა, მერმე ჩემა დამმა სულა!  
'მან წამახდინა თავიდაცან, აწ მომაგონდა ისევ და!  
ბედსა ვემდურვი და მერმე, ვაი, ჩემის დისა ზობასა!  
ბედსა ვეტყოდი სოფელმან ნეტარ შენ მოცა და რადა?  
მეფემან და სიძემ მკარგა, მდურვა მქონდეს სად ამ დისა?

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ „დიდმოურავიანის“ მიზანია გიორგი  
საკაძის რეაბილიტაცია და გეროიზაცია. ავტორის სიტყვით თვით  
მეფე თეიმურაზიც საბოლოოდ ამართლებს მოურავს, როცა ეუბნევა:

... რაც გითქვამს სრულ მართალია ყოველი  
არც არას სისხლსა გადევებ... და სხვ. (274 ტაეპი)

▶ პოეტი აღტაცებულია დიდი მოურავის პიროვნებით, მისი გმირუ-  
ლი და რაინდული თვისებებით, ძალით, შემმართველობით, კეთილ-  
შობილობით, ტახტისადმი ერთგულობით, სახელმწიფოებრივი მოღვა-  
წეობით, პატრიოტიზმით და ეროვნული შეგნებით.

პოეტი ემსახურება გ. სააკაძის საზოგადოებრივ-მორალურ შეხე-  
დულობათა იდეალიზაციას, ჰმოსავეს დიდების შარავანდედით, გამო-  
ჰყავს საქართველოს დამხსნელად, ეროვნულ გმირად, პოემის იდეური  
კონცეფცია პატრიოტიკისა და ვასალური ერთგულობის იდეას შეი-  
ცავს. ეს კონცეფცია მონოლიტურია.

ცნობილია, რომ იოსებ ტფილელის დროს ცენტრალურ ხელისუფ-  
ლების კრიზისმა, თავის აპოგეის მიაღწია. ვასალების მუდმივი განდ-  
გომა, ამბოხებანი, დალატი, კონდოტიერობა, ხოლო მეორეს მხრივ—  
განუწყვეტელი ლაშქრობანი მუამბოხე ფეოდალებთან საბრძოლველად,  
სისხლიდან სკლიდენ ქართველ ხალხს. ეს იყო დრო დიდი ფეოდა-  
ლური ანარქიისა, როცა „მოიტაცეს მთავართა თვის თვისნი მხარენი  
ქვეყანა—ციხე სიმაგრენი: სამეფონი და დაბნენი“. ქართული ოლი-  
გარხიის თითქმის არც ერთი წარმომადგენელი აღარ ემორჩილება  
მეფეს. ცენტრი განწირულებით იბრძვის ელემენტარული არსებობი-  
სათვის. მართო ის აუქტი რად ღირს, რომ თვით ჩვენი პოეტის  
ლიტერატურული მეცენატი, არჩილი ექვსჯერ ტახტზე ასული ექვს-

ჯერვე ჩამოგდებულ იქნა ინტრიგების წყალობით და იგი იძულებული შეიქნა სამუდამოდ რუსეთში გადახვეწილიყო ემიგრანტად. ასეთივე მძიმე მდგომარეობაში იმყოფება არჩილის ძმა გიორგი XI, რომელმაც თავისი მეფობა ჩუდმივ ბრძოლას შეაღია ურჩ ფეოდალებთან და მათგან იძულებულმა სიცოცხლე დაასრულა შორეულ ყანდაპარში.

ასეთ პოლიტიკურ პირობებში სასახლის ერთგული კარისკაცი, ლეგიტიმისტი იოსებ ტფილელი, პრაქტიკული საქმიანობით და პოეტური სიტყვით ემსახურება არჩილის და გიორგი XI-ის დინასტიურ უფლებათა განმტკიცებას. და სასახლის დაკვეთით დაწერილი ტფილელის „დიდმოურავიანი“ უპირველესად მხატვრული აგიტაციაა, პატრიოტული პროპაგანდა ტახტისა და პატრონყმობისა. სწორედ ეს არის მთავარი სტიმული „დიდმოურავიანისა“. და სწორედ ამ მიზეზით აიხსნება ის კომპრომისიცი, რომ ბერი-პოეტი ჰბედავს საერო პოემის დაწერას იმ ეპოქაში, როდესაც თვით საერო პოეტები თავისი საერო ლექსებისა და პოემების წერის გამო წინასწარ ბოდიშს იხდიდნენ სინანულის ცრემლის ღვრით ეკლესიის წინაშე და უთქმელად აღიარებდნენ სასულიერო პოეზიის პრიორიტეტს (გაიხსენეთ თეიმურაზ პირველი, არჩილი, სულხან საბა და სხვ.).

რასაკვირველია, ეკლესიური მორალის თვალსაზრისით იოსებმა „დანაშაულობა“ დაიმსახურა ეკლესიის წინაშე „დიდმოურავიანის“ დაწერით (და ცხადია ამ მიზეზით არის მაგ. გამოწვეული ანტონ I ქათალიკოსის სასტიკი რეზუმე იოსების მწერლობის შეფასების დროს: „დაშვრა ამოათათვის“-ო), მაგრამ როგორც დავინახეთ, იოსებ ტფილელს თავისი ლიტერატურული „ცოდვა“ თანამედროვე საზოგადოებაში იმ დამსახურებით უნდა გამოესყიდნა, რომ მისი პოემა პატრიოტული ემოციების გამომწვევი და გამღვიძებელი იყო, მალაღებელი მეფის უფლების განმტკიცებისა და პატრონყმობის იდეალებისა, რაც დიდმოურავიანის დაწერის უმთავრეს სტიმულს შეადგენდა.

მაგრამ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ საერო პოემა „დიდმოურავიანი“ დასწერა პოეტმა მღვდელმთავარმა იმ ეპოქაში, როცა ეკლესიის ორგანიზაცია, მისი ავტორიტეტი ქვეითდება, როცა ჩვენში სასულიერო მწერლობა, სასულიერო მხატვრობა ქვეითდება, ხოლო ცხოვრებაში სასულიერო მიმართულებაზე იმარჯვებს განახლებული ადამიანის საერო იდეოლოგია.

ცნობილია, რომ საერო კულტურის აღორძინებას, ცხოვრების სათავეში მის მოქცევას და სასულიერო მწერლობის კრიზისის ერთ-ბმად აღნიშნავენ XVII ს-ის პოეტები:

ჯერ კიდევ თეიმურაზ I ამბობდა:

უკლებლად სწერეს მამათა იგი წმინდანი მცნებანი, არვინ იკითხავს წიგნებსა, შესწყინდეს ცუდად დებანი, მას არვინ ისმენს, ვარჩიე სოფლისა მიდ მოდებანი!

არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა; არ მიკვირს, რომ დაივიწყეს შემოქმედი მისგან ქმნულთა, განკითხვა და საუკუნო არც სიკვდილი უძეს გულთა, უნახავთა არა მიკვირს, ბრძენთა მიკვირს მონახულთა!

თუ საღმრთო რამე მესიბრძნა, შიგ არვინ ჩაიხედევდა, რა ეს ლაყაბი შევეკრიბე, ყველა ნახვასა ბედევდა, არა ესე სჯობს, — არ ესე! — სიცილით ყველა ყბედევდა!...

თეიმურაზის სიტყვებში მშვენიერად არის გადმოცემული XVII საუკუნის ქართული საზოგადოების ინდიფერენტობიში სასულიერო მწერლობის მიმართ და იმავე საზოგადოების ენთუზიასტური ლტოლვა ეკლესიის: მონობიდან განთავისუფლებულ საერო პოეზიისადმი.

მეორე დიდი წარმომადგენელი XVII ს. ქართულ პოეზიისა არჩილი აცხადებს, რომ:

საღვთო წიგნი ბევრი წახდა უყდოთა და უბუღობით,  
საშაირთს ინახედენ სტავრის ბუღით, ან ნახლობით-ო.

და შენიშნავს ახალ მიმდინარეობას მწერლობაში, ანუ მისივე სიტყვით „ახალ წესს“, ანუ მოდას, როდესაც ამბობს:

უმჯობესი დაივიწყეს, წესის რასმე აწ ახლობით-ო.

მაშასადამე, „დიდმოურავიანის“ დაწერა მღვდელმთავრის მიერ იმავე დროს დიდმნიშვნელოვანი ფაქტია ეკლესიური მწერლობის დაქვეითებისა და საერო მწერლობის აღორძინებისა, რასაც ადგილი ჰქონდა ისტორიულად XVII საუკუნეში...

\* \* \*

პოემაში მეტად შესამჩნევია კლერიკალური — ეკლესიური მორალის ბრძანებლობა. ავტორის — მღვდელმთავარის სიტყვით, გიორგი სააკაძეს — წირვა ლოცვა მომსმენელს, მუდამ „ლოცვითა ცრემლი რცხენია“. ლოცვის დროს მას უყვარს „ცრემლის დათხევა საყელო ჩამოდინამდის“.

თუ სულსა რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია!..  
სულსა ჰხამს რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია!..

გვიცხადებს პოემის გმირი და ლაღადებს:

მას ვმონებ, ვაქებ, ვადიდებ, ვინ რომე მიწა მასულა...  
ძალს იგი მაძლევს, ვინ არის ყოველთა უხვად გამცემი...  
მარხვა მწადდა ვედრებითა...  
არ მინდოდა წასახდენად, ზორცსა გარდა კიდევ სული...  
და სხვა.

U ჩვენ წინ დგას ქეშმარიტი მორწმუნე ქრისტიანი, რელიგიურ თანატოლმა მდე მიწვენილი ადამიანი.

თვით სამხედრო დამარცხებასაც იგი კლერიკალ ეპოქამწერელი-ვით „ცოდვას“ მიაწერს:

ძლევა მათ მიხვდა, უფალმან ჩვენზე ივიწყა ბუნება,  
აღარ მოგვშორდა ის ცოდვა, რომ თან გვდევს გველის ცთუნება...

შურითა მოხდა, ცთომისთვის, სამოთხეს შვეა გველია...

იმავე შურმან გამოხადა სამოთხიდან მამაჩენი,  
სარჯლად მოგვცა ეს სოფელი, სარკის მსგავსად მამაჩენი...

ავტორის პირით მოურავი გიორგი სააკაძე უხვად ასახელებს ბიბლიურსა და ეკლესიური ისტორიის სახელებს: მოსეს, იაზაბელს, იაკობს, რაქაელს; ნაბოთეს, ეროდიას ჰეროდეს, ნათლის მცემელს, ევდუქსიას. ცხადია ასეთი გატაცება ეკლესიური სახელებით, ეკლესიური იდეოლოგიით უფრო ტფილელის მიტროპოლიტის რელიგიურ განწყობილებებს გვიმჟღავნებს, ვიდრე დიდებული მხედარის გიორგი სააკაძისას, რომელიც ეპოქის სარწმუნოებრივ ნორმის გარეშე დაშორებული უნდა ყოფილიყო ქრისტიანულ კლერიკალიზმს.

აშკარაა, იოსებ ტფილელის პოზიცია არის ქართული ეკლესიის ოფიციალური შეხედულება, ხოლო მის რელიგიურ სენტენციებში უნდა მოსჩანდეს კვალი ტფილისის მიტროპოლიტის ქადაგებებისა, რომელსაც იგი არაერთხელ წარმოსთქვამდა ეკლესიის კათედრიდან.

ამგვარად, ავტორი—მღვდელმთავარი აშკარად თავს ახვევს პოემის გმირს საკუთარს, კლერიკალურ მსოფლმხედველობას. ამიტომ პოემის გმირიც გიორგი სააკაძე დიდი ქრისტიანული სათნოებით არის აღკურვილი, იმის მიუხედავად, შეესაბამება ეს ფაქტი ისტორიულ სინამდვილეს თუ არა...

ცხადია, ამ მხრივ დიდი მოურავის პიროვნება, მისი სულიერი, ისტორიული სახე გადამუშავებულია ავტორის მიერ.

\* \* \*

სხვათა შორის საკითხავია, როგორ ახერხებს ეპისკოპოსი—ავტორი საგმირო პათოსის ათვისებას, საგმირო სამხედრო ამბებზე წერას; როგორ თავსდება ერთად ავტორის ეკლესიური მორალი მისი გმირის მხედრულ-რაინდულ მორალთან? ამის გაგება ძნელი არ არის, თუ გავითვალისწინებთ პოლიტიკური მიზეზებით გამოწვეულს „ეპისკოპოსთა ლაშქარს წასვლას“. ვახუშტი გდმოგვცემს: „რაჟამს უწყეს მაჰპადიანთა—შემდგომად დავით მეფისა (1505-1515)—დაუცხრო-

მელი ბრძოლა და კირთება და იხილეს ლაფლობა-ულონოება ქვეყნისა ერთა, მაშინ ეტყოდინ ეპისკოპოზნი: „ნუ მოლაფლდებით და ნუ მოულონოვდებით ბრძოლად მათდა, და ნუ დაუტევებთ სარწმუნოებასა, სჯულსა და ჩვეულებასა თქვენსა და ჩვენ ვიქმნებით წინამრძოლნი თქვენნი“. და ჰყოფდენცა ეგრეთ, ვითარცა მარაბდის ომსა (1624 წ.) ზედა მროველმან, ავალიშვილმან, რა მიიღო ზიარება, ეტყოდენ: „უკეთუ დღეს აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე რათა გვაზიაროს სხვამან, და უკეთუ არა, უმჯობეს არს შენ მიერ!“ ხოლო იგი იტყოდა: „დღეს ბრძოლა არის სარწმუნოებისა და ქრისტიანებისა და არა მხოლოდ ჩემზედა, ამისათვის არა ვყო, უკეთუ უწინარეს თქვენსა არა დავსთხიო სისხლი ჩემი მახვილის ამღებმან!“<sup>1</sup>

\* \*  
\*

პოემის კონცეფცია გმირულ-ტრაგიკულია. ტრაგიკული კონცეფცია მოსდევს პოემას თავიდან ბოლომდის. არსებითად პოემა მოგვითხრობს მართალი ადამიანის დაღუპვის ისტორიას. ამ ტრაგიკულობას თავისი გასამართლებელი საბუთიც აქვს—ბედი. ავტორი ფატალისტია, ბედისწერის მიმდევარი. ამიტომ პოემის გმირიც თავის დაღუპვას, თავისი საქმეების წარუმართებლობას,—ბედს, განგებას აბრალებს:

უკუღმართმა ბედმა მიყო, ეტლი ჩემი წაღმა წადგა...

ბედმა მიყო უკუღმართმა...

ბედმა მიყო, რაღა გადრო, აწ თქნის ჟამი გადასულა...

ვის რას ვაბრალებ, ეს ყველა ჩემი წერა და ბედია...

მაგრამ ეტლმან არ გვიბედა, ვით ვიქმენით იმ დღეს მარცხით...

რა მარცხი მოვა კაცზედა, ვის შეუძლიან ბრუნება?

რა უკუღმა ჩარხი გადრკა წაღმა აღარ დაბრუნდების.

ეტლმან ჩემან მამაგვარა ბედკრულობა ასათავი!

შენვე მოგაქვს ეტლო ჩემო, რაც შენგნით მაქვს მოცემული!

სამსახურის საპასუხოდ მეუის მომცა ეტლმან ბედად!

ეტლმა მომცა ბედკრულობა, ნეტარ ყურსა ესმას ვისა?

ბედი წაღმა წაგრეპილი, აწ უკუღმა დამეცარა...

უბრალოდა ჰირს არ მიმცემს, მე ეტლსა ამას ველია.

... ბედო კრულო უკუღმართო, თავო ჩემო განაპერით...

... ბედსა ვემდურვი...

<sup>1</sup> იხ. ვახუშტი, გეოგრაფია, გვ. 29-30

... ბედსა ვეტყოდი...

ჩა მოვა კაცზედ განგება, ეტლი არ ბრუნავს ბედადო,  
შუქურ ვარსკვლავი დახედების პირდაპირ შემომხედადო!  
ჩარხებდა ფრთები დასცივივის, ზემყოფი იქმნას ქვედადო,  
დღეს მოეწურვის სხვისაგან გახდების უიმედადო!

რადგან შენ გხედავ უბედოდ, დღე მე შექმნია ბნელია...

ბედი, სვე და გამარჯვება, იქნას კაცზე, რაც მოჰხდებინს!

რაგინდ რომ თავი აწამო, მეტყვიან კიდევ ბედ ავსა!

რაც სოფელმან ეტლად მამცა, ჩემთვის კიდევ მას არევედა!

კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდაჰხდებინს!

პოემის გმირი პასიურად ემორჩილება ბედს:

გაძლების მეტი რალა ხაზს, რაც ჰირნი გარდამხდებინა!

პოემაში ავტორი არაერთხელ გვიზიარებს თავის მსოფლმხედველობას, მორალურ შეხედულებებს, თავისს პრაქტიკულ გამოცდილებას, საკუთარ დაკვირვებას სენტენცია—აფორიზმების სახით:

მამაციისაგან ცუდია, თუ მუდამ რიცხავს შიშებსა.

კაცს განუცდელსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშვებსა!

არვინ დავრჩებით უკვდავად, ვინც რომ დედიტვან ვიშვითა!

ვეფხესა ადვილ ვინ შეიპყრობს, ან ვინ შესწვდა ცას მარჯანსა?

ვინ იცის დილა რასა შობს,—თქმულა,—თუ ლამე მაკა? (ვისრამიანიდან)

რა უკულმა ჩარხი გადრკა, წალმა აღარ დაბრუნდების,

რა დოვლათი კაცს მიუდგა,—აღარსაით დაბრუნდების!

კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდახდება!

ავსა კაცსა ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!

ზოგი შეეფრფინავთ სოფელსა, ზოგთა დაეწყვიეთ შობანი!

კაცის გული ვერ გაძლება, ბევრი ვის აქვს—არ ვყოფა!

სჯობს საყვარელსა მოყვარე, ესე ნათქვამად ძველია.

ისევ გაწითლდეს სპილენძი, რაგინდ რომ ხშირად კალევედეს;

ეს სოფელი ასეთია, არ დაინდობს კაცსა აროს!

სოფელს სჭირს პირველ სიამე, სწუთროს პყრობა, შვებანი,

რასაც ინებე, გენებდეს, იტყვი, თუ მიყო ნებანი,

მაგრამ არა ქნეს მიყოლა, ვის ქონდა ჰკვა და მცნებანი...

ჩამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი.

კარგიც რომ კაცმან ბევრი ქნას,—მტერს მაშინც არ ეკეთება!

ოსტატის არ ჰხამს კიდება, ვისაც შეგირდი ხლებია!

იარაღ მოწლილ ჯაბანი რას ესერის, ყველა დასცდება!

როდეს გასპირდეს საქმისა, კაცი ხამს გამაბედავად.

თქმულა: მოცდა ხამს ჟამისა, არა თუ განაგორობით.

ავს სიცოცხლეს სიკვდილი სჯობს...

რა რომ მტერი კარს მოგადგეს, ნულარა გაქვს გულის ძგერა!

თუ კაცი კაცს აღარ სჭერეტს, მტრისგან იში არ იგება!

უმტრო კაცი არ იქნების, რომ არ ჰყვანდეს არა სითმე.

ჯაბანს კაცსა გულოვანი გაჭხდის, ჰყვანდეს არა სითმე!

ვერსით მოვრჩები სიკვდილსა, დღეს მოვა ხვალე ისევ და!

თუ გინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი.

გაპირების დროს კაცს უნდა, რომ შერჩეს ჰკვა და გონება.

კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა.

გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა.

კაცს განუტდელსა სოფელი, იცით, რომ არ გაუშვებსა? და სხვა.

„დიდმოურავიანის“ სენტენცია - აფორიზმები ძველად ხალხში იხმარებოდა. გიორგი სააკაძის მკვლევარს ანტონ ფურცელაძეს თავის მშვენიერ მონოგრაფიაში მოჰყავს ხალხში შეგროვილი აფორიზმები გადასული „დიდმოურავიანიდან“ და ზოგ შემთხვევაში გახალხურებული:

- „ბევრს თავადს მოუბილდება ჩემებრივ ახნაურობა“.
- „რაც კაცს თავისთვის უნდოდეს, სხვისთვისაც მას ინდომებდეს“.
- „კაცი გაბედავს საქმესა, თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა“.
- „ზოგჯერ მეც მითქვამს თავისთვის, რისათვის დავიბადეო!“.
- „ზოგნი შესტრფიან სოფელსა, ზოგთ დავიწყვიეთ შობანი!“
- „ავსა კაცსა მამბეზლობა მიაჩნია დიდ საუნჯედ“.
- „ზოგჯერ უქნელი საქმე ვქენ, მარტომ გავსტეხე რახმები!“
- „გხას დამიგდებდნენ მებრძოლნი, ვერ მიბედავდნენ შებმასა!“.
- „კარგიც რომ კაცმან ბევრი ჰქნას, მტერს მაშინ არ ეკეთება!“
- „რა გიჭირდის, უკეთ შეესძლი; ასრე მქონდის ომის ჩვევა!“
- „დარმან ჩემთვის მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია“.
- „ვიხედაც რომ სიკეთე ქვენ, მი შემექნა ზიანია“ და სხვ<sup>1</sup>.

\*  
\* \*

„დიდმოურავიანი“ — მის მალალ მხატვრულ ლირსებასთან ერთად იმავე დროს დიდი წონის ისტორიოგრაფიული ნაწარმოებია.

<sup>1</sup> ანტონ ფურცელაძე, ბრძოლა საქართველოს მოსასობად და საქართველოს შესაერთებლად, ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო. გვ. 364, 1911, წლ. მეორე გამოცემა.



როგორც ზემოთ ვთქვით, ტფილელის „დიდმოურავიანაზღის“ არ არსებულა (გარდა სააკაძის ოსმალეთში გადახვეწის ცალკე ამბავისა, რომელიც ჯერჯერობით დაკარგულია (იხ. ზემოთ)), არავითარი მთლიანი ნაწარმოები დიდი მოურავის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. „დიდმოურავიანი“ ქრონოლოგიურად პირველი პოეტური და ისტორიოგრაფიული ნაწარმოებია გიორგი სააკაძის შესახებ.

გადაქრით უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ იგი ყველაზე უადრესი ნაწარმოებია. იგი წინ უსწრებს ფარსადან გიორგიჯანიძის ისტორიას<sup>1</sup>, ხოლო ეგრეთ წოდებულ „პარიჟის ქრონიკას“ ანუ „ქართლის ცხოვრების“ გაგრძელების გადაქეთებას არ თუ წინ უსწრებს, არამედ როგორც თავის დროს გამოარკვია პროფ. ივანე ჯავახიშვილმა, ჩვენი პოემა ერთერთი შემადგენელი წყარო ყოფილა „პარიჟის ქრონიკისა“, რომელშიც „დიდმოურავიანის“ ლექსები ზოგან მუხლობრივადაც კი გართმულ სიტყვასიტყვით არის შეტანილი (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1916 წ. გვ. 317-319). რასაკვირველია, ზედმეტია ლაპარაკი დიდმოურავიანის პრიორიტეტის შესახებ ვახუშტის ისტორიაზე და ვახტანგ მეექვსის ისტორიულ კომისიის ნამუშევარზე.

ჩვენის მხრით უნდა აღვნიშნოთ „დიდმოურავიანის“ დიდი ფაქტოლოგიური გავლენა ვახუშტის ისტორიაზე. შესაფერი დაკვირვების შემდეგ ცხადი ხდება, რომ ვახუშტის თხრობის მიმდინარეობა გიორგი სააკაძეზე „დიდმოურავიანიდან“ მოდის; რომ ვახუშტის თხრობა ტფილელის პოემის პერიფრაზაა. ვინც ჩვენ შეხედულებას დაწვრილებით შეამოწმებს, იგი ადვილად დარწმუნდება. აქ მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ ორი შეცდომა, რომლებიც ვახუშტის დაემართა „დიდმოურავიანზე“ დამოკიდებულობით, ტექსტის უგულისყურო წაკითხვით...

ისევე, როგორც ტფილელი, ვახუშტიც სააკაძის ისტორიას იმ ამბით იწყებს, რომ თეიმურაზ მეფის და მოურავის ქრცხინვალს დგომისას, მოურავმა მეფეს შუამავლად მროველი გაუგზავნა, რომ მეფე ჯერ გაჰქვირდა, მერე „ამცნო“ მროველსა გულ-დებულ-ყოფა მოურავისა, რამეთუ არა რაი არს მანკიერება მეფესა შინა“; რომ სწორედ ამ დროს მეფეს მოუტანენ ქართლში თათარხანის შემოსევის ამბავს. რაკი ქრცხინვალში მდგომ მეფისა და მოურავის დიალოგებს 1609 წ.

<sup>1</sup> რასაკვირველია, შესაბამა პლატონ იოსელიანის სიტყვები: „Рассказ прочих историков и особенно митрополита (იოსებ ტფილელზეა ლაპარაკი) основан на повествовании Горгиджанидзева“. (იხ. Жизнь Великого Моврава).

თათარხანის შემოსევის ამბავი მოჰყვება და რაკი ვახუშტი ტფილელის თხრობას მისდევს, ამიტომ იგი 'შეცდომაში ვარდება და ქრცინვალში მდგომი მეფე მას ლუარსაბი ჰგონია. აქ კი ტფილელის პოეტურ თხრობასთან გვაქვს საქმე. რაკი მეფე „ლუარსაბის სიკვდილს ადებდა“ აბრალებდა, მოურავმა გადასწყვიტა თავის სარებაბილიტაციოდ და მეფეთადმი ერთგულობის დასამტკიცებლად „თავიდამ (მაგრამ თავიდამ შეგკადრო)... ეთქვა თავისი გმირული ამბები. მისი ერთგულობის დამადასტურებელი:

შევსთვალე მეფევ, ისმინე ეს სიტყვა გათავებამდი!

და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით იწყობს 1609 წლის თათარხანის შემოსევის ამბავიდან, სადაც მან გასაკვირველი გმირობა გამოიჩინა. ვახუშტის კი ჰგონია, რაკი ეს შემოსევის ამბავი პოემაში მეფისა და მოურავის საუბარს მოსდევს,—თათარხანის შემოსევა სწორედ ამ მომენტში მომხდარაო. სწორედ პოემაზე დამოკიდებულების წყალობით იჩენს ვახუშტი ასეთ უგულისყურობას, როდესაც ლუარსაბად ჰგულისხმობს აქ „მეფეს“, რომელიც 'თვით „ლუარსაბის სისხლს“ ადებს მოურავს და რომელიც უკვე მოწამებრივად გარდავლინებულ ლუარსაბზე ამბობს:

„მაგრამ მას მიხვდა სუფევა, ანგელოზნი ჰყავს მცველია“!

მოვიყვანთ კიდევ ერთ დეტალს, თუ ჩვენ პოემაზე დამოკიდებულების წყალობით კიდევ რა შეცდომას უშვებს ვახუშტი: ტფილელის პოემაში სააკაძის მიერ ტბისში ქაიხოსრო ბარათაშვილზე თავდასხმის ამბავს (259-266 სტროფები) ზედვე მიჰყვება სააკაძის მიხლომა ქველ წერეთელზე (268/269). ვახუშტისაც სრული ასეთი თანამიმდევრობით აქვს აწერილი ორივე ეს ამბავი (იხ. 67). მაგრამ ტფილელი თუ ერთ ალაგას (259 სტრ.) ბარათაშვილს სახელად ქაიხოსროს უწოდებს, მეორე ადგილას, ლექსის კომბინაციის მიხედვით, მას შემოკლებულ სახელს „ხოსიას“ არქმევს, „ქაიხოსრო“ და „ხოსია“ ერთი და იგივე სახელია. ტფილელი გადმოგვცემს, რომ სააკაძე დაესხაო თავს ქაიხოსროს, მეციხოვნე თათრები დაუხოცა, ხოლო თვით ქაიხოსრო ანუ ხოსია დაიჭირა და თიქნაბერას ციხეში დააბა. ვახუშტის კი ქაიხოსრო და ხოსია სხვადასხვა პიროვნებანი ჰგონია, ძმად მიუჩნევია: „დილასა ერთსა დაესხა (მოურავი) ტბისს და შეიპყრა ქაიხოსრო და ხოსია ძმა მისი მისთანა. მაშინ ქაიხოსროს გამოაყვანინა ყიზილბაშნი ბირთვისიდამ და მოსწყვიტა ხუთასივე და ხოსია პატიმარ ჰყო ციხესა შინა კიკანათა ბერს“. (ვახუშტი, გვ. 67).

ამნაირად, „დიდმოურავიანი“ ვახუშტის ისტორიის ერთერთი წყარო ყოფილა.

„დიდმოურავიანის“ აშკარა გავლენა ეტყობა აგრეთვე ერთს პოეტურ ისტორიულ თხუზულებასაც, სახელდობრ, იესე ტლაშაძის პოემას „კათალიკოზ-ბაქარიანს“ (XVIII საუკ. პირვე. ნახ.) საერთო პოეტური გავლენის გარდა იასე ტლაშაძეს ზოგი სტრიქონები და ადგილები ტფილელის პოემისა სიტყვა-სიტყვით მოჰყავს „კათალიკოზ-ბაქარიანში“. შესადაარებლად მოგვყავს ფრაზეოლოგიის ამოწერილი ადგილები ორივე პოემიდან:

იოსებ ტფილელი:

„ჩემთვის დარმან მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია!“ 28/177

იესე ტლაშაძე:

„ქართველთ დარმა მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია! 23-135.

იოსებ ტფილელი:

„გულსა ვეტყოდი,“ გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი! 20-116

იესე ტლაშაძე:

მე ვუთხარ ჩემს თავს: „გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი!“ 27-164

იოსებ ტფილელი:

სადაური სად მოკვდები, ეტლი ჩემი სად წასულა? 45-310

იესე ტლაშაძე:

სადაური სადა ვკვდები, სად მითხრიან სამარესა? 41-263

იოსებ ტფილიელი:

რა მარცხი მოვა კაცხედა, ვის შეუძლია ბრუნება? 31-199

რა უკუღმა ჩარხი გადრკა, წალმა აღარ დაბრუნდების! 45-311.

იესე ტლაშაძე:

რა საქმე მოვა კაცხედა, ვერავინ დააბრუნებსა! 42-264.

იოსებ ტფილელი:

ზოგთ ბაგრატოვანთ ასრე სჭირს, არ ახსონს სამსახურია

რაგინდ რომ ბევრი ამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია,

ვის რა გაოდა ქართლშია, მეც რომ მეკამა პურია? 40-279

იესე ტლაშაძე:

ზოგს ბატონს ესე სჭირს, არ ახსოვს ნამსახურია,

რაგინდ რომ ბევრი მსახურის მან მას არ უგდოს ყურია,

როცა გაკეთდეს, გადდიდეს აღარ აკამოს პურია! 44(282)

იოსებ ტფილელი:

სრულად მომავლეს ერანი, სიგრძე სად იყო, განება! 28-169

იესე ტლაშაძე:

სრულად დაგავლეს ქვეყანა, სიგრძე ჰქონდა, თუ განება! 45-288

როგორც ვხედავთ, თავისი პოემის წერის დროს იესე ტლაშაძეს პოეტურ ნიმუშად ტფილელის პოემა ხელთა ჰქონია. ამნაირად, „დიდმოურავიანი“, როგორც სანდო ისტორიული წყარო და მაღალ პოე-

ტური ნაწარმოები ჩვენს ისტორიულსა და მხატვრულ მწერლობაში საკმაო გავლენით სარგებლობდა.

„დიდმოურავიანი“ შეიცავს არა ერთ ძვირფას ცნობას გ. სააკაძის ცხოვრებისა და მოქმედების შესახებ. პოემაში მასთანვე მოცემულია ფეოდალურ-სამხედრო ყოფაცხოვრების მრავალი ელემენტი ამ მხრივ პოემაში არა ერთი პასსაჟია საინტერესო.

\* \*

✓ ზედმეტია ლაპარაკი „დიდმოურავიანის“ ისტორიული მასალების დიდ ღირებულობის შესახებ, მით უმეტეს, რომ დოკუმენტური, კონკრეტული ცნობები გიორგი სააკაძის შესახებ მეტად მცირე მოგვეპოება.

✓ საინტერესო საკითხი დგას ჩვენს წინ: რა მასალებით სარგებლობდა ტფილელი პოემის წერის დროს? დიდმოურავიანის დაწერამდე რომ არ არსებულა რაიმე მთლიანი ნაწარმოები სააკაძის შესახებ იქიდანაც ჩანს, რომ ისეთი განათლებული მწერალი XVII საუკუნისა, როგორც იყო არჩილი, საგანგებოდ უკვეთავს ტფილელს გააშუქოს სააკაძის პრობლემა, განუმარტოს მისი მოღვაწეობა, კერძოდ სააკაძის კონფლიქტი თეიმურაზ მეფესთან,—მაშასადამე ი. ტფილელამდე გ. სააკაძის ცხოვრება შესწავლილი არ ყოფილა და ტფილელს არ შეეძლო სხვა მწერლების და ისტორიკოსების ნამუშევრით ესარგებლა.

ბუნებრივი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ტფილელს,—საკაძის ოჯახის წევრს—შეეძლო მისი პირადი არქივით, პირადი მასალებით ესარგებლნა. ამ შემთხვევაში ანტონ I-ის ჭათალიკოსის ერთი ბუნდოვანი ცნობა თითქოს გვიდასტურებს კიდევ ამ მოსაზრებას. ლუარსაბ მეფის წამებაში იგი მოგვითხრობს: „ორგულთა განმამართლებელთა დაჰსწერეს, პირველად თვით მან გიორგი, ხოლო კვალად საქებრად გიორგისა მის იოსებ ტფილელმან სააკას ძემან შაირსიტყვაობით დიდადრე მაქებელმან გიორგისამან... (ჩუბ. ქრესტ. გვ. 330) 1890 წელს, ექ. თაყაიშვილმა გამოთქვა აზრი, რომ სააკაძის პირადი წერილების ანუ დღიურის კვალს მან მიაგნო ეგრეთ წოდებულს „პარიეთის ქრონიკაში“, რომლის ერთერთ შემადგენელ წყაროდ გელათის ქრონიკონებთან ერთად, „მესხურ დავითნის“ ქრონიკებთან ერთად, მისი აზრით, „დიდი მოურავის სააკაძის ხრონიკა ანუ დღიური ყოფილა“. „ერთი ნაწილი ამ ცნობებისა უსათუოდ შეიცავს დიდი მოურავის სააკაძის წერილებს ანუ დღიურს... ის ცნობები, რომელნიც „პარიეთის ხრონიკაში“ დიდი მოურავის თავგადასავალს ეხებიან, თვით დიდი მოურავის დღიურიდან უნდა იყვნენ ამო-  
LVIII

ლებულნი, ამიტომაც ეს ამბები დაწერილებით უფრო დიდის მოურავის სასარგებლოდ არიან მოთხრობილნი... (სამი ისტორიული ქრონიკა).

შემდეგ მან განაცხადა, რომ სწორედ ეს დღიური არის იოსებ ტფილელის მიერ გარდაღეჭილი „დიდმოურავიანი“:

„В стихи дневник этот был переложен внуком Великого Моурави Иосифом Тбилели, который как мы в том убеждены, написал свой „Дид-Моуравиани“, или жизнь Великого Моурави на основании дневника своего деда, имеющегося у него (по всей вероятности), в виде особого произведения. Указанное сочинение Иосифа Тбилели, писателя второй половины XVII века, кроме предисловия и заключения, представляет буквальное воспроизведение в стихах дневника Георгия Саакадзе... Приходится удивляться, как автор искусно передал стихами не только смысл, но и отдельные слова и выражения прозаического подлинника“.

(იხ. Хроника Эриставского Акафиста, გვ. 8, ცალკე ამონაბეჭედი).

მაგრამ პროფ. ივანე ჯავახიშვილმა მშვენიერად დაამტკიცა, რომ პირიქით, პარიზის ქრონიკის შემდგენელს ხელთა ჰქონია სააკაძის დღიური კი არა, არამედ უქვევლია, იოსებ ტფილელის ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“. ამ სრული ჭეშმარიტების დასადასტურებლად ამ ორ თხზულების ზოგიერთი ადგილის შედარებაც იქვე მოიყვანა (ქართული საისტორიო მწერლობა... 318).

„პარიზის ქრონიკამ“ აგრეთვე შეცდომაში შეიყვანა მეორე მკვლევარი ანტონ ფურცელაძე, რომელმაც განაცხადა: „რომ დიდმოურავიანი ბევრით არის დამოკიდებული თვითონ სააკაძის წერილებზე თეიმურაზ მეფესთან“-ო, რის დასამტკიცებლად მას მოჰყავს პარალელური ადგილები „პარიჟის ქრონიკიდან“ (გვ. 42, 43, 46).

რაც შეეხება საერთოდ, სააკაძის დღიურის ან წერილების არსებობას და მისით სარგებლობას ტფილელის მიერ, 1916 წ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი დასძენდა: „იქნებ ამ უკანასკნელს (იოსებ ტფილელს) დიდ მოურავის დღიური ან წერილები ხელთ ჰქონოდათ კიდევ“-ო. (ქართ. საისტორიო მწერლობა, გვ. 319).

ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია სააკაძის დღიურის არსებობა. დღიურის იდეის წარმოშობა ჩვენი პოემის ბრალია, რადგან პოემაში ლაპარაკი თვით სააკაძის პირით სწარმოებს. სწორედ ამ გარემოებას შეჰყავს შეცდომაში ჩვენი მკვლევარები. დღიურის მაგიერ ვფიქრობთ, შესაძლოა არსებობდა სააკაძის ვრცელი მოხსენება, განმარტებითი წერილი თეიმურაზისადმი მიმართული თავის სარგებლიტაციოდ, ან მიმოწერა და ივი გამოიყენა ტფილელმა. რაც შეეხე-

ბა სააკაძის პირად წერილებს, ისინი უკვე დაღუპულა, ჩვენამდის ვერ მოუღწევიათ, მაგრამ XVIII ს. დასაწყისში ივინი გამოუყენებია თავის ისტორიულ ნაშრომში ცნობილ მარიამ (მაკრინა) ბატონიშვილს (ერეკლე I-ის ასულს). მაგ., 1840-იან წლებში, ნიკიტორე გორის ეპისკოპოსს პლატონ იოსელიანისათვის გადაუცია მარიამის ისტორიული ნაშრომი, საიდანაც პლ. იოსელიანს რუსულად უთარგმნია თავის თხზულებაში გიორგი სააკაძის ერთი პირადი წერილი ზურაბ არაგვის ერისთავისადმი მიწერილი.

ამ წერილებთან ერთად ი. ტფილელის უმთავრესი წყარო უნდა ყოფილიყო ის ცნობები, რომლებიც მას შეეძლო მიეღო თავისივე ოჯახში, გიორგი სააკაძის შვილების, მისი ახლობლების და თვით მნახავთა მიერ. ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თვით იოსებიც არც ისე დაშორებული იყო დიდი მოურავის ეპოქას და ბოლოს, იოსებ ტფილელი თავის ყრმობაში ხომ შემსწრე უნდა ყოფილიყო მოურავის ზოგი ამბისა. ამ გარემოებით „დიდმოურავიანი“ სანდო, პირველწყაროს მნიშვნელობის ცნობებს უნდა შეიცავდეს.

\* \* \*

სწორედ ამ გარემოებას, რომ იოსებს პოემის მასალები გიორგი სააკაძის ოჯახში უნდა შეეკრება, რომ თვით იოსებიც ამ ოჯახის წევრი იყო (ძმისწული მოურავისა), ექვი არაა, თავისი ბეჭედი უნდა დაესვა პოემისათვის. უეჭველია, ერთგვარ რომანტიულ გადახვევას, ერთგვარ ტენდენციურობას ვერ ასცილდებოდა პოეტი. ზემოთაც შევნიშნეთ მას ტენდენციები დიდი მოურავის სახის სრულყოფილობის შესაქმნელად (მოურავის კლერიკალიზში, ლეგიტიმიზში).

ცხდია, ეს გარემოება და უფრო იოსების ახლო, ნათესაობრივი დამოკიდებულება დიდი მოურავისადმი არის ერთ-ერთი მიზეზი, რომ მოურავის ოპოზიციონერები ტფილელს მიდგომილობას სწამებენ. ასე, დავით ჩუბინაშვილის სიტყვით, „დიდმოურავიანი“ „დაწერილია მიდგომილობით“ (ქ. ცხ. წინასიტყვე; „ივერია“ № 1888 წ.). მოსე ჯანაშვილი დასძენს: „თბილელი დიდად შეაქებს მოურავსა და სცდილობს მოღალატეობის ძრახვა ახადოს თავის პაპას. ამ სახით მარტო თბილელი და სპარსელი მუნჯი გამოდიან მოურავის თაყვანისმცემლებად“ (საქრთ. ისტორია, გვ. 347, 1897 წლ. გამოც.). მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ბრალდება მათ მიერ სააკაძის შესწავლის ნიადაგზე კი არ არის შედგენილი, არამედ უსაბუთო გამეორებაა იმ შეხედულების, რომელიც შემუშავდა XVIII ს-ში ვახუშტისა და ანტონ I ქათალიკოსის მიერ,

რომელნიც ერთადერთი ოპოზიციონერები არიან სააკაძისა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში (მათი ბრალდებიდან მომდინარეობს იოანე ბატონიშვილის და იონა ხელაშვილის შეხედულობანიც სააკაძეზედ).

ვახუშტი უწოდებს დიდ მოურავს „მზაკვარს“, „ბოროტს“, „მჩურჩნელს“, და მის მოღვაწეობას მით ჩირქსა სცხებს.

ანტონ ქათალიკოზი სასტიკად ამხელს იოსებ ტფილელს მიდგომილობაში: „იოსებ ტფილელმან,—ქეშმარიტის თქმა უმჯობეს არს,—არა ერთ გულმან მისმან (ლუარსაბ II-სა გ. ლ.) მაქებელმან შაირსიტყვაობით მეფისა ლუარსაბისა შინა გამცემელმან კეთილისა მის მეფისაგან.. (ჩუბ. ქრესტ. 321); საქებრად გიორგისა (სააკაძისა გ. ლ.) მის იოსებ ტფილელმან სააკასძემან შაირ-სიტყვაობით დიდადრე მაქებალმან გიორგისამან, გალაგნად და სიმტკიცედ საქართველოსა მწოდებელმან მისმან დაჰსწერა..“ (იქვე 330). ანტონ უწოდებს იოსებს „ორგულსა და გამანათლებელსა უკეთურისა მის მონისა; (ე. ი. გ. სააკაძისა გ. ლ.) ხოლო თვით ტფილელის პოემის გმირი, მისი აღტაცებისა და შთაგონების საგანი—გიორგი სააკაძე, ანტონის სიტყვით, არის „ორგული მეკვდრისა მეფისა თვისისა და მამულისა“. (იქვე, 316), „დრკუ, ორგული და გულარძნილი“ (იქვე, 328). „უკეთური, მზაკვარი“, რომლის მიზანი იყო „სიკუდილი ლუარსაბისი და აღოხრება საქართველოსა“ (330); რომ „ბირებითა უღმერთოსა მის მონისა მზაკურისათა აზრისა შაჰაბას განუკედრდა საქართველოსა ზედა“ (332). ამგვარად, ანტონი სამშობლო ქვეყნის მოღალატედ აცხადებს გიორგი სააკაძეს, ვახუშტისთან ერთად აღნიშნავს მის „მზაკვრობას“ და „უკეთურობას“, ხოლო ი. ტფილელის მიმართ ილაშქრებს, როგორც ორგულისა და სააკაძის გამამართლებლის წინააღმდეგ. ასეთია ოპოზიცია დიდი მოურავისა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში. ეს ოპოზიცია ჩამოყალიბდა XVIII ს-ში. აღსანიშნავია, რომ XVIII ს-ში გ. სააკაძის მტრის თეიმურაზ I-ის ჩამომავლებს—თეიმურაზ II-სა და ირაკლი II-ის მეფობაში არსაიღამ ხმა არ ისმის სააკაძის დასაცველად, გარდა „დიდმოურავიანის“ რედაქტორ-გადამწერლებისა, რომელნიც ჩვენი პოემის სათაურებში გამოჰხატავენ მოწინააღმდეგეობას სახელოვანი გმირისადმი.

სამაგიეროდ, ტფილელის და არჩილის სახით, ჩვენ ვიცით, XVII ს. ქართული მწერლობის აღტაცება გიორგი სააკაძის პიროვნებით. ეს იმ ეპოქაში, როდესაც ქართლ-კახეთში სააკაძის მოწინააღმდეგე თეიმურაზ I-ის დინასტიური მემკვიდრეთაგანი არავინ მეფობდა. ასეთია შეჯახება სააკაძის საკითხის გარშემო ამ ორი ეპოქის მწერლობისა, საერთოდ,

სააკადის პრობლემა ჯერ დაუმუშავებელია, მასალები სათანადოდ შეგროვილი არ არის, მაგრამ მაინც შეიძლება აღინიშნოს, რომ სააკადის ოპოზიციონერებიც ცალმხრივები უნდა იყვნენ და ეს ცალმხრივობა მათი დინასტიური ინტერესებით არის გამოწვეული, „ნათესავობით დავითიან-ბაგრატიონობითა“. ეს უნდა იყოს ერთერთი მიზეზთაგანი იმ ფაქტის, რომ XVII ს. სასახლის-ლიტერატურული წრეების შეფასებას სააკადის პიროვნების ირგვლივ შემდეგი საუკუნის მწერლობა ირა თუ კრიტიკულად, მტრულადაც კი ჰხედება. ამ მოვლენას შეიძლება ვუწოდოთ „სასახლის ინტრიგები“ მწერლობაში.

\* \*

ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ ი. ტფილელის რამოდენიმე ცალმხრივობაზე გ. სააკადის პიროვნების მიმართ. ეს ცალმხრივობა ჩვენის აზრით უფრო რომანტიულია, ვიდრე ფალსიფიკატორული, გიორგი სააკადის პიროვნების მიმართ. ჩვენი პოემის ავტორის რომანტიული პათეტიკა გამოწვეულია სააკადის პიროვნების პრინციპული შეფასებით. ტფილელი უსაგნო პანეგირიკი არ არის, მას სწამს სააკადე, როგორც „ქართლის გალავანი“, გმირი—პიროვნება, რომელსაც შეეძლო საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრების გარდაქმნა.

აღსანიშნავია, რომ იგი დუმილით უვლის თვით ლუარსაბის წამებას. საგულისხმო არის, რომ ავტორი—ეპისკოპოსი—არავითარ აღელვებულს არ გამოსთქვამს ლუარსაბის წამების გამო, მაშინ, როცა ქართულმა ეკლესიამ ანტონ ქათალიკოსის პირით ლუარსაბს უწოდა „ქრისტეს მოწამე“, „ზიარი სიკვდილის ქრისტესი“, „ტარიგი ყოვლად წმინდა, რომელიც წამებისადა გვირგვინით გვირგვინოსან ქმნილი ქრისტეს ძესა ლუთისა ეზიარა და ყოვლისა სოფლისა მეოხად დაღვა“, რომელსაც სხვა მღვდელ მთავრებმა აღტაცებული საგალობლები უძღვნეს (ბესარიონ ქათალიკოზი, ნიკოლოზ ტფილელი), რომელზედაც XVII საუკუნეშივე დასწერეს „აკოლოთია მწუბრისა და ცისკრისა“.—იოსების დუმილი ლუარსაბის წამების გარეშემო, ცხადია, მისმა მტრებმა გაიგეს, როგორც ლუარსაბის მტრობა და „შინაგამცემლობა“ (ჩუბ. ქრესტ. 321).

ეპ. იოსები, როგორც სააკადის აპოლოგეტი სრულიად არ გამოხატავს აგრეთვე აღტაცებას თეიმურაზ I-სადმი, რომელსაც საქრისტიანოს მხსნელს უწოდებდნენ და დავით აღმაშენებელს ადარებდნენ.

და ბოლოს, სიანტერესოა, რომ თუ ანტონი და ვახუშტი სააკადეს ქვეყნის ღალატსა და ორგულობას აბრალებდნენ, „დიდმოურა-



ვიანში“, თეიმურაზ მეფე გიორგი სააკაძეს უყენებს მხოლოდ ორ ბრალდებას: ლუარსაბის მკვლელობას, განდიდებას და უმორჩილობას:

... ის შეიქნა ლუარსაბის სისხლთა მღვრელად;

კვლავ: მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორ-ველად!

თავს არ გვიდებს საპატრონემოდ, წყალობისა არ მადღმბდელად!

და არა სამშობლო ქვეყნის ღალატს და მის მიერ შაჰაბაზის წა-  
მოყვანას საქართველოზე.

\*  
\* \*

ფორმალურად, იოსებ ტფილელი რუსთაველის სკოლის მგოსანია. იგი ზოგან სარგებლობს „ვეფხისტყაოსნის“ სენტენცია-აფორიზმებით და ფრაზეოლოგიით. ამავე სკოლის პოეტის თეიმურაზ პირველის გავლენაც ატყვია, აგრეთვე—„ვისრამიანისა“.

პოემის მთავარი ღირსება მის ხალხურობაშია: სადა, მოკვეთილი, ცოცხალი სიტყვა პოემის უპირველესი სამკაულია. ცალკე უნდა აღი-  
ნიშნოს იმ ეპოქისათვის შესამჩნევი ენის სიწმინდე. პოემას თითქმის არ ახასიათებს თურქულ-ერანული ლექსიკა: ამ შემთხვევაში იოსები პურისტია და მას შეეძლო არჩილთან ერთად გაემეორებინა:

მითქუამს ქართულს ენითა, სხვა ენა არ ურევია.

გვ ნუ გგონიათ სხვა ენა მე არ ვიცოდი სხვასავით,  
მაგრამ ცუდია გარევა ქართულს ენაში სხვასავით!

ენის სიწმინდის დაცვაში იოსებ ტფილელი ღირსეული თანამებრ-  
ძოლია არჩილის და სულხან-საბა ორბელიანისა.

დიდი მოურავის ცხოვრებაში არა ერთი გულისაღმძვრელი მომენ-  
ტია, რაც თავისს შესაფერ პოეტურ გამოხატულობას თხოულობს<sup>1</sup>.) ამის გამო ჩვენი პოემა უხვად შეიცავს ლირიკულ ელემენტებს, რა-  
საც მომნიბვლელობას ანიჭებს თვით ლექსის მელოდურობა და მუ-  
სიკალობა ხალხური პოეზიის იერით.

სხვათა შორის ტფილელის პოეტურ ტექნიკას ახასიათებს ფიგურის და შედარებების სიღარიბე. პოემაში ყურადღებას იქცევს მაჯამური სტროფების სიმდიდრე.

484 სტოფიან პოემაში 52 მაჯამური სტროფია, ე. ი. 208 მაჯა-  
მური რითმა, რომელთაგან არა ერთია საკმაოდ ეფექტური (იხ. მაჯამური სტროფები: 93, 138, 196, 252, 258, 272, 295, 296, 297,

<sup>1</sup> დიდი უსამართლობად უნდა ჩაითვალოს გ ი ო რ გ ი წ ე რ ე თ ლ ი ს აზრი „არ-  
ჩილიანთან“ ერთად „დიდმოურავიანის“ წესახებ. თითქოს ისინი უფრო იატორიულ  
ქრონიკებს გვანან, ვიდრე ნამდვილ პოემებს, მათ აკლიათ ღრმა გრძობა  
და ის სიცხოველე (sic), რომელიც ჰბადებს მაღალს და ნამდვილ პოე-  
ზიას“-ო („დავითიანის“ წინასიტყვაობა).

314, 315, 316, 317, 325, 326, 327, 328, 330, 332, 336, 337, 338, 340, 343, 357, 358, 360, 362, 365, 366, 368, 369, 379, 382, 398, 401, 417, 424, 445, 464, 472 473, 474. 480). შესამჩნევია, რომ უმრავლეს შემთხვევაში ავტორი მიჰმართავს მაჯამურ ლექსს ლირიკულ მომენტებში.

პოემის მოცულობის პროპორციით იოსებ ტფილელი მაჯამებით აკარბებს თავისი ეპოქის პოეტებს, მაგ. ნოდარ ციციშვილს, ფეშანგი ფაშვიბერტყაძეს და სხვ.<sup>1</sup>

უნდა განსაკუთრებით აღვნიშნოთ, რომ ტფილელის მაჯამები დიდის ხელოვნებით არის შესრულებული.

ცალკე აღსანიშნავია პოემის გულწრფელი პათეტიკა. ეპიურის თხრობის სიღამაზე, სიტყვის ტბილქართულობა გვიმტკიცებენ პოეტის ოსტატობას.

\* \* \*

ამგვარად, ტფილელის ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ საუკეთესო ფაქტია XVII ს. ახალი ლიტერატურული სკოლის სიძლიერისა და იმავე დროს ეროვნული თვითშეგნების ინტენსიურობისა.

ასეთია „დიდმოურავიანის“ შინაარსი და ლირებულება. იგი ნაციონალურ ეპოსის წარჩინებული ძეგლია, რეალისტური კალმით დაწერილი. პოემას ახასიათებს ეროვნული, პატრონ-ყმურ-რელიგიური იდეოლოგია.

„დიდმოურავიანმა“, გაუძლო ორ ნახევარ საუკუნეს და ჩვენამდის მოაღწია, როგორც მშვენიერმა პოეტურ-ისტორიოგრაფიულმა ძეგლმა. მისი პატრონ-ყმური და რელიგიური იდეოლოგია დიდი ხნის წარსულს ეკუთვნის, მაგრამ პოემაში დაცული რაინდობის და პატრიოტიზმის გმირული სული ჩვენს დიდებულ თანამედროეობას ეხმარება.

---

<sup>1</sup> ფეშანგის 1151 სტროფიდან 90 სტროფი მაჯამით აქვს შესრულებული. იხ. გიორგი ლეონიძე „შანავეზიანი“, გვ.

**ლიდგოუჱაპიანი**

## პროლოგი

1. მეფესა ქართლის\* ცხოვრება ებძანა გალექსულობით,  
ზოგი რუსთელისა ბაასი, კახთ მეფის საქმე სრულობით,  
ხან ლხინი, შვება, სიამე, ხან ვარდი დანასრულობით:  
და სიბრძნე, ხმალი და ომები, სიკვდილმდე აღსასრულობით.

### [მეფის არჩილისადმი]

2. მეფევ, სიბრძნით აღსაყვო, ხელმწიფეთა პირმშოვ შვილო,  
ღრმის სიტყვისა ამომცნობო და ძნელისა გამადვილო;  
„ცოტა სიტყვა განმიმარტე“, გებრძანა თუ: „ჩემო ჩრდილო,  
და შენ, სიბრძნისა ვერ მიმწთომო, მაგრა რიტორთ კაცთა ზრდილო!“

3. ამ ამბისა განმარტებით არა გკონდა მოხსენება,  
ვით გაუწყრა მოურავსა, მეფეს ანუ ვით ენება;  
საქართველოს დასუსტებას მით ბელიარ ექვენება;  
და ამ ქვეყნისა შიგნით რევას ზოგს ოცნებით ეჩვენება!

---

\* დედანში: მეფესა ქართლისა ცხოვრება.

## ქარი პირველი

4. ქრცილვანს იღვა მეფე შებებით, მას გვერც ახლდა მოურავი, იშვებენ და იხარებენ, ქარი უქრის მათ არავი, მტერი ყველგნით შეაშინა, ომის იყენენ არ მზარავი, და ავი ენა ამათ გაჰყრის, ქვეყნისათვის ეს არ ავი\*.
5. სამნი კაცი მოურავთან მოვლენ სიტყვის მოხსენებად, პირველ ჰკადრეს: „სახელისა ჩვენ შენისა ვართო ქებად, გავიცხადებთ ხეაშიადსა, კირთა კირზე მოსავესებად, მაგრა ფიცს გთხოვთ, არვის უთხრა, არ შევიქნნათ გაცხადებად.“
6. მან ნიუგო: „რას ფიცსა მთხოვთ, ან რისა ხართ ნეტარ მთქელი? გამიცხადეთ, თუ რა მოჰხდა, ახლარამ თუ ანუ ძველი, კარგს შეტყუით თუ საზიანოს, ლხინით ვარ თუ ცრემლთა მღვრელი, და გულში არა ჩამაჩნია, ნეთის მტრის ვარ მე მომსერელი!“
7. მათ უთხრეს, თუ: „ვერ გიამბობთ, თუ არ მოგვეცე მართლა ფიცი. წიგნი მოგვეც საფიცრისა. დაბეჭდე და დაამტკიცო, თვარემ ვითხრათ, მიგვეც ხელთა: „ამან მითხრა, მე ეს ვიცი!“ და ჩვენ დაგვხოცონ, თუ გარდავრჩეთ, ვერ ვიმოვნოთ ანამტკიცი!“
8. დალონდა, გულში ესე თქვა: „ნეტარ შევჭფიცო რისათვი, წიგნი მიმეცეს ფიცისა ცუდის სიტყვისა თქმისათვი, მეფე ხომ არას მიწყურება, არც მოყვრის, არცა ძმისათვი. და ევება მე სულ შორს ვიყო, მეუბნებოდენ სხვისათვი.“
9. ბევრა ეუბნა, არ უთხრეს, ვირემ არ მისცა ფიცია, მაშინლა ჰკადრეს: „სიკვდილი შენი ხვალ დანამტკიცია!“ ერთმან თქვა: „მოლაღატენი უთუოდ მართლა ვიცი!“ რა მესმა, იქივ შევსწუხდი, მე თავსა ხელი მიცია!
10. ჰკითხა: „ნეტარ რასთვის მამკვლენ, ანუ ჩემგან რა მომხდარა“  
კაცს რომ ბევრი კარგი უყო, კირნახული ქუე წამხდარა, რომ არ აგვე, სიზმრის ნახვა ბევრჯელ სადმე კვლავ ამხდარა. და მზე კაბუკ და გპირი როსტომ ლალატითა გარდამხდარა!

\* ე. ი. ეს არს ავი.

11. ზოგს ყმას გაენდო, ზოგზოგთან კაცი გაგზავნა მალეში, ქაიხოსროს და იესეს უთხრა: „გული გაქვთ სალები, რასათვის მამკლავს, გასინჯეთ, თქვენგნით მქონია ძალები, და კარგისთვის კარგი ეს არის, იცით, რა დავსდევ ვალები?!“
12. მათ უთხრეს: „ნუ დაიჯერებ, არა გავს სიტყვის მსგავსება, ზოგთ უნდა გარდაკიდება, ქართლის ჩხუბითა ავსება; შენ რომ არ იყო, დღეს ქართლსა მიხვდება სანთლის დავსება. და მთვარე დაცხრების ჩვენ კერძი, აღარ ყოს პირის გავსება!“
13. კვლავე ნახა ისიე კაცი, იმავ სიტყვას მეტყველებდეს, მოახსენეს: „დაიჯერე, ვირ შენს შუქსა დაავსებდეს, მოგკვლენ, სისხლსა დაკიღვრიან, ზოგნი თასსა აავსებდეს, და რაკი მოგკვლენ, სოფელს გავლი, სიკვდილს შენსას ვინ ეძებდეს?“
14. თქვა: „ვერ ვხედავ ამ საქმესა ჩემთვის რასმე კარგა მხელად, სამსახურის საპასუხოდ მე ეს მამკა ეტლმან ბედად, შვილიშვილის დასადკინად, სანატრელად ან იმედად, და აწ რაცა ხამს, მე იმას ვიქ, თქვენ რა გითხრა სიტყვა ყბედად!“
15. ჰკითხა კიდევ: „რა სიტყვა თქვეს, რად სწრაფობენ ჩემად მკვლელად? მათ უთხრეს თუ: „ის შეიქნა ლე. რსაბის სისხლთა მღვრელად; კვლავ: მან ჯარი დაიხვია, არ ეტევის მინდორს ველად; და თავს არ გვიდებს საპატრონემოდ, წყალობისა არ მადლხდელად.“
16. თქვა: „მამაციგან ცუდია, თუ მუდამ რაცხავს შიშებსა, ვინც რომე უწინ მიჩივია, ვიცი, მამიგებს იშებსა, მითხრეს, გონიას რას ეძებ, შერთვია ზღვათა ქვიშებსა, და კაცს განუტდელსა სოფელი, იციო, რომ არ გაუშვებსა?“
17. მეფემ შეგვიტყო ჩურჩური, გაყენ და გამოყენება; ებძანა: „რა გაქვთ საქმენი, სიტყვას არ უნდა ყენება!“ ვჰკადრე: „აღეპად არვისგან მკვლარი არ აყენება, და თავს ლალატითა ვერ მოვჰკლავ, ამისი ნუ გაქვს წყენება!“
18. მეფევ, თქვენ იცით, ტარიელს რამაზის სიტყვის თქმანია, მან მოარჩინა სიკვდილსა, თვარ იყო დასანთქმანია, რა წიგნი მისცა მას კაცსა, პირობა, რა აღთქმანია, და მეც მითხრეს ზემი სიკვდილი, აწ რალა უკუთქმანია?“

19. ავალიშვილი დომენტი, ქვეიანი კაცი, მროელი...  
 მას ვჰკადრე, „თქვენ დაისაჯე, მეფესთან ამას მოველი,  
 ეს ჰკადრე: „რა დავაშავე, ვიყავ ხლმით ბევრის მშოველი;,  
 და თქვენც კარგა მაპატიებდი,—ცა წყალობითა მთოველი!“
20. მივიდა, მეფეს შეჰკადრა: „ნუ გაქვს სიტყვისა წყინება,  
 მეფეო, ის ვჰქენ საქმენი, რაც თქვენმან გულმან ინება,  
 რისთვის გამბადე მტერთ გულად, რად მეც ცრემლისა დინებაჲ  
 და შენტვის რამდენჯერ ხლმის ვადა გლახ ჩემან ხელმან ინება!“
21. მეფემ ბძანა: „ეგე საქმე არ გავლია ჩემსა გულსა,  
 ვინ მოგკვლევდა, რასა ჰქვიან, მომდგომსა და ჩემს ერდგულსა,  
 ნამსახურსა თავგაწირვით, კვიპაროზსა სწორად რგულსა,  
 და ვინც რომ გითხრა ეგ ტყუილად, შევიქ დამწვარ დადაგულსა!“
22. მაგის მთქმელი არ იქნების, იგი კაცი თუ არ მამცე,  
 მანული და სამყოფელი სრულ უკლებლად ახლავ გავსცე,  
 იავარ ვჰყო სამყოფთაგან, თავსა ზარი მაშინ დავსცე,  
 და შენით მინდა მე ლაშქრობა, ნალარას და საყვირსა ვსცე!“
23. ესე სიტყვა მოუტანა, მეფე მართლობს მეტად თავსა!  
 „დამიჯერე, ასრე შორს არს, ვით არ შევა სპილო ნავსა!“  
 ერთხან ჩავჰყევ, არ დავჰკარგავ, ჩემს ქირნახულს შევიქ ზავსა,  
 და იგი კაცი კვლავ მოვიდეს, მე მეტყოდის სხვას იგავსა.
24. მითხრეს: „ერთხელ კიდევ მოჩი სიკვდილსა და ლალატობას,  
 ჩვენ ნუ გაგვეცმ, თვარ დაგვხოცენ, შენ მიხვდები ფიცის გამობას,  
 დაგვიჯერე, ნუ მოელი მეფისაგან ხვალ დანდობას,  
 და ლუარსაბის სიკვდილს გადებს, სულ ამას იქს სიტყვის თხრობას.“
25. კიდევ გავგზანენ მროელი, ვაახელ მოციქულები:  
 „მე მთქმელთა კაცთა ვერ მოგცემ, გინდა რომ შექენა წყლულები,  
 ლუარსაბ მეფის სისხლს მადებთ, გაქვთ სადმე სიტყვა თქმულები;  
 და მაგრა თავიდამ შეგკადრო, თუ თქმადლა შემრჩეს სულები!“
26. მეფეს ებძანა: „აწ გითხრა სიტყვა უცთურად მთელია,  
 ქვეყანამ იცის, შენ იყავ მისის სისხლისა მღვრელია,  
 მაგრა მას მიხვდა სუფევა, ანგელოზნი ჰყავს მცველია;  
 და ამჟამად ისრე არვინარს წამების გარდამხდელია!“
27. მაგრა მე მის სისხლს არ ვეძებ, შენ იყავ შენტვის მჯდომარე!“  
 რა ესე მესმა, შევიგენ, ვმთქვი: „არის ჩემზე მწყრომარე,  
 მოციქულთ უთხარ: „ვეყოფილვარ მე სადმე ცუდათ მშრომარე...  
 და მეფეთ ტახტისა მაქცევი, არა თუ შემამკობარე“!

## კარი მეორე

28. შევსთვალე: „მეფევე, ისმინე ეს სიტყვა გათავებაზღი,  
მეფეს ლუარსაბს როს ვახლდი, ვით ვიყავ მისად ქებაზღი;  
ოცის წლის მამამ მიმართვა, ის იყო ცაქეტებაზღი,  
და უწინაც მაპატიებდა, სამუდმოღ გვერცა ხლებამღი.
29. ხანი რამ გაჰხდა, მოვიდა ამბავი ლაშქართ ყრისანი,  
თათარხნის შემოგროვება, თრიალეთს გარდმოსელისანი,  
მან იარალის უბძანა: „შენ იცი შეყრა გზისანი,  
და თან ზაქარია წამოგყვეს, ყმანი არ გინდა სხვისანი!
30. გზანი დაცევით, თქვენ ქენით კარგრიგად ყარაულობა,  
თუ ჯარი ნახოთ,—გვაცნობეთ, ნუჟცა ჰქნათ თავის წყლულობა!“  
მათ ვერა უგრძნეს ლაშქართა, ქნეს სხვას ვზას გაპარულობა,  
და ბოლოს მათგანვე მოიკლნეს, ქრისტეს შესწირეს სულობა!
31. მათ თრიალეთი გარდმოვლეს, თან აჰყენენ მანგლისელები,  
ზოგნი ნამგლითა მოსდევდეს, ზოგთ ხელთა ჰქონდა ცელები;  
კველთა, ოძისი დადაგის, არა ჰყვა შენახ მცველები,  
და მეფის სვიმონის ხლპის ქნევა, თურმე, არ ახსონსთ ძველები!
32. კველთას თევდორე შეიპყრეს, მკოდნე და კარგი მღღელია,  
ლახტითა სცემდეს: „წაგვიძებ, გზა რომელ გარდამსვლელია?“  
ერიქალზედან ავიდნენ, ხუცესი წინწინ მვლელია;  
და აწ ნახეთ, როგორ მოუა, რის ქირის გარდანხდელია!
33. გოსთიბის თავს რომ მოვიდეს, ჯერ არ ჩაეელოთ სულებით,  
უთხრეს: „მეფეზე მიგვიძებ, უკან მოგყვებით სულებით.“  
ორს კაცს ექირა მხარ შეკვრით, ხელი ხელზედან სულ ებით,  
და მღღელმან გულში თქვა: „მე მამკლან, არ დაკიკარგვი სულებით!“
34. ეს განიზრახა: „მეფეზე მიუძღვე ჩემის შიშითა,  
თან დავიდევნო ლაშქარი, უმრავლე ზღვისა ქვიშითა;  
ესენი ფაფარუქობდენ გახარებით და იშითა,  
და არვინ დავრჩებით უკვდავთ, ვინც რომ დეღითგან ვიშვითა!“



35. ერთაწმინდაზე ჩაუძღვა, გზა ჩაელო ქვენადრისანი,  
ცხირეთზედ დიად შორს დარჩა, მხარი ელო სხვის საშმ ღერისანი,  
მღელს თავი გააგდებინეს, წამებით სისხლთა ღერისანი,  
და მაშინ ერთ კაცად კმარიყო, რაც ვნახე ჩემის ძმისანი!

36. მეფე ცხირეთს ბძანდებოდა უგრძნაულად, მოსვენებით,  
მეც გვერც ვახლდი, იგ მწყალობდა სიკეთით და თავის ნებით-  
გარდმოვებდე, სულ მორცევს დაბლა მხარი, ვიქმენ ვებით,  
და გულსა უთხარ: „ნე ქართველნი მათ შევაბა კაის ცნებით!

37. მეფეს ვჰქადრე: „ნუ დაიძვრი, დამაცალე შვილს ჟამს ჯერე,  
რაცა გკადრო, ეს ისმინე, სიტყვა ჩემი დაიჯერე,  
შენს წინ მოვჰკვდე უსაცილოდ, ფიცი ჩემი ეს იჯერე,  
და სარდრობით და კაის საქმით, ნახავთ, ვითა შევაჯერე“!

38. დამიჯერა, მეფე დადგა, მე კავთისხევს ვიწყე რბენა,  
ბარათიანთ ვის შეეტო, მათ დაიწყეს კვლავ მოდენა,  
ვინც ვიპოვე შევაგროვე, ოთხასი ვჰტქვა ან რამდენა? —  
და ლეთით მოხდომა დავენანო, მათ ცოლთა ქნან ცრემლთ მოდენა?

39. დელუმაჰმადხანს ვაცნობე: „წამოდი, მალე ირები,  
მალ მოგვეშველე, შეგვექნა დღე რამე გასაჭირები,  
ნუ გაგვიდრკები, აქამდი ჩვენ ერთად გვექონდა პირები“!  
და არვინ დაეგდე, საომრად მოდიან ჯოხით გზირები.

40. მეშვიდეს საათს მეფესთან მოველ, მოვხვივე ჯარია,  
აწ ნახავთ, როგორ შევიქმენ თავისა გამსაჯარია,  
ზაზა ციციშვილს იცნობდით, როგორ გულ სრული არია,  
და მას გვერც ვიახელ, მრავალი კაცი შეჰვქმენით მკვდარია!

41. ნიბთ ბოლოს სხერტა ჰქვიან, არის რამე მცირე ქალა,  
ზაზას ვახლდი, იქ წინ დავედით, გული გვაქვს და მცირე ძალა,  
ზაქარიას იარალი მასთან მისდევს, მოვლენ მალა,  
და მორწყულს ხნულში შემოცვადეს, სისხლი მათი იქ გამშრალა!

42. ისინი ორნივ დახოცეს, ჩვენ დავრჩით, იყო ველია;  
შუბებსა ხელი ვამაგრეთ, მოგვეგონდა საქ'ე ძველია;  
ჯილოსანთ კაცთა უტყუბეთ, ზინ იყვნენ, არ ჰყვა მშველია,  
და ზაზასი მიკვირს იმ დღესა, თუ რას საქმისა მქნელია!

43. ფაშები იყენეს, რომ ვახოცეთ, გარდახლტა, მოსკრა თავია,  
სისხლით შეღება დოლბანდი, კაბა მწვანე თუ მავია,  
მათ მოგვატანეს რაზპითა, არ ჰქონდა ჩვენზე ზავია,  
და წვერით კბილს თავი მიიცა, ცხენსა მოახლტა: „ჰაია!“
44. მაშინ მტკვარი მდიდრობდა, ჟამი იყო თიბათვისა,  
მუხრანთ მპყრობს და ერისთევებსა ვჰკადრეთ: „გვინდით ამისთვისა!  
ამილახორს მოახსენეთ, მტერი ცეცხლზე დაერთვისა“!  
და მალ ავლევით ზემო ქართლი, სად ფრონენი მტკვარს ერთვისა.
45. დელუმაჰმადხან მოვიდა, შვიდასი კაცი ხლებოდა,  
გულსრულობასა ჩემობდა, მამაცად რასმე დგებოდა,  
„მგლის, ტყაოსანთა“ შეეებნეთ, ომი მწვე შეგვეძლებოდა;  
და ვიცი, რომ ხმალთა ჩვენთაგან მათ გული დაღებებოდა!
46. აიყარნენ წასასვლელად, მათ პირი ქნეს ყარაღაჯით,  
კაცი კარგად მოაგვარებს დიდს ლაშქარზე კარგის გარჯით!  
მედეს ვჰკადრე: „აწ ქართველნი მე ავაესო მათის ხარჯით,  
და ბძანება ქენ, ნურვინ არჩენს შეხვეწებით და ნურას აჯით.“
47. წყნარა მიდიან რაზმ წყობით, ჩვენ ჯკან ნიესდევთ ნელო,  
მათი შებმა და შეტევა არავინ გაიძნელო,  
მე სადავენი შეეტაცი, ვინ შუბი წაიგრიცელო,  
და სამოციათასს კაცხედა როგორ არ გვინდა შევლო?
58. ერთი ტერტერა გორიდამ მოვა უგრძნულად გზაზედა;  
დოესის ბოლოს წინ დახვდეს, გულს ელდა ეცა მაზედა;  
გაფრინდა, ხიდის ფიტრები მან გარდაყარა წყალზედა,  
და თუ არ ენახა ტერტერას, ხიდს გაივლიდენ მზაზედა!
49. გმირთ ზლაპრულს წიგნში სწერია ჯეონის გავლა ადვილად,  
მდეერისა ველარ მიწევა, ვერც ჯავრთ ამოყრა ადვილად.  
გივისგან ქაიხოსროსი მორჩენა კარგა წადილად;  
და მათ დავაზნამებ ხვალ დილას, რაც რომ მომზადონ სადილად!
50. იმ ლამეს მართლმორწმუნენი იყვნეს სულ ლამე თევითა,  
ზოგნი ხშირ-ხშირად ვდგებოდით, ზოგნი აქა-იქ თევითა,  
ღირსნი კაცები გვიახლნეს, ვესევდით ჩვენ მათევითა,  
და არ იყო მათში ცთუნება გველისგან იმათ ევითა.

51. დილა გათენდა, ვახსენეთ ღმერთი და წმინდა ყოველი:  
მარიამ დედა ქალწული და მერმე ძელი ცხოველი,  
კვართი და მკლავი მარჯვენა, ღვთივ ქმნული სვეტიცხოველი:  
და თქვენ დაგვიფარეთ, დაგვცევით, რა წყალში ვიქმნეთ სოველი!:
52. გაღმა მტრის შიში არა გვაქვს, წყალს ხმალი არსით ეკერისა,  
ტანსა ჩაეცვიტ ჯაქვები, ტალიკით აღარ ეკრისა,  
ჩვენი სიკვდილი აღარ გვიჩნდა იოტად, ანუ კეკრისა,  
და გზები შეუქარ კორტანეთს, შალვა უფროსი მეკრისა!
53. შევედით, წყალსა გავედით, გვეგონა თავი მცურავი,  
ცხენები წყალში ფრტვინვიდა, უკულმა აღარ მბრუნავი,  
იმიერ ნაპირს გავედით უბე და კალთა მწურავი,  
და აწ თათარხნისას გაცნობებ, ვით შევქქნა მოსამღურავი!
54. წყალს უზიანოდ გავედით, ეს დიდი სასწაულობა!  
იენისში მტკვარს ვინ გასულა, არ მიხდომოდეს რჩეულობა?  
არ მოგვრჩობია ერთიცა, იმდენი ერთა სულობა,  
და ცხენთ ცურვა გაუადვილდა, გასვლა თუ გამოსულობა.
55. სურამის ბოლოს მოვიდნენ, ქართველნი შევიყარენით,  
იმათაც დიდად იამა, ჩვენ ხომ მწვედ გავიხარენით,  
ომსა ბედევდეს ყველანი, არვინ არ დავიზარენით,  
და ღმერთო, მოგვბედე, თათარხნის რომ სისხლი ხარბად ვღეპარენით!:

## ქარი მისამე

56. რჩევა შეგვექნა ომისა: რას დროს შეეებნეთ, რაგვარა,  
დაშურება სჯობს, სიჩქარე, ვირემდის აიბარგარა,  
ხანძრად მოვედუნეთ, როგორაც ბალახი ცეცხლმან დაგარა,  
და ქართველთ ხმალს ქვეშე, ღეთის ძალით, თათრებმან ვერ იმაგარა.
57. ზოგმან თქვა: „ახლავ მიუხდეთ, თავს გარდვადინოთ მტვერია!  
რალას უდგავართ უომრად, რა ახლო ვნახეთ მტერია?“  
ზოგმან თქვა: „ზეით მოუხდეთ, შეიქნან გასაშტერია,  
და მათ დავანანოთ აქ მოსვლა, არ ჰყვანდეს კატრონ ტერია!“
58. ნუგზარ თქვა: „ლამით დავესხნეთ, მთის კაცთ ეს მიყვეს რჩევანი;  
მრავალჯერ გაგვემარჯვებია, ასრე გვაქვს ომის ჩვევანი!“  
სხვათა თქვეს: „დილას მიუხდეთ, შევექნათ ბედისა წყევანი,  
და ერთს წარექციოს ასი და ასს ათასისა ძლევანი!“
59. მე ვპოქვი: „ძმანო, დამიჯერეთ, ესე ომი მე დამღევით,  
ჩემი საქმე დღეის უკან ანდაზად და ხიდათ ღვეით;  
გული მტკიცედ დაიმყოვრეთ, მართლა თავი გარდაღვეით,  
და თვალი მიგდეთ ზოგზოგებმან, მათში ვიქმნე, როგორ ღვეით!“
60. დილაზედა რაზმი ვაწყოთ, მათკენ ვიქმნეთ ჩვენ წახრილი,  
სადაც დგანან, აქეთ ნაპირს წაუვლია იმათ თხრილი,  
იმას ასრე გარდავიდეთ, არეინ იქმნას გან გახრილი,  
და გარ მოვიგზნათ დახოცილი, როგორც დოლაბს ეღვას ხრილი!“
61. ერთი კაცი წამოსლოდათ, ნიაბის თავს დაექირა,  
მოსვლა მისი, გამოპარვა, ჩვენთვის ლხინი, მათთვის პირ ა!  
ვპკითხე: „ომსა როგორ ბედვენ, შებმისა აქვს საექვი რა?“  
და ვითხრა: „უმძიმს მათ გარდმოსვლა, გზა და წასვლა გაექირა!“

62. ესე თქვა თუ: „გროვდებიან, ქვიშას რასმე პარკს ჩაჰყრიან, ხან ისრებსა შესჰიდებენ, ხან ქურუნი.რამლსა ჰყრიან, მესტროლაბე სტროლაბსა შლის, მიმსვლელს უკან უკუჰყრიან, და მოსწყენიათ უცხოთ რასმე, ვეკობ, ყურებს ჩამოჰყრიან!“
63. ეს გავიგონე მათგანვე, თქვეს: „საქმე მოგედის მარცხისა, რაცა ნიშნები ვიცოდით, აღარ დგას, წყალი გარცხისა, სრულ ჩამოცვივდა ბურჯები, ეტლებმან ქვე დანარცხისა, და თილისმთ ნაქნარი დაშალეს, რკინა ჰქონდათ თუ რაც ხისა“!

## კარი მეოთხე

64. ესე ამბავიც გვიამა, ღმერთი უწყყრების თუ რევედა,  
იმ კაცსა ვჰკითხებთ, საბრძოლი მათში რა უფრო ურევედა?  
გვითხრა თუ: მწვილდით იბრძვიან, ფოლადი ისრის პირევედა,  
და თოფი და შუბი არა აქეთ, საყალწო მწვე ქვითკარევედა.“
65. თხრილის პირს ჩვენ მიუყენეთ მეთოფე, ქამანდარები,  
— ესროლეთ, თოფის კომლითა ვერ დაინახონ დარები!  
აქათ ესენი ესროდეს, ზეით გზა განაკარები,  
და რა თოფის სროლა გათავდა, შუბთა ქნეს ჯაქვზე ჩხარები!
66. რომე ვიწონეთ ჩვენზედა უფროსნი ექვსის ზომითა,  
ვთქვით: „გამარჯვება ჩენია, გავძლებით მათის ომითა!“  
რაზმი გაეაწყვი, მიემართე მკლავითა დაუშრომითა,  
და სისქეს ჯარს პირეველ მიუხე, სისწრაფე, დიდის ნდომითა.
67. მეფე გულსრულად მობძანდა, შექნა შუბისა ძეგრება,  
ვისაც მიუბღის თამამად, იგ მისგან გაიძტვერება!  
ფიცხად იბრძოდეს ქართველნი, რაღაა უფრო მტერება,  
და ხნაშა ხნუშისა ხმა არის, იმათ ვინ მიეფიერება!
68. ომი გახშირდა, შეუქმნეს ცხენ-კაცთ თოფისა სროლანი,  
ზოგი ბორღლევედა ცხენს ქვეშე, ზოგთა აქვს მკვდართან წოლანი;  
დარბაისელნი იბრძვიან. მეფისა კაანყოლანი,  
და ომში ისინიც მოგვესწრნეს, ვის ექმნა უკან ყოლანი.
69. ჩემი რა ვჰთქვა, დიდად მძულდა ტრაბახი და ცუდი კვება,  
ველარ დადგის უნაგორზედ, ვისაც ჩემი შუბი ეხა!  
სად მიემართი შევაძრწუნი, ლახტის თქვიან, არის კება!  
და სული მცე ხომ ამოვართვი, რას უღმიდა მცტსა მება?
70. ვჰხოცდით გულმყოვრად, ვიბრძოდი, სწორად რაზმს შუა ვბრუნევი,  
რომელსაც სისქეს ჯარს მოვხვდი, ერთმანერთს შიგ აურევიდი,  
რომელიც ჯილით წამოდგის, იმის სისხლს უფრო ვსურევიდი;  
და სიციხემან ძალი დამმართა, ოფლსა არ მოვიწურევიდი!

71. ფიცით შეგკადრო, მეფეო, სამი გავსტეხე შუბია;  
მასუჯან ლახტით ვიბრძოდი, სისხლით ავაესი უბია,  
ლახტიც რომ გატყდა, ხმაღს ხელი მივჰყავ, ვაყენე გუბია!  
და პატრონსა ჩემსა სხვა მტერი ნიადამც ასრე უბია!
72. იბრძვიან ერთპირ ქართველნი, ხმა ისმის ჩახა-ჩუხისა,  
თათარხნის ჯარი გაწყვიტეს, მებრძოლნი შეაწუხისა,  
მეფისთვის თავს ვინ დაზოგავს, ტანსარო გულად უხვისა?  
და მრავალთ აბჯრისა ცემისგან თქვეს თუ: „ხმა არის ქუხისა!“
73. ჩენი ბრძოლა შუბით არის, მათი ფარ-ხმაღ ისარია;  
სითაც მეფემ ცხენი იგდის, დააშენის ის არია;  
ვისაც თავსა ლახტი დაჰკრის, არ ეგონის ი სარია,  
და ღმერთო, მიეც გამარჯვება, ვინ რომ რაზმი ის არია!
74. დილას შეპშულთა ცხრას ჟამდი ჰქონდათ სისხლისა დენანი,  
მაშინდელს გამარჯვებასა მართლად ვერ მოსთელის ენანი,  
კვრისა და ცემის ხმა იყო, სხვისა არ გვექონდა სმენანი,  
და მწარეს გვესროდეს ისარსა საყალბო ან სარჩენანი!
75. ზოგს მოკლე შუბი ეკირის, მარჯვედ ხმარობდეს სროლითა,  
ვის დაგვაცდენდენ, მაშინღა მიუხდით ჩვენ ოროლითა,  
ავს ჯაქოსანსა ვის ჰკრიან, შექნიან ცხენს ქვეშ წოლითა;  
და თორმეტი მარტო მე მამხვდა, ვერა მქნეს ჩამოყოლითა!
76. ისრის სიხშირე რა გკადრო, თუ რამდენი რომ მამესო,  
ჯაქეშიგან მამხვდის ნამტვრევი, სადაც რომ ხელი მამესო,  
ომი მწყუროდა მას დღესა, მწადს მათი სისხლი მამესო,  
და ამ ჭირნახელის მოქმედსა ბოლოდ აღარა მამესო!
77. გაგვემარჯვა, ამოვსწყვიტეთ, დავიპყრენით, დავჰხოცენით!  
რაც მეფეს და ქართლს უჯობდა, ყველაკაი ისრე ვჰქენით,  
თავი მოდის მეფეს წინა, თუ რამდენი, ვით ვჰთქვა ენით,  
და სხვა მისებრივ გამარჯვება არ ჭინახავს, არც ვარ სმენით!
78. მეფემ ბძანა: დღეს, ქართველნო, ვით გმართებდა ჰქენით ბრძოლა,  
ვჰფიცავ, რომე ჩემისთანა არვისა ჰყავს ყმისა ყოლა,  
თავნი ყაენს გაუგზავნოთ, გარასპიმ ქნას თან მიყოლა,  
და ძმათ და შვილად მიმიჩინხართ, უფროსნი ხართ კაამყოლა!

79. ვინრომ ტყეში შემძვრალიყო, მესამეს დღეს მოჰყავთ კრული, რახტ-უნაგარ ვერცხლოსანი, ზოგი ოქრო გარდაკრული, მე არ გავჰყვი საშოვარსა, ვინ ვჰქნი ბმლისა შემოკრული, და ვინც გამყარა მე მეფესა, არსმცა წყეულ, დასაკრული!
80. ომი გარდასწყდა, ვამოყვსეთ ხელი და გული ლხინებსა, კვირით კვირამდი სმა იყო, ნეტარ ვინ მოიწყინებსა? ყირმიზს ღვინოსა სურები თასზედან მოადინებსა, და რა ზარხოშობა შეგვექნის, ხან ხელი მივჰყვით მინებსა.



## ქარი მხუთე

81. ხანი გარდაჰბდე, ამაში მე დავჰპატიე მეფესა,  
იგ მზიარულად მეწვია დარბაზსა, კარგსა სეფესა,  
უხესა, გულტკიბილსა, ჯომარდსა, ნიადაგ ვარდთა მკრეფესა,  
და ბოლოს გესმოდესთ, რას უზმენ ამა ამბისა მყეფესა!
82. მესამეს წელსა\* გავმართე მე ლხინი, ერთა ქამება,  
და მყვანდა—ტურთა, შეენებით მკრეტელთა გულის ამება,  
მეფემ თურ თვალი მიაპყრა, შექნა იმისთვის წამება!  
და გამარჯვება და ლხინთ ნახვა ყველა შემექნა შხამება!
83. არს გარიგება კარგვარი მის მის ალაგსა დასხმანი,  
ვია ლვინომ თავი მოსტაცა, შეექნა გარეთ გასხმანი.  
მეფემან ბძანა ჩემის დის, მწადს მისგან ლვინის დასხმანი!“  
და მე უთხარ: „ლვინო დაუხბი, ვეკობ, ქნა არ გარდასხმანი!“
84. ზეფემ თურ თვალი შემსჰვალა, მან მოინდომა მრუშება,  
დედაჩემს თურმე აცნობეს, შექნა ვაი და უშება,  
მეფემ შინ კაცი შეგზავნა, დაუწყო ქალს დაშუშება,  
და რასაც ეს საქმე გარდმახდევს, ვის ძალუც წყლულ დაშუშება!
85. რა შევიგენ, მე ესე ვჰთქვი: „არ მყოლოდა ნეტამც მე და!  
რომე მეფემ ესე მიყოს, გამოვდგებით ისი მე და?  
წყალობას რომ მპირდებოდა, თურმე იყო ეს იმედა?  
და შერცხვენა და ხლმის შემოხსნა ნეტარ როგორ გამიბედა?“
86. მეფეს კაცი მიუგზავნე: „ეს არ იყო თქვენგან ქნანი!  
რომ ჩემი და გავაბოხო, სიტყვა ნუ გაქვს ამის თქმანი,  
ნუ მიჰყვები ბოროტს საქმეს, ნუ გაქვსთ ცული გულის თქმანი,  
და თვარემ თავი მოგაკვლიო, არ მაქვს სიტყვის უკუთქმანი!
87. ეს მინდოდა, შვილისათვის მე დამეგდო ხმლის სახელი,  
აწ ესე თქვან: „მოურავის სახლი გახდა საბოზველი?“  
ამ საქმესა ჩამომეხსნა, მე წყალობად ამას ველი,  
და რად დაგვიწყდა, აღარ გახსონს ომი შარშანწინანდელი?\*\*\*

\* დეჰანში: დღეს.

38. მეფემ ფიცი შეუთვალა: „მაგას მე შენ არ გკადრებდი, მაგრა ცოლად იგ შევირთო, მხიარული ვიხარებდი, ქართლს დაგიჯდეს და დედოფლად, გაიხარე, მით იშვებდი.“  
და შევსთვალე თუ: „ნუ დამქარგავ, აგრე ადვილ ნურც დამთმობდი!“
39. როდეს განაზვენ დიდნი კაცნი, შეგიკვეთენ დაგდებასა, ჩემსა ცუდათ დაქარასა და სუბუქად აგდებასა, შადიმან არს ჩემი ქიშვი, გეტყვის სიკვიდის, გაგდებასა.  
და ახლავ მიჯობს ჩამოქეხსნა, ბოლოს კირში ჩაგდებასა!
40. შადიან ამად დამქიშფდა, აქეს მამაცობის ძრახვანი, ერთხელ ეს უთხარ: „შენს ხმალსა, არა აქეს კეთა, ახვანი!“  
თურქე შეექნა გულშია სევდა, კენესა და ახვანი,  
და სხვას რას დამაკლებს ენითა, არაქც მომიდგას მახვანი!
41. იმავ სიტყვას მოგახსენებ, ხემწითესა ზესთა ზესა, კვიანსა და გონიერსა, სხვათ ძალგულთა უფრო მხნესა, სვიმონ მეფის შვილისშვილსა—ნუ მიპყეები ნდომის ზენესა,  
და თქვენც ის ქენით, მამაპაპათ, რომ მოყრობა სითაც ქენესა!
42. კახთ მეფისა, ეს მეც ვიცი, არ გხდებისრა შესართავათ, სხვა ბატონი ვინც არიან, თაემამწონე გვართ, თავათ,— სიხარულით ქალს მოგკემენ, ტკბილის სიტყვის დასახავათ,  
და ჩამომეხსენ, დას ვერ მოგცეპ, სულ ნუ შემიქ გასათავათ!
43. ებძანა თუ: „არას საქმით არ დავიშლი მაგის შერთვას. ნეტარ რასთვის მიზარდები მოცემას და ნების შერთვას? თუ ბოროტი მე რამ ვსძრახე, ახლა ხედავ წალმა შერთვას? და ნუ უპირებ ცრემლთა ჩემთა ზღვათა შიგან სადმე შერთვას!“
44. მეფის დედას, დედოფალსა, შევებეწე, მუდარებით: „თქვენი შვილი ჩემს დასა მთხოვს, მე არ ვაძლევ ჩემის ნებით; არა ვლირსვარ, დაუშალე გამორჩევის კაის ცნებით,  
და ძმა, შვილი და თავი ჩემი იმსახურე გვერცა ხლებით!“
45. ებძანა თუ: „არას მიჯერს, თვარ ემოყრობდი დადიანსა; შენ ხომ მაშინც ერდგული ხარ, ჩვენთვის დასდებ თავს და ჯანსა, რომელიც სწადს, მაგან იცის, ნუ შემამთხვევთ ცუდს გარჯანსა,  
და ვეფხესა ადვილ ვინ შეიპყრობს, ან ვინ შესწვდა ცას მარჯანსა!“
46. კვლავ მოვახსენე: „მოყრობა თქვენგან დიდთ კაცთა წესია, თქვენი ყმა არვინ არ არის სხვა ჩემგან უმრწემესია, ჩემი და გაუთხოვებლად არ დამირჩების, ესია;  
და გაგემარჯვების, დამეხსენ, ნუ შემქმენ სეველით მკენესია!“

97. გაჯავრდა, ესე ებძანა: „შეხოცა გინდა, ვიცია!“  
მერმელა ვკადრე: „მეფეო, მიბოძე მართლა ფიცია,  
რომ არ დამიგდო მასუკან, ეს სიტყვა დაამტკიცია;“  
და მან საფიცარი მიბოძა: „არ მოვშლი, თუცა ვიცია!“
98. აღარ აგრძელა, მაშინვე იმან გაპირა ქორწილი,  
სიხარულისა დღისაგან სევდა მაქვს უფრო ორწილი,  
ზრუნვა და ფიქრი ბედისა ჩემი შეიქნა მოწილი,  
და ქალი პირ ბროლი შევინებით, ბაგე-კბილ ტურფა ძოწილი.
99. მეფე ქვათახევს წაბძანდა, ნოსტიდამ ახლო არია,  
ჩემი დაც თან წაიყვანა, დღე ჰქონდა გასახარია;  
წინ მოეგება მაზარით ნასიძე წინამძღვარია,  
და მან თქვა: ქვათახევს ქორწილი მეფეთა გასაკმარია!“
100. მღღელი იქ დახვდა მკოდინე, იოსებ კანდელაკია,  
მისგან იკურთხა გვირგვინი, არ თქვა თუ დღე რამ ნაკია!  
სრულ შინა ყმანი მირბიან, აღმართია თუ ვაკია,  
და ვინ იცის, დილა რასა შობს, თქმულა, თუ ღამე მაკია?
101. ხანი გამოჰხდა, შეიქნა თვები ხუთად თუ ექვსადო...  
კავთისხევს დადგინენ, რაცა ქნეს, სრულ ვერ გაუველ ლექსადო,  
შემოკრბეს, უთხრეს მეფესა: „საცოლედ შენ ვინ, ეგ სადო?  
და არ გიჯამთ, ეგ არ იქნების, ნუ შეგვიქ ქართველთ მკენესადო!“
102. ჩემს მოყვრებს მწვე უხაროდათ, სხვანი ჩურჩურით მჩხუბევედეს,  
მაშინლა უთხრის სუფრაჯმა, როდესაც მეფე სუბევედეს;  
მე საფიცარი ხელთ მქონდა, შენახვით კარგა უბევედეს,  
და თუ მე უცილოდ შემეტყო, სუფრაჯის სისხლი გუბევედეს!

## კარნი მემკვსე

103. წავკისის თავს მეფე იღვა, რომ მაისი გახდა ოცათ.  
მეფეს წიგნით დავებარე: „მოდი, ვიქმნეთ ნადირობა მხოცათ,  
ყარაია ვინადირობოთ, მშვილდი ჩვენ ვპყობთ ხელთა მოცათ!“  
და შიგნით ლალატს მიპირებდეს, გზანი ექმნა გარეთ მოცვათ!
104. მეფე სიტყვით მოეტყუათ, მათ რჩევაზედ ჩაეყოლა,  
ერთხელ ეთქვა: „მაგის მეტად ნულარ მეტყვით მაგას ყოლა,  
ნეტარ ყმალა ამისთანა სხვას მეფესა ვის ეყოლა?“  
და დიდს ომსა და გაკირებას, ნეტარ ვინლა წამეყოლა?
105. მეფემ უბძანა: „ამ სიტყვას არავის გეტყვი ფერობით,  
მან მამარჩინა სიკვდილსა მძლავრს ლაშქარს გასაშტერობით,  
მე რომ იმისი და მედგას, თქვენ რა გრჯისთ იმის მტერობით?  
და თუ მცოდნებს, დასაც დაუგდებ, მას ვაგვხდი მიწა-მტვერობით!“
106. დაუყინეს თუ: „რას გარგებს, აბა გყვანდეს მარტო ისი,  
გვერცა არვინ მოგიდგებით, შემოგძარცოთ ძმა და თვისი!  
თქმულა: „სიტყვა სასარგებლო უკეთ იცის სხვამან სხვისი,  
და ერთი კაცი ქვეყნისათვის წახდეს კარგი, თუნდა მკისი!“
107. ბოლოს ეთქვა: „იმის დასა მე გაუშვებ, გავირიდებ.“  
იმათ ეთქვა: „არ იქნების, თუ არ მოჰკლავ თავს არიდებ,  
იმას ცოცხალს დას დაუგდებ, ჩვენსა დღესა ხომ აბინდებ,  
და არ იქნების, თუ არ მოჰკლავ, მართლა გულს არ გაიწმინდებ!“
108. დაესკვნათ ჩემი სიკვდილი, რა დილამ შექნას თენება;  
ბააკა ხერხაულიძის მაქვს ფარეშთ ხუცის ხსენება,  
მან გაიგონა: „ხვალ მოვჰკლათ“, — ეს თურე ღმერთსა ენება;  
და გამომიარა, მან მითხრა: „აჩქარდი, გიჯობს ცხენება!“
109. ფიცით მითხრა: „უსაცილოდ ასერ მოვლენ ჯარი მკვლელად!“  
ახალუხზე ხმალი ვირტყე, ცხენისაკენ ვიქმენ მელელად,  
სახურვიანს ცხენს მოვახლტი, უძოსაკენ ვიქმენ მსვლელად,  
და უგრძნეს, მიმძიმს, ფარეშთ ხუცესს მას ცხვირისა ექმნეს მკრელად.

110. სამადლო გარდმოვირბინე, გამოველ კლდესა ნეგოსა,  
 ლაშქარი უკან მომდევდა, ხელი ხმაღს მაგრა ე.ოსა.  
 შადიმან მოდგა კლდეს გაღმა, შემძახა: „მართებს ეგოსა!“  
 და დავბრუნდი, უთხარ: „მობძანდი, ენახოთ, ვინ დაიბეგოსა?“
111. რბევით მოველ იმა კლდესა, სად რომ ჰქვიან გელიყარა,  
 იქ ქვეითი კაცი დამხვდა, თავი დაბლა დაეყარა,  
 ჩამოეხე და გამოვართვი, მშვილდ-ისარი აეყარა,  
 და ჩახურს ვაძლევე ფეხიღამე, ქალმან-წინდა წაეყარა.
112. სახურვიანს ცხენსა ვიჯე, მაგრამ იყო დიად კარგი,  
 მშვილდისარმაც გული ჩამცა, ვჰთქვი: -ეგებ არ დავიკარგი?  
 თუ ცოლ-შვილი გარდვახევეწე, მე არ მინდა სხვა რამ ბარგი.  
 და ნოსტეს ლელვი აღმოვსთხარე, თაო ჩემო, სხვაგან დარგი!“
113. დიდგორი გარდმოვიარე; გზა ჩავლე გოსთიბისანი,  
 ცოლშვილი ტყეში ავასწარ, მე არ ვინაღლე სხვისანი,  
 ცოტა რამ ყნათ წამოიღო ოქრო, თვალ-მურასისანი,  
 და ასრე მომიხდა ქორწილი, მეფის რთვა ჩემის დისანი!
114. მთილამ დავხედე, დაიწყო ქვეშედამ ჯარმა დინება,  
 სასახლეს ცეცხლი წელდევს, მით უფრო მამეწყინება;  
 ვინ ქიშფათ იყო ჩემხედა, გულსა მიეცა ლხინება,  
 და აიფორაქეს ქონება, გარეთ იყო თუ შინ ება!
115. მამის განძიც ბევრი მქონდა, უფრო ჩემი ნაშოვარი,  
 ყველამ ერთ დღეს ჩაიარა, მას მოუხდა გრიგალ ქარი!  
 მაშინ დავგმე ეს სოფელი, ვჰთქვი თუ: „რა მწვე ცუდი არი,  
 და გუშინ მქონდა სიხარული, დღეს ტირილი შესაზარი!“
116. მძებნიდეს შთასა, მღნარსა, ჰქონდათ ყოველგან ჩხრეკანი,  
 დამაგდებინეს საყდრები, ვეღარ მესმოდა რეკანი,  
 კლდეებში ბორდღვა, სღვისაგან ფერხთ აღარ შემრჩა მე კანი;  
 და გულსა ვეტყოდი: „გამაგრდი, ამ დღეს არ უნდა დრეკანი!“
117. ექესი ყმა შემომეყარა, მარჯვე და ჩემი ზრდილია,  
 მითხრეს თუ: „სითაც აპირებ, გზის წასულა სიადვილია,  
 კაცი ხარ მწვე ქირნახული, ბევრს ომში გამოცდილია;  
 და ზოგჯერ მზის შუქი მოგხედავს, ზოგჯერ დავფარავს ჩრდილია!“
118. გზები შემიკრეს ყოველგან სამცხის მთისა და ბარისა,  
 კაცი ჩავგზავნე შუალამ, თქვენ ნუ გაქვთ შიში ჯარისა,  
 შათ შვიდი ცხენი დაჰპარეს, ჩვენთვის სასხდომად კმარისა,  
 და უნაგრიანად მამისხეს, ვჰთქვი თუ: „ეს კარგი არისა!“

119. წავკისს რომ ვიდექ, პაპუნა ჩივაძე თანა მხლებოდა,  
ჯაქვი და შუბი ეტაცა, ერთი თვით იმას სცქებოდა,  
მომძებნა, მპოვა, მამართვა, მას სწადდა, მეცა მნებოდა,  
და იმხელი კაცი სიმარჯვით მართ უკეთ არ იქნებოდა!
120. გასთიბეს იყო სხვა ჩემი ძოვნად ულაცი ცხენია,  
ზოგ ზოგი თოხარიკები, ზოგსა აქვს სიფიცხენია.  
გულსა მდაღვედა სახმილი, აღისა მე სიცხენია,  
და ვაი სიკედლი, დაკარგვა და საქმე შესარცხენია!
121. უმათ შითხრეს: „სითკენ წავიდეთ, ერთი გვხამს გასაბედია!“  
ძე უთხარ: „ყველგნით მალონებს ჩემი წერა და ბედია,  
გზები დაესჩხრიკო, სით მიჯოპს, არა მყავს მოაბედია;  
და წავალ, ვინც დამხედეს შევაკვდე, დავიწვა, ვით აბედია!“
122. მე არსით აღარ მეგონა უკვდავად გავლა გზებისა;  
ცეცხლი მაშიდევს გარშემო ყოველგნით ანაგზებისა!  
უმათ უთხარ: „დიდგორს მივმართოთ, ვირ მოსკლა იყოს მზებისა.“  
და თავს ვეტყვი: „ნეტარ რა მოჰხდა გაწყრომა მიზებებისა?!“
123. ქალი და კაცი ვინცა ვართ, შევეკრბით, დღემ რომ ქნა ბინდება.  
რასათვის წავაჰხე უბრალო? ცრემლი ამისთვის მდინდება!  
მთის თავს ვპოქვი: „ჩემთან მყოფელსა გული ნუ შეუშინდება,  
და ჩემთ მკვიდრთა ჩემთან სიკედლი დასთჰეთ, ნურავინ ქმუნდება!“
124. იმ ღამეს წავლეთ დიდგორი, უგზოთ მათ ბალახინათა,  
კოშკის თავს გზა გარდუქცივით, ჩავედით მალნარს მთიანთა,  
შენობას თავს წაფადეგით, ვერ გვიგრანეს თელავნიანთა,  
და ტყეში შევბრუნდით, სულ დგმული ვერავინ გვნახავს ხმიანთა.
125. თელავნის თავსა ხშირს ტყეში მცირე დვა ტბისა გუბენი,  
იქ გავვითენდა, დავდექით, ვპოქვით: ვართო მცირე სუბენი,  
ცოტა რაც გვქონდა თან გვახლავს, ყველას საესე გვაქვს უბენი,  
და გულს უთხარ: „ნეტარ აქ რა ვქნა, არ მოიხმარვის შუბენი!“
126. ფეხის მიწყნარვის დრო მოჰხდა, ღამეა მგონ ძილპირისა;  
ჩემს სიკედლის მსწრაფლ მოელიან, ცოლშვილი ამაღ ტირისა.  
უთხარ: „ნუგემისთ, ღმერთია მამალხენელი კირისა,  
და კიდევ წყალობით მომხედავს კვერთხი იესეს ძირისა!“
127. უთხარ: „წავიდეთ, ახლავ სჯობს, საქმენი მინაშურია,  
კარსანის თავი წავლევით, საღ ახალქალაქურია,  
ჩაველ, იქ საყდარს ჩამოვჰხე, ჩემთან მყოლთ ლოცვა სურია;  
და იქ მყოფნი არვინ დავგიხვდა, მონათა ქამეს პურია.

128. საყდარსა ლეთის მშობლისასა ჩვენ შევეხვეწეთ მუდარათ:  
 „ამ შექირვების გზავრობას შენ ნუ გვიქ გასაცუდარათ,  
 გზა მოგვეც იორდანისა, ვინც რომ ხარ ნავთ საყუდარათ,  
 და დამხსენ რყევას და სარჯელსა, ვიქმნე სამ დასაყუდარათ!“
129. იქილამ კაცი ჩავგზავნე ხიდის გზის შემტყობარია:  
 „დავედრე ხიდის მცველები, ნახე, არ არის—არია?  
 მართლად გასინჯე, შეიტყუე, გზის მცველი ბევრჯელ მცდარია,  
 და ეგების ძილსა შეეპყრან, მით თავსა დავსცეთ ზარია!“
130. ხიდზე ჩავიდა, გასინჯა, სამოცი კაცი ფთხილობდა;  
 მითხრა თუ: „დგანან ფეხზედა, ერთიცა არა ძილობდა;  
 ერთი ეშულლის მეორეს, სხვა თქვენს დაქირვას ცდილობდა;  
 და „რომ არ შევიპყრა, არ მოჰხდეს“—ამას ის უსაცილობდა.
131. რა ეს მესმა, „ამისთანა, ვპთქვი, მიქნია ონარები?!  
 ამათ დავჰნოც უსაცილოდ, აღარ მინდა ფონარები!  
 გავლოთ ხიდი, იარაღთა მათთა ვიქმნეთ მშონარები,  
 და მომყევით და ნუ გადრკებით, ნუ შექნილვართ მცონარები!“
132. ყმათ მითხრეს თუ: „ზოგთა დაჰნოც, ზოგთ გარდიგდონ ფიცარია!  
 იმათ რა ქნან, ბძანება აქვთ, მეფის დანაფიცარია;  
 ხვას დაპყრიან ძახილითა, გარეშემო ვინც არია;  
 და ვექვ, არ შერჩეს მეზობელთა, სახლი შენი, ვინც არია!“
133. ერთი თასი სქლად მოდილო ვქქმენ სვეტს ცხოველს შესაწირად,  
 არც მწვე ბევრის ფასის იყო, სამოც მარჩილ იგ საღირად,—  
 შევეხვეწე სვეტს ცხოველსა: „გამიყვანე შენ ნაპირად,  
 და ცოლშვილთ ცოდვას ნუ მაჩვენებ, დღე შემქნია გასაპირად!“
134. რა შეესხედით წყნარა-წყნარა, ხიდის ბოლოს ჩაველ ნელა,  
 მტკვარი ნახეს, მდებრებრ შეკრთეს, ქალთა გასვლა გაეძნელა.  
 უთხარ: „გულსა შიში ნუ გაქვს, ღმერთი არის ჩვენი მშველა!“  
 და ცხენს მივეცით სადავენი, უბე-კალთა დაგვესველა!
135. ცხენნი ცურვით წყალს გავიდეს, მე ჩავიგდე სასწაულად;  
 ხიდის მცველთა ვერა იგრძნეს, ვერც შეიტყუეს ვერცა სულად,  
 ქალთ ღმერთს დიდი მადლი მისცეს, რა რომ იქნენ წყალს გასულად!  
 და შენ დავგიხსენ, შემოქმედო, მოწურვილნი აღსასრულად!
136. წავედით ნელა, მივედით მცხეთის სამრეკლოს ძირამდის,  
 გარდავჰხე, თასი ავიღე, მე შევაწივე შინამდის;  
 პირჯვარი გამოვისახე, აღარ ვარ მოსაწყინამდის,  
 და ცრემლი დავსთხივე ვედრებით, საყულოს ჩამომდინამდის!

137. კარიბრქეშიგან ვილოცე, საყდარი დაკლიტულია, თასი კარს წინა დაუდგი, მას შევედრე სულია: „გმონო, გმსახურო, მუნამდის ვიქმნე სულ ამოსულია!“ და არვინ მაცალა მის მკობად, სხვაგნით მქნეს მე წასულია!
138. გამოველ, შევჯე, წავედით, მივედით მისაქციელსა: ნუგზარ მოვიდა კარგ სიტყვით, უყურეთ მისაქციელსა, მითხრა თუ: „ჩემს თავს რას ვაქნევ, ქვეყანა მისაქციელსა, და ჩემის ქვეყნიდამ თუ მეტყვი, აღარ გყოფ მისაქციელსა!“
139. დილაზე თვითან წაბძანდა, მივიდა ახალუბანსა; იმ დღეს იქ დაეშრით, ქალებსა ვერვის ვნახევდით უბანსა. მე ისევ გაღმა მეძებდეს, მალნართა უბან-უბანსა; და ლხინი შემექანა ტირილად, ზარსა სოფელი უბანსა!
140. წავედით, დუშეთს მივედით, ვიჩივლე ჩემი ქირები, ნუგზარ ერისთავს უამბე, როგორც მითავეს პირები, მან მისი ქალი რა ნახა ცრემლითა ანატირები, და მითხრა თუ: „საქმე გაეხადო მეც შენთან გასაქირები!“
141. მითხრა თუ: „ყმისგან პატრონის მოყვრობა არის ავები, ბეზლობას ვერ ასცილდება, საქმე არს გასათავები, შენ ხომ ზედ უნდა წააკვდე, მისთვის მოიქრა თავები, და ან აგრე მოვა გულისა სევდითა დასაწვავები!
142. თვარე მეც შენთან მოვკვდები, რასაც იქ, მეც ვარ მქნელია, „სჯობს საყვარელსა შოყვარე“ — ესე ნათქვამად ძველია. დასდგები აქა — გახლაყარ, წახვალ, — ვარ წამომსვლელია, და შენთან სიკვდილს და გვერც ზლებას არვინ მყავს მე დამშლელია!“
143. ვჰკადრე თუ: „დავსდგე, რას ხელს მყრი, სადამდი შემინახევდე? უმათ ხომე არც თქვენ მიახლებ, მუდმად სევდითა ვახევდე, ჩემსა სახლსა და მამულსა თვალთ ვერ დავიინახევდე, და ჩემსა ბედსა და წერასა ვგმობდე და ავად ვძრახევდე!“
144. მოვახსენე: „ერანისა ხემწიფესთან მე ვარ წამსვლელ, სიკვდილს მაშინც გარდაურჩები, შევეხეწო, ვიქმნე ჩამსვლელ, უსამართლოდ მამეზღართა ველარ ვექმენ თავის ამსვლელ, და აქანამდის შუქით ვიყავ, აწ, მზევ, იქმენ ჩემთვის ჩამსვლელ!
145. წასასვლელად მოვემზადე, აღარა ვარ დასალონად, მითხრეს: „ჩახვალ შენ იმათგან, შეიქნები მოსაწონად, რაღას გარგებს სიმძიმელი, რომ გაჰხადო ცრემლი ფონად?“ და წავალ, რაღაც მომევილინოს, მოვიქირებ მე ამდონად.



146. ნუგზარ მითხრა ერისთავნი: „თქვი, თუ ჩემსას რასა ბძანებ? — მეც წამოგავე უსაცილოდ, წავიდეთ და ნუ ახანებ; მეფესა და სჯულ ქართველთა არას ვაწყენ, არას ვავენებ, და დიდა ხემწიფეს შევისწავლი, ჯავრსა არას არ ვათავნებ!“
147. მე უთხარ; „მე წაუიდე, აწ სხვაცა დამებრალებდეს!“ მან მითხრა: „შენ წაგახდინეს, მე ვინლა შემებრალებდეს? იქილამ დაურჩეთ ორნივე, ნება იყოს თუ ძალებედეს, და ისრევე გაწითლდეს სპილენძი, რაგინდ რომ ხშირად ჰკალებდეს!“

## კარი მეზვიღე

148. რაღას ვაგრძელებ, წავედით, მე ცოლშვილითა ვიარე;  
გზა წაველეთ საგურამოსი და არე მათი ვიარე,  
ლილოს პირს ჩაველე, ლოქინის ხეები დაუტოვარე,  
და ყურყუთას ფონი თხლად იყო, ჩვენ დაგხვდა დასათქმეიარე!
149. ესენი ღამე ჩაველევიტ, გათენდა იაღლუჯასა;  
შეკაზმული ვარ, მივდივართ, თავი მოსწონდა ლურჯასა,  
იტყოდეს ჩვენნი მნახავნი: გვანანო მაგარს ჭურჯასა!  
და მე ეს დამმართა სოფელმან, ნეტარ ვის უშვებს ურჯასა?
150. ეს რა ვიცოდი, ცუდმუდი მე კაცი შემომბედედა;  
კოლოტაური წინ დამხვდა, თურმე ფონს გასვლას მხედევდა,  
ადვილ შეპყრობა ინება, დავ გამოთხოვით მედედა,  
და მან არ იცოდა სრულობით, ძალ გული როგორ მედედა!
151. მან შემომძახა: „არ იქნა, ველარ ხარ ჩემგნით წასული!“—  
უკან მამდევედა წყალს აქეთ, არ ვიქმენ ფონსა გასული.  
მითხრა: „არ იქნა, ვერ წახვალ, მზე იქმნა შენთვის დასული,  
და ვპოქვი: „ეტლსა მოსძაგებია, სოფლით არს გაღმა გასული!“
152. გავჰკვირდი, უთხარ: „რას მამდევე, შენ რა გაქვს ჩემთან დავია?“  
ბატონიშვილმან გიბრძანა, ვინ არის მუხრანთ თავია?  
იგი არ მპტერობს, არ მამდევეს, ჩვენ მოყვრობით გვაქვს ზავია,  
და ეს ჰკადრე, იცი, პატრონზე არა ვარ დამნაშავია!
153. როგორ? მე და შენებრ კაცი დასაქერლად უკან მდევედეს,  
ჩემსა ბჰობდეს დაქერასა, ახლოს მოსვლას ვაბედევედეს,  
ჩემთვის ისარს მომახვედეს და სასროლად მშვილდსა ზევედეს?—  
და მე რომ ხელიც არ შეევახო, ცხენზე როგორ გარდამზევედეს?!“
154. დავბრუნდი, ცხენი შევჰქუსლე, არა ვჰკარ შუბის პირია!  
იგი დიბლიგით გარდვავდე, ვარქვი: „თავს უყავ ქირია!“  
მას მამის სული უხსენე: „მორბოდი, აწ რას სტირია?“  
და ორგნით გვერდები დაემტერა, გათხარა ძეძვის ძირია!

155. ვპოქეი: „მოვჰკლევდი, მაგრა ეს სჯობს, დამიგდია დაბნედილი, ამაღამე აქა ვედოს, გაუთენდეს თუ რა დილი! გავს, ტარიელ სად ტიროდა, წყაროსთან დგა ხისა ჩრდილი, და წაუა, მიმწევთ გზაზე დაჰხოცს, ველარ მისწვდა ავთანდილი!
156. ჩემგან სიკვდილს და დაბნედას ნურც ცახედ ნურას ჰკვირაო, შენს ცოლთან დაგიკვებნია, მოურავეს დავიჰიარაო! წადი და სახლი მომზადე, როგორაც გაგიპირაო, და ვეპე, რომ თავბედი იტირო, ღლენი გაქვს გასაჰიარაო!“
157. ამისთანანი კაცები საჰერლად დამღევნებთან! ბატონის წყრომა ძნელია, თვარ მამწევს უურო ენებთან. გაძლების მეტი რალა ხამს, რაც ჰირნი გარდამხდებთან! და მეც დავაკლდები ჰეყანას ბოლოჟამ, თვარ მიხვდებთან!
158. ჩვენ არჯაყალას მივედით, სხვა არვინ დავგვხვდა გზაზედა, რაც ნივთი იყო სარჩოსი, ჩვენ დავგაყენეს მხაზედა; ორს კვირას იჰ მოვიცადეთ, იყვენ ჩვენს სიტყვის თჰმაზედა, და ჩვენს მერიჰიფეს უბძანით: „წამოლექ ღვინის სჰაზედა!“
159. ასრე მოგვეპყრნენ, გემსახურეს; როგორაც ჩვენნი მონები, რაცა ვინებით, გვანებეს, ძალი არ გვიყვეს ჩვენები, ზოგი გრძნებითც რამ ივარგეს, უცხო რამ მოსაჩვენები; და ჩვენც ჩვენის ჰეყნით დავგვარგეს, დასუსტდა გამომღევნები!
160. მათ მივაბარე ცოლშვილი, დადგნენ კარგ გარიგებითა, წავედით, გზაზე მივდივართ ამოდ და ჩენის ნებითა, ესე მეც ვიცი, იჰ წაყვლა ვერა ვჰქენ კაის ცნებითა; და დგომა და წასვლა ორივე შემჰქნია ბოლოს ესებითა!
161. თურმე შაჰაბაზ ხემწიფე იყო მისელისა მდომელი. მიველ, დამიხვდა კეთილად, არა გუნებით მწყრომელი, ხანი რო დავჰყავ, მიბოძის, რისაც არ ვიყავ [მდომელი] \*; და მაგრამ სევდა მწევავს სახლისა, მით ვიყავ ცრემლთა მშრომელი!

\* დედანში: შემომწყრომელი.

## კარი მერვე

162. მერვე ყანდაარს წაბძანდა, მტრად გამოუჩნდა ინდია;  
თან წავჰყევი, კარგა ვიბრძოლე, მათ დღენი დაუბინდია!  
გამარჯვებული დაბრუნდა, აწ ცრემლო, ნულარ მდინდია;  
და მაშინც მოვჰკედები, ბოლოყამ, ნეტარ, რას შეუშინდია?!
163. ბაღდადს წაბძანდა, თან ვახლდი, ალება ბძანა ციხისა,  
ძმა მყაედა გულ სრულ, მამაცი, ხმის ამომღები, რიხისა,  
მან ერთი კაცი საბრძოლად ადვილად არ შეიხისა, —  
და ის იქ მომიკლეს ომშიგან, კაცება შექმნეს თიხისა!
164. დაბრუნდა, ტახტზე მიბძანდა, რა ხანმა გავლო მცირენი,  
მერვე ბძანება გამოჰხდა ქართლს წასვლის დასაპირენი,  
წამობძანდა და წამოვჰყევი, ჯარნი შეექნეს ხშირენი;  
და არ დანიჯერებთ, მოსვლისთვის გული მაქვს ასატირენი!
165. უწინ კახეთსა მობძანდა, იცით, რომ იქმნა რაეზი?  
მეორედ ქართლსა მოვიდა, არვინ ჰყო შესაძრავები,  
ორნივე შეფენი იქმენით სამკვიდროთ დასაძრავები,  
და თქვენ გარდაბძანდით იმერეთს, მე რა ვჰქენ დასაშავები?!
166. მოციქულები გაახლათ მოსვლის და შერიგებისა;  
თქვენ არ მობრძანდი, იცოდით მათი წყენა და რგებისა!  
მეფე ლუარსაბ მობძანდა, აწ სიტყვა არ ეგებისა,  
და ვინც მოიყვანა, ამოდ ზის, ლახვარი არ ეგებისა!—
167. შადიმან გარდმოიყვანა ტკბილის სიტყვით და ენითა,  
მან საჯილდოო იშოვნა, თქვა თუ: „ეს კარგა ვჰქენითა!“  
იგ თავის უფლად შეიქნა, მე ვარ აწ ცრემლთა დენითა,  
და მისწილ მე ვჰკედები, შექნილვარ ლახვართა დასაშენითა!
168. [თუ] სჯობდა, თქვენც რად არ მოხველ, არა ჰქენ შემოყრილობა,  
თუ ის წყალობას ელოდა, თქვენც რად არ იღევ წილობა?  
ის ერანელთა შეიპყრეს, თქვენ ჰქენით მოსვლის შლილობა, —  
და თან წაიყვანა ხემწიფემ, ქართლში მოჰქვინა ჩრდილობა!

169. მეც ისევ თან წამიყვანეს, ძალი იყო თუ ვანება,  
 გულსა ვეჭყოდი: „სოფელმან თავი აროდეს განება!  
 სრულად მომავლეს ერანი, სიგრძე სად იყო, განება!  
 და ველარ დავეხსენ ადვილად, თავი მახესა განება!“
170. დღეს ერთს ღვინად ჯდა ხემწიფე, უხეს თავი ჰქონდა ლაღება,  
 მიბძანა: „გამხიარულდი, გულს ცეცხლი ნუ გწვავს, დაღება,  
 თეთრს მოგცემ ამდენს, კარაზღი ვერ შესძლო მიტან წაღება,  
 და სხვის წყალობითაც დაგმართო სევედათა კარის გაღება!“
171. მოატანინა, დააწყვეს ტახტის პირს თეთრის გუდები,  
 მიბძანა: „ადეგ, აიღე, ნუ ხარ მცონარად, უღები.“  
 ტახტის პირს მიველ, თეთრს ჰქონდა სულ ახალ-ახალ ბუდები;  
 და წინ დამაჩოქეს, არ ითქმის აწ ტყუილი და მრუდები!
172. გულს უთხარ ცოტას ავიღებ—დამძრახვენ: არ აქვს ძაღები;  
 ბევრი ავილო, არამც თქვან: „ხარბად შენსკვალა თვალები!“  
 ვძოტქვი თუ: „მიძრახონ სიხარბე, გული მაქვს კლდეებ საღები;“  
 და ბევრის აღებას ვეცადე, მით გავიმაგრე ძვალები!
173. თვითო მზარზედან გარდვიგდე, ერთი თავზედ ვჰქენ დებული,  
 თვითო ღლიასა შევიგდე, ორი ვჰქენ ხელ კიდებული,  
 ერთი კბილშიგან მივიეც, მით ვიქმენ აზიდებული,  
 და ავდეგ, კარამდის წავიღე, არვისგან არ რიდებული!
174. ბძანა: „ნუ მოჰკლავთ ჯამუშსა, მის კაცთა მიუბარეთა!  
 მე ჩემნი ყმანი დამიხვდეს კართან რომ მიველ, გარეთა,  
 ოთხასის თუმნის წამღუშთა ვერ ვხედავ დამაზარეთა;  
 და გვერცავ დამისვა ხემწიფემ, ბძანა თუ: „გაინარეთა!“
175. ხოსრო მირზა მე გავჰხადე ხემწიფესთან გამოჩენით;  
 მოგახსენე: „შეიწყალე, თქვენ სიუხვე მაზედ ქენით!“  
 ვეხმაროდი, ბერს ვაძღვედი, შევიტკობოდი ტკბილის ენით;  
 და გავაჰდიდრე, მე ჩამოცხსენ ღარიბობას ცრემლთა დენით!
176. ამაღ ვჰქენი, მამით იყო ბაგრატოვანთ თესლი, გვარი,  
 დედას ვინლა იკითხვედა, გლეხი იყო თუ რა გვარი?  
 მე ხემწიფე ყურს მიჰყოფდა, სიტყვა მქონდა მით მაგარი.  
 და ყველგან წახდა ჰიონახული, ჰკუა მექმნა წასაგვარი!
177. ჩემთვის დარმა მოიღრუბლა, აღარ არის მზიანია,  
 ვიხედაც რომ კარგი ვჰქენი, მე შემეჩქმნა ზიანია!  
 კლდე, კაპანი მტრით შეკრული მე გავჰხადი გზიანია! —  
 და ვერვინ რა ქნის ჩენზე მეტი თავის გასაზვიანია!

## ქარი მცხრა

178. ბევრი რამ საქმე გამოჰხდა, ყველას აქ ვინ იქს წერასა?!  
მასუკან ბრძანა ქართლზედა: „მართლად ვერა ვიქ მხერასა! —  
ყარჩიხანს წინ გაგიძღვანებ, სინჯე თუ იქსო მზე რასა?“  
და რაც მაშინ მოჰხდა, ამბითაც გული შეიქსო ძგერასა!
179. მოვიდა, ეს ვთქვი, ქვეყნისას ეს აოხრებას ბედავსა?!  
ზურაბს გაეგნდე, ერისთავს. უთხარ თუ ვერგინ ხედავსა,  
ჩემის ხელითა ეკალსა მოგლეჯს, მიძახდე: „ზეუ ავსა! —  
და ვირემ დაგვხოცდენ, მე დაეხოც, ვიტივირაუებ სისხლსა ქედავსა!“
180. ისიც დაძვირია მოსვლასა, ჩვენ პაენი:ნი დავდევით,  
ქვეყანა იმ დღეს დადგინდა, ეს კაი ხიდი გავდევით!  
მე ჯარში დავდეგ, ჯაქუები არ ამოვიღეთ, ჩაედევით,—  
და ქართლი ჩვენის ხლნით დამაგრდა, ჩვენ ესე დაგიქალდევით!
181. ქართლისათვის რა ძი დავსთმე, როგორ ტურთა, სასურველი,  
ჩემთვის ვარდი მაისისა, აღარვინ ჰყავს მას იქ მწველი,  
წასვლის ღონე არსით ჰქონდა, ბევრი ჰყვანდა ჯანმშ-მცველი,  
და იქ ჰაატა დამიკარგავს, აქ არა მყავს განკითხველი!
182. მაშინ ზღრაბ ბევრი მიმხრო, კაცია არის გამბედავი,  
კაის ჯარით მამეშველა მტერთ ჩემუქრე და მედავი,  
ომის დღესა წინ წამდგომი, დამწლელო უთხრის:—დამე დავი!“  
და მოყვარე და ჩემთვის წყდარი, ის ეტლ სრული, მე ბედ ავი!
183. მან ცოლი დასთმო. ჩაიგდო სირცხვილად სრულად არათა!  
ეჰკადრე: „უკეთესს შეირთავ შენთვის წყე გაახახარათა,  
ხმალსა და სახელს აქ ჰპოებ, კვლავ მზე მოგფინო დარათა,—  
და ლურსაბ მეფის დის შერთვა, შენთვის არს ეს საკმარათა!“
184. ლოქინის ბოლოს ქორითა დავიწყე ნადირობანი.  
ერთი შათირი მორბოდა, „აქ მოდი,“ — უყავ ხმობანი;  
არ მამეწურა, ესე თქვა: „არა მაქვს თქვენი ცნობანი:“  
და ძალად წევიპყარ, იმ დღესა დასწყევა მისი შობანი!

185. გაეჩხრიკეთ, თავ დაბეჭდული წიგნი უპოვეთ უბითა,  
 ეწერა: „ქართლი აპყარეთ, კაცთაგან დაასუბითა!  
 ერთპირად გამომიგზავნე, მკლავებს საბელი უბითა,  
 და მოურავს თავი მოჰკვეთეთ, ველარა ქნას რა შუბითა!“
186. შათირი მოვკალ, ის წიგნი იქავე შევჰქენ ხეულად,  
 დავბრუნდი გაჯავრებული, ნახავთ რასა ვიქ წლელულად?  
 ლაშქარი ვიხმე, მოვიდეს, ჯარი გაეხადე სნელად;  
 და სამკვიდროსაგან უმკვიდროდ ვიქმენ დაკარგულ, ეულად!
187. მარტო მე რაც ვჰქენ იმ დღესა, თუ ის შეეძლოს გმირებსა?  
 ჩემის შუბის წვერს ყარჩიხან გაწონით გულს იგმირებსა;  
 იმან ვერდიბეგ, მისი ძე აეგო შუბის პირებსა!  
 და სისქეს რაზმს შიგან ვბრუნევიდი, არა თუ განაპირებსა!
188. ქართველნი გვიან მოვიდეს, რაგინდ რომ ფიცხლად ვლიდიან,  
 რა შემოვიდეს ჯარშია, სისხლსა უწყალოდ ღვრიდიან;  
 ქონებას ძვირფასს იღებენ, ცუდმუდსა გარდაჰყრიდიან, —  
 და მაშინ ვინც მნახის, სასალმოდ ყველანი თავსა ხრიდიან!
189. ის გამარჯვება გარდასწყდა, ვჰქენ ქალაქს ციხის აღება.  
 საშოვარი და ქონება მრავალი სხვაგნით წაღება;  
 ვინ გაგვიმაგრდა, მას მიხედა საყელოს სისხლთა დაღება,  
 და მალლა ვინც მზერდეს ზვაობით, ასრე ხამს თავის დაღება!
190. მე ოთხი საქმე ერთს დღეს ვჰქენ, რა გესმას, ბრძანოთ „იშია“!  
 ყარჩიხანს რომე შევები, მის ჯარს რა დავსდევ შიშია,  
 იქ ახალციხე ავიღე, ქალაქს ვჰქენ იერიშია;  
 და კახეთს რა ჯარი დავჰხოცე, სიმრავლით ვითა ქვიშია!
191. კაცს ამისთანა ყმა ჰყვანდეს, პატრონს რა უყოს მეტია!  
 მას ამიზღებდენ ცუდმუდი კაცი შმაგი და რეტია,  
 იგ მუდამ უნთვის კვდებოდეს შენის მტრის სისხლის მხვრეტია,  
 და პატრონისაგან საკვდავად, ვით აღვილ გასამეტია?!
192. ეს ყველა მისთვის გავბედე, რომ მწადდა თქვენი დიდება,  
 კრძალვა და სათნო მწვეე მჭირდა მე პატრონ-ყმობის რიდება;  
 თქვენს გარდაისად ავად ქნეს სხვათ ჩემი გარდაკიდება,  
 და თუ ჩემს უკეთესს ყმას ჰპოვებთ, თქვენც გამართებს ხელის კიდება!
193. თქვენ ყველა იცით, რად მართებს ამბისა წვრილად ხსენება,  
 სად ბძანდებოდი, რას საქმით, ან გკონდა რა მოსვენება,  
 ვით მოგიყვანე, ხემწიფევე, ან გკადრე რამ მოხსენება;  
 და ერთპირად კახნი მის ალაგს მივასხი, როგორც ენება!

194. რა ყორჩიბაში მოვიდა, თქვენ იყავ მეფედ მჯდომია;  
 შებმა დავშალე მე მათი, არ სჯობდა მაშინ ომია,  
 არ დაიშალეთ, ომისა წილი მეც რამე მხდომია:  
 და ცხენი მამიკლეს თოფითა, შევიქვენ გარდამხდომია!
195. ცხენით გარდახლტა, მამართვა ლომმან ჩრდილევნის ძემან და  
 მითხრა თუ: „მე ეს მიქნია, ეგ შენი ცხენი ძე მანდა;  
 შევეჯე, მეთოფეს გაუდეგ, უთხარ: „მიცადე მე მანდა!“  
 და მივეწივე და გარდვაგდე, ვერ მიდეგა, როგორც ბზე მანდა!
196. მე მისი ცხენი მოვევარე, მაზე ლომი ვჰქენ შესმული,  
 იმა ცხენისა პატრონი შეიქნა შუბის შესმული,  
 მას ველარ არგებს მუმია, ანუ წამალი შესმული,  
 და ცუღათ დარჩების მოკვდავსა გარედამ ცხება შესმული!
197. იარაღს თავსა დავადეგ, მე ზარად პირაკეცილი,  
 შევხსენ, ავაკერ რახტითურ, არათუ კარგ დაკეცილი,  
 მტერს არ დავარჩენ, არიან ჩემგან დაქრილი, კვეცილი,  
 და სისქეს რაზმს სადაც მივმართე, შეიქნენ მუხლ ჩაკეცილი!
198. ტყუილს არ ვიტყვი, თქვენებრივ ვერვისი ვნახე ბრძოლება,  
 ხან მამაშორვის ცემამან, ხან ახლოს გიყვი ყოლება,  
 შუბის და ხმლისა გატეხა, ლახტის ტარ ხელთა ქონება,  
 და გაზაადურდი იმ დღესა, სიტყვა ეს იყო ხო ნება\*\*.
199. რა მარცხი მოვა კაცზედა; ვის შეუძლია ბრუნება?—  
 ძლევა მათ მიხვდა, უფალმან ჩვენზედ ივიწყა ბუნება,  
 აღარ მოგვეშორდა ის ცოდვა, რომ თან გვდევს გველის ცთუნება,  
 და კჰუნვა და სევდა გარდვეერთხა, გული მით შემეძრწუნება!
200. წამოვედიოთ, გამოვრიდეთ, ავკეთის თავს დავივანეთ,  
 ოღონ ძლევა იმათ დარჩა, თვარემ ჩვენცა ბევრი ვავენთ;  
 ავთანდილ და დავით ორნივ იმა დღესა ვერ ვიპოვენთ,  
 და რაღას ვაქნევ საქონელსა, პირველს ომში რაც ვიშოვენთ!
201. მეორეს დღესა მოვიდეს, გაევლოთ იქით რაზმია,  
 ზურაბს ძმა შემოეყარა, მე შეილი მონაკაზმია;  
 მე გკადრე: „გახსონს, მეფეო, თქვენ აქ ხანი რამ დაზმია?  
 და ჩემსა კჰუას და ძალგულსა, გაცნობებ მონახაზმია.“
202. სამოცის კაცით წამოველ, არ ვერიდები ღამებსა,  
 თხილოვნას მოველ, ვაცნობე გაბაანთ შეილს და ძმანებსა.  
 ქალაქით ჯარი გამოდგა, ვეჰვ, შოვნას დაიშხამებსა,  
 და აწ მოურავი გასინჯეთ, აწყენს თუ რას აამებსა?!

\* დედანში: ხსენება.



203. დათხარეს ლის, წოდორეთი, დაწვეს, ცეცხლს უყვეს კიდემა.  
რა წინდერათ ჩამოვიცადე, მეც უყავ განაკილება,  
ფიცებელსა ომსა შევასწარ, ვეჭვ, უმძიმსთ გარდაკილება,  
და მათ ნაშოვარი მოსძაგდათ, გაყარეს ანაკილება.
204. შვიდას კაცს თავი ნოვჰკვეთი, გავსწყვიტე მე სანოცითა,  
მკლავი დაგვიშვრა ხლმის ქნევით, გარდაყრითა და ხოცითა,  
ხან შევიბმოლი ოცდათით, ხან ცოტას ჯარის, ოცითა,  
და ათს დღეს ლაშქარი დაგუბდა, ქართლი ველარ ყვეს შოციითა!
205. ყველგნით წავიდა ბიზანი, რადგან ჩვენ გვექნა მარცხია,  
რა ლისის ომი მიესმათ, საქმე ქნეს აღსარაცხია;  
ქვა არსად არის ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხია,  
და სხვას კაცს კი არ შევიდარებ, თქვენი არა ვარ ნარცხია!
206. ცოლშვილსა კაცი უჩინე, სამცხის გზას უყავ კეთება,  
ვპტკვი: ერთხელ კიდევ დაეხვლები, ხმალმა ეგებ ქნას მკვეთება?  
ღართის კარს დაეხვდი, სახმილი ჩემგან მათ წაეკეთება,  
და კარგიც რომ კაცმა ბეური ქნას, — მტერს მაშინც არ ეკეთება!
207. წიწამურის თავს დაეხერგე, შეუქარ ღართის კარია,  
თხრილი უწინვე წამეველო და გზები განაკარია,  
სადაც ვიწონი, ვიბრძოდი, მათ აჩნდა დანაკარია,  
და ავქალით ახალციხეში შეკრეს არაგვი, მტკვარია.
208. სიმრავლითა მოგვერიენეს, რადგან მიხვდა პირველ ძლევა,  
შუბი გატყდის, ხელი მივჰყვით, მაშინ შევჰქნით ხლმისა ქნევა,  
იმ დღეს თავი ვინ დაზოგოს, ისიმც კაცი დაიწყევა,  
და რა გასქირდის, უკეთ შევსძლი, ასრე მქონდა ომის ჩევეა!
209. რა იარაღი დავლიეთ, მაშვრალთ მიგეჰქირდა ომია,  
წეროვნისაკენ უკუვდევ მოლაღულ-დანაშრომია.  
კარგად მიგდებდა პატრონი, — მეფე არ იღვის მწყრომია,  
და მუხრანში დადგა ლაშქარი, სიმრავლით უსაზომია!
210. ავკეთს მიველ, იქივ დამხვდა მამაცი და მეფე ბრძენი.  
მიბრძანა თუ: „როგორ მოჰხდა, ვინლა შეგრაჩა, ან რა ჰქენი?“  
„ზოგნი ცოლშვილთ მიეშველხეს, ზოგნი მახლავს კიდევ მხნენი,  
და მაგრა თქვენი წასელის ღროა,“ — ეს სიტყვანი მე ვითვთქვენი!
211. მე დავდევ, ხალხი გავგზავნე, შევიქენ ჯართგან სუბანი;  
სამოცი კაცი კიდევ მყვა, გვეცვა შალისა გუბანი,  
ზოგი მშვილდ-ისარ-თოფითა, ოცსა გვაქვს ცხენზე შუბანი,  
და კიდევ გიამბობ, ქსანზედა ვადინე სისხლის გუბანი!

212. სპარსთ ზურაბს სიტყვა აჰკიდეს: „მოგვეც მართალი პირია, არშიდამ ქალს გამოვიყვანთ, მოგვეცე, არ გიყო პირია;— ხემწიფის შვილი, თვის ტომი, ძვირად და დიდ საღირსა, და თვალად ტურფა და კეკლუცი, თმა მოგრძე, ამბარ ხშირია!
213. ერისთავმა თქვა ფიცითა: „აქეს ჩემგან დაუშავება!“ ჯარი გაგზავნეს მრავალი, ზურაბ თქვა: „არა შევება!“ გიორგი გულში ამბობდა: „ხვალ ბევრი მე მეშოვება“. — და მეორეს დღესა ლაშქარმან, იცი, თუ რა იშოვება?!
214. მთიულნი ავლეს, არშასა მივიდნენ შიშნეულობით; მათ ქალი გამოიყვანეს, წამოვლენ, ვით სნეულობით. ქსნის გზაზე გამოემართნეს, შეიქნეს არეულობით, და რაც მოჰხდეს, ახლა ისმინეთ, დღეითგან აწ წასულობით!
215. მათ ქალი მოჰყავს, გარდმოვლეს უწყინრად ხევი ხადანი, უკან გიორგი მოსდევდა, — ვალს უნდა გარდახადანი; — მეც მიველ, წინ გარდაუდევ, ვიყავ იასეს ხადანი, და რომელსაც მოვხვდი, გულჯრებ ლყვი ტყავისა ხადანი!
216. მე ხუთი ქეში ისარი დავლიე მათზე სროლითა, გზის ასაქცევი არ ჰქონდათ, ქარჩოხით, არც ისროლითა, ამოვსწყვიტეთ და დავჰხოცეთ, ქსანს სისხლი შევასწორითა, და ალაგს და უადგილოსა კაცი ეყარის გორითა!
217. სისხლი რუდ შოდის კაცისა, ქსნის წყლისა არის მღებელი. როდეს ისარი დავლივე, ხლმისა ვარ ამომღებელი; რაც რომე იმათ დათესეს, თავს ექმნა გამომღებელი, და კარგს იარაღთ და ცხენების ვიქმენით წარომღებელი!
218. ქსანი შეიქნა ორს კვირას სრულად სისხლისა ფერადო. ხეებები მძორით აივსო, კაცი ვერ ნორჩა ვერადო, რომელიც მორჩა. ცოტა რამ, შეიქნენ გასაშტერადო: და უკვირდათ ჩემი საქმენი, ვის თვალნი ჰქონდა მხერადო!
219. ყაზახის ხანი შევიპყარ, არ მოვჰკალ, იქ დავაბია, სამი სულთანი მასთანა ერთმანერთს გარდავაბია, მათად სასროლად გსმენია, მშვილდსა თუ სად ავაბია, და ოქრო შეკაზმულს ცხენს შევჯე, მგარი სადავაბია.
220. აბა მიბძანეთ, სხვის კაცის ეს სასახური მეფეთა, ხლმის განაკვეთსა სინჯევდით, თუ ხორცი როგორ მეფეთა! გზას დამიგდებდეს მებრძოლნი, პირისპირ ვერვინ მეფეთა, და ლხინს და გაცემას, აღერსსა, მიქებდეს სიიფეთა!

221. უხვი მით მქვიან, ერთს დღესა ვარ ქართლ-კახეთის გამცემი,  
საქონლის დაუშურვალი, მტერთა ლახვისა გამცემი;  
ძალს იგი მაძლევს, ვინ არის ყოველთა უხვად მამცემი,  
და ერთის ათასად გამხდელი და ბევრეულთა მამცემი!
222. სრულად ერანი მოვიდა, ქართლის ქვეყანა აივსო,  
კაცს და ტყვეს ვერა ავენეს-რა, გლეხთ სარჩო დიად დაივსო;  
მეც აფიყარე, გაბრუნდენ, ნახავთ რა უყო ჩაისო,  
და წლეულად ესე მივინია, ზოგი მიყურეთ გაისო!
223. მე სამძიმარი რაც მქონდა, ვსდევ თიკნაბერას ციხესა,  
კაი მცველები დაუგდე, ხელი ვერავინ მიხესა,  
იქ მდგომნი ყველა მიძრწოდა, მონებდეს ჩემსა რიხესა,  
და ვერვინ შეუა მებრძოლი, კარები ჩამიხესა.
224. ალ, სურამი გავამაგრე, არ არს ადვილ ასაღები,  
ფთხილობდეს და გუშავობდეს, არ არიან სულ დამღები,  
ადვილ ძალად ვერ წაართმენ, ვერ არიან ბარგთ წამღები;  
და უთხარ: „ადრე მოელოდეთ, მალ გეწვევა სისხლთა მღები!“
225. ქართლიდამ წაველ, ცოლშვილი მივასხი ახალციხესა,  
მესხთ ბძანეს: „იმა ლაშქართა შენგან ლახვარი იხესა,  
ჩვენს მოდგომასა გაცნობებთ, ბაქსა, ძალსა და რიხესა,  
და ამხანაგს, ვისც არ უნდოდე, მეფენიძე გაირისხესა!“
226. ზოგ-ზოგი ბარათიანი თან წამყვეს ცოლშვილიანად,  
გიორგი ქავთარიშვილი, გერმანოზ მსახურ ყმიანად.  
სხვა მსახურ მარჯვე კაცები, მსვლელნი არა თუ გვიანად,  
და იმ თემის აზნაურშვილნი მოვლენ თამამად, ხმიანად!
227. ახალციხე და აწყვერი, ხერთვის და ფარავანია,  
ყიზილბაშთ ჰქონდა ციხენი, შიგ ჭანი ან საკანია;  
ზოგი მე ძალად წაევართვი, ვინმარე კარგ რაკანია,  
და ზოგი იმათვე გაუშვეს, გასცვივდა თეთრ, დრაჰკანია.
228. გიორგი ქავთარიშვილი სიტყვა-პასუხის მთქმელია,  
ხვანთქართან ამაღ გავგზავნე: „თქვენ იყავ ჩვენი მშველია!  
ეს ციხეები ავიღე, თქვენ გამოგზავნეთ მცველია;“  
და ხელმწიფემ ბძანა: „საქმენი უქნია კარგ საქნელია!“
229. ბძანა თუ: „ვერვინ წამართმევს, ჩემია სრულ სამცხენია!“  
ხალათი გამოგზავნა, კარგ ბედაური ცხენია!  
ემბრი ებოძა: „გამაგრდი, არ გქონდეს სიმარცხენია.“  
და გიორგის ბევრი ეშოვნა ქონება ურაცხენია.

230. მეფემან პირად არ ბძანა, გულშიგან შექნა წყენანი:  
„როდესაც არის, იქნების ამის სისხლისა დენანი;  
მე—მეფე, ამას—სახელი, ხვანთქართან თავის ჩენანი,  
და ქართველთა ასრე დახვევა, ზოგთ ზავით შესაშენანი!“
231. როსიტა გედევანის ძე\*, — ერდგული, თავდადებული,  
დეშეტრი საგინაშვილი, — იყო ჩემთანა ხლებული;  
მათარსი შიხაიდრის ძე, — ჭკუისა მქონე, ცნებული,  
და პაპუნა ვაშაყაშვილი, — ჩემთვის მკვდარ თავწამებული!
232. სხვანიც ხომ ბევრნი მიახლნეს, ესენი გაუყრელია,  
საათაბაგოს მივედით, მესხნი კარგ შესაყრელია,  
მათი სიტკბო და სიამე სევდისა უკუყრელია,  
და რომელიც გაწვევს სალხინოდ, ხელის ხელ ჩასაყრელია!
233. დაუთ-ბეგ გოგორიშვილსა მკვიდრად აქვს ციხისჯვარია,  
მითხრა: „ხელთ მოგცემ ციხესა“, მან დაითიცა ჯვარია.  
ათიეთს დავდეგ, მე მახლდა კიდევ კარგა რამ ჯარია;  
და მესხნი ყოფილან მოყვრინათვის თავისა გამსაჯარია!
234. ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყვა, თავდადებ, ჩემთვის მკვდარია,  
თანუნა დიასამიძე, კაცი ბრძენი და წყნარია;  
მან მითხრა: „თრიალეთისკენ ასპინძა ახლო არია,  
და ყმა და ამბავი მოგწვდების, ავი თუ გასახარია!“
235. ხალხი ციხეში ავასხი, მე დაბლა — ძირსა ვდგებოდი;  
რბ იქ სადგურად დავდგინდი, მწადდა რომ მეფეს ვხლებოდი!  
ვნადირობდი და ვიშვებდი, ხან მთაზე ვიარებოდი,  
და სევდასა მოვიქარებდი, კაეშანს გავეცლებოდი!
236. სრულ მესხნი ტკბილად მომეპყრნეს, ჩემთანა სადგურობდიან,  
უფროსნი მიაღერებდენ, უმცროსნი კარგა მძღნობდიან;  
რა ამბავს თავი ახსნიან, ხან ჩემს ქებასაც ჰხმობდიან,  
და მათაც წყალობა უყვიან, ერდგულნი ვინც მე მყმობდიან!
237. შალიკაშვილი როსტომ და ელისბარ თაქთირიძეო,  
ყაენთან სწორად ვიყავით, ერთი ძმა, სხვა კი ვიძეო;  
როსტომ თქვა: „იცი, აქარას კარგა მამული მიძეო;  
და იქ დადგე, რადგან ქართლითგან ჯერხანად გამოიძეო!“
238. მე ვჰკადრე: „იმერეთს ჩავალ, გიორგი მეფეს ვნახაო,  
მათსა საქმესა ყველასა გულშიგან გამოვსახაო,  
მასუკან იქით გარდმოვალ, ლხინი მაქვან თუ „ვახაო!“  
და ცდას არ დავაკლებ საქმისას, ქართლს კიდევ დავინახაო!“

\* დედანში: გედევანის-ძე

239. მე ყიხილბაწნი მეგონა, გავლიდეს ზვენსა ზღუდებსა,  
რიდი აო მკონდა მტერისა, თავს მოვიხილდი ქუდებსა,  
ხან ზაოშხანდისი ავიდი, ხან ჩანოვიდი უდებსა,  
და ამაში ჯარი მოგვიხდა. ვნახავთ, თუ ცეცხლს ვინ უდებსა?!
240. მე მთაზე ვიყავ სათოფეთ, ციხეს ვთქვი ასელა ძისანი,  
დავხედე, არე მოიცივს საფარა, ასპინძისანი,  
ღისანძის დახდომა, ომი თქვეს ორთავ ძმისანი,  
და გავეჭვირდი, ნეტარ რა უნდათ კაციისა განაძისანი!
241. რა მოვიდენ, კარგა დავხვდით, ველარ გვიყვეს იბათ ბრძოლა,  
დავზოცეთ და ამოგსწყვიტეთ, მათ შეექმნა ცხრო და თრთოლა,  
ვინც ითავა, მანც ავად ქნა, ან ვის ექმნა წამოყოლა,  
და გზის ბელადი, ასრე გვესმა, მთას გარდვიდეს, ჩაექოლა!
242. ასპინძამდი ასრე ვლივეთ, მათ ეგონათ ხევი ვაკეთ.  
ნაშოვრისა დანაცვივით ჩემს ყმას კიდევ კაოგა ვაკეთ:  
ჩვენს სევდასა უკუ ვიყრიოთ, მათთვის ცეცხლსა უგზებ, ვაკეთ;  
და იმთვის ჩვენთვის მათი მოსვლა არ შეიქნა მოკლე, ნაკეთ.
243. ბეჟან მითხრა, თაქთირიძემ: „იმერეთს ვარ ბევრჯელ მსვლელი,  
მეცა თანა წამოგყვები, მიფესთან ხარ თუ მიმსვლელი!“  
მიველ, მეფის სიკეთისა ვერ ვარ თავის მე ამსვლელი;  
და რაც მიბძანის, იმას ვჭყოფდი, ვინ არს მცნების გარადამსვლელი?
244. დამხვდა კარგა, თავდაბლურებ, მან შემიწყო ტკილიად ხელი,  
პურადად და გულ-კითილად მწვე გასლოდა მას. სახელი;  
დადიანსაც ეს ებძანა: „მეც ვარ მკვიდრად კაცი ძველი,  
და მიმცემი და მოალერსე, დაჭირებულთ კაცთ მიმშველი.“
245. მეფემ მიბოძა დასტური, ვლე არე ოდიშისანი,  
იგიცა კარგა დამიხვდა, ქება არ ძალმიც თქმისანი;  
ყნათ ორთავ ნომიპრიანეს, ველარ ვქვენ ყმობა სხვისანი,  
და ისევ მეფესა ვიახელ. დამხვდა, არ თქმულა ძმისანი!
246. სულ იმერელნი მოჰაკრფეს მეგობარ ამხანაგებად,  
მომგონდა ჯერნის სროლანი, როდეს ჩავიდი ნაგებად:  
ცეცხლი მამედვის წყენისა, შემექნის გულსა დაგებად,—  
და რაც რომ სახლები დამექცა, როდისლა შეესძლო აგებად?!
247. მეფესა ვსთხოვე დასტური, გარდმოკლე მთანი ოცხეო.  
მთას ანათ წყალი გაუდის, დიად ცხელი და მოცხეო:  
გულს უთხარ: „ისრევ გამაგრდი, ხმალს კიდევ სისხლი მოსცხეო;  
და ვამოძებული რას ვარჯხარ, ან იხე, ან შემოს კხეო!“

248. ინაშვილი მყვა მსახური, მის დროს მტრას კარგა მკვებელი;  
ნახშირის გორით მოვიდა ციხისა გამომკეწელი,  
მიამა, შევჯე, წამოველ, არ ნალარათა მცემელი,  
და სხალნარში მოველ დაფარვით, არ მალლა გარდამკეწელი.
249. ქალაქს ჯაშუში ჩავგზავნე, მწადლა ციხისა აღება,  
შიგ მყოფთა ყველას დახოცა და საქონლისა გაღება:  
გუშაგთა გვიგრძნეს, შეგვიტყვეს, ველარა ვჰქენ რა წაღება,  
და წაველ იმ ზანთარ სამცხესევე, იქ დავჰყავ მარხვა, აღება!
250. გაზაფხულ ქართლში ჩამოველ, მეფევე, თქვენც ჩამობანდია,  
როგორ გამსახურე, გაამე, ტახტზედა რა დაბანდია,  
თუ მაშინ ყმადა გულოლი, ხვანთქარაღან არ წაბანდია!  
და მზას დაგახვედრე ქვეყანა, გკადრე, თუ მალ მობანდია.
251. რაც ქართლისათვის მე ვჰქენი, ცოტა რამ გკადრო მკრობილი,  
ტყუილს ვერ ვიტყვი, ამისთვის არს ბევრი კაცი სწრობილი;  
მეც მემკვიდრე ვარ ან ალაგს, არ შემოსწრებით ხმობილი,  
და ზოგჯერ უქნელი საქმე ვჰქენი, გავჰტეხი რაზნი წყობილი!
252. ეს ასრე იქნა, რაც მოჰხდა, თქვენ ყველა იცით სრულებით;  
ვისცა ვხლებივარ პატივით, გვერცა ვსჯდომივარ სრულებით;  
ჩემნო მებრძოლნო, შეგვიპრობ, აღარ ავიშვებ, სრულ ებით,  
და მე თუ გარდავჰხდე პატრონო, თქვენმცა ნუ დაესრულებით!
253. თქვენთვის ვსძრევდი მე, მეფეო, თავსა, ხელსა, გულსა, ტანსა,  
შამხალამდი მივაწივე, მე მიუხე დალისტანსა,  
მოვარბევი ქვეყანასა, მოვიღებდი მოსატანსა,  
და უშიშარად მტერს ვებრძოდი, მაგრა უდგე მე სატანსა!
254. ხმლითა გავჰტეხე ოსეთი, ავიღე მაგარ ციხები,  
უფროსნი კაცნი გავბეგრე, გაუშვი ზავთი, რიხები,  
ჩემის შიშითა შეწუხდეს, დაისვენს გულსა მიხები;  
და მტერნო, თქვენც იცით, ჩემის ხლმით მრავალჯერ დაიწინიხები!
255. მე შევაშინე, შეშინდეს სულა ქვეყანა ოსისა,  
ვახტანგ რომ მოკლა თარაყან, ბალათარ ორნიე დროსისა.  
ვინ მომივიდნენ, ხალათით აივსნენ სრულად მოსისა,  
და ვით ისრაელთა არ შერჩა გარდაკიდება მოსისა.
256. პაპუნა ვაშაყაშვილი, თამაზ, ვინ ქარციქობდა,  
წინა მიმიძლევს მამაცად, არ ვიც, რომელი ზეობდა,  
კაცები დარჩა დიდგვარი, ესენი მათზე მძლეობდა,  
და თამაზს მაჩაბელს ისარი მიკრეს, ვინ მშვილდსა ზეობდა!

257. მელიქ ათაბეგ მჩხუბევდა, ენას ჰხმარობდა გველადო,  
ლორის სიმაგრეს შემიდგნენ, ვერ მოვიხელე ველადო,  
მელიქს და ზაქუმს ჯაშუში მე დაეაყენე მცველადო,  
და მიუხე, ველარ დამაგრდა, კლდეს ექმნა შიგ გამძვრელადო.
258. საქონელი და ცოლშვილი ყველა ხელთ დამრჩა სულობით,  
იგი გარდმექრა, წავიდა, იარებოდა სულობით,  
ვექვ, მათი ხმალი დაეანგდეს, პირი წაუხდეს სულ ობით,  
და შეესთვალე: „ძებნე ცოლშვილი, როდეს მოხვიდე სულობით!“
259. ქაიხოსროს ჰყვა მოყვარედ როსტომხან სპასალარია.  
მრავალჯერ გამოუგზავნა ოქრო, ვერცხლი და ლარია,  
მაგრად იპათგან შოგება ბოლოყამ ერთობ მწარია,  
და არ დაადგრების სამკვიდროდ, აღუტყდეს სითმე ქარია!
260. ხუთასი კაცი მეთოფე მან გამოგზავნა ბირთვისსა,  
ამან ციხეში შეუშვა, თვითან გარ კაზმით ირთვისა;  
იმათგან ამან ფეშქაში თავთავად კვლავ მიირთვისა,  
და გარ მოდგომილის მტრისაგან ადვილად არ წაირთვისა!
261. შემოუთვალე: „ნუ გვიზამ, ქართლს ნუ მოსტეხე ზურგია!“  
ეს ეთქვა: „მათ ძეტს სხვას ჩემთვის ნეტარ ოჟ გის რა ჟრგია?“  
ვპოქვი: „სასახლეში მოვნახავ, სად რომე ცაცხვი ურგია,  
და რად გვიშეებს ამხანაგებსა, საჰანი გარდაურგია?“
262. გორიდამ წაველ სალამოს, ტბისს მიველ, რომე ინათა;  
სასახლეს გარ შემოვერტყი, გალავანს გარ და შინათა,  
გარ გამოვიდა დილაზე ულკაშლებული ინათა;  
და შეესძახე: „კარგა დაგვიხვდი, ლეინო დაგვისხი მინათა!“
263. კვლავ უთხარ: „რადას უშველის ხელისა გამოღებანი?  
მოდო, შევრიგდეთ, ერთადვე ვჰქნათ ხჰისა ამოღებანი;  
ციხე კარგვარად ამართვი, ვჰქნა იქ მდგომთ სისხლთა ლებანი,  
და იგინი მამეც, საქონლის შენვე ქენ კვლავ წაღებანი!“
264. რა ღონე ჰქონდა არ ექნა იმ დღესა ჩემი ნებანი?  
გამოიტყუა ერთპირად, იხმარა კარგი ცნებანი;  
თოფები ყველას წავართვი, უყავ ერთს ადგილს დებანი!  
და მათ მოუიდა იმ დღესა დღე აღსასრულის, ვებანი!

265. სულ გამოვასხი ერთ პირად, სიმაგრე დავაგდებინე.  
ხუთასსა კაცსა იმ დღესა მე თავი გავაგდებინე,  
ციხეს მეთოფე შეუშვი, მათ კარი მოვაგდებინე,  
და მძორები ხევში ჩავეყარე, თავები გარდვაგდებინე!
266. იქ დავიჭირე ხოსია, არ უყავ ტკბილად ხმობანი,  
თიქნაბერასა დავაბი: „იყავ, ვირ მოვლენ ცნობანი!“  
მეფიცებოდეს ყოველნი: „აწყა ვჰქნათ მწვე დანდობანი,  
და აღარ გავიტეხთ ნამუსსა, თუ გვწამს აღდგომა, შობანი!“
267. სისხლის და ცოდვის,—ორისავე მწვე დიდად ვიყავ კრძალული,  
მაგრა ქართლისა მინდოდა რგება და მწვე სიხარული!  
მათ მოჰფენოდა კეთილად, მზეს ემზო დარი დარული,  
და მათთან სიკვდილსა ვჯერვიყავ, როს ვიყავ გაუმწარული.
268. ქველს წერეთელსა ებძანა ადვილად ჩემი მუქარა;  
მიუხე, დავსწვი, დავდაგე, ადვილ წაუხდა რუქა რა.  
წამოველ, უკან მამდივა, ნიამან ველარ უქარა,  
და შეესძახე: „ცუდათ გაგიცედა გლახ შენი ბაქი-ბუქარა!“
269. ახლოს მომმართა საბრძოლად, იყო კარგისა ბედისა,  
ორი ისარი გულსა ვჰქარ, ხსენება შექნა დედისა,  
მამაცი იყო, გულსრული, საომრად შემომხედისა,  
და ისივ გაბრუნდა, შეტყორცა რა ნახა ზედიზედისა!
270. სად მოვსთვალო ჩემი ბრძოლა, ანუ ომთა ქირნახული?!  
მე, მეფეო, შენტვის დავდე თავგაწირვით ტკბილი სული,  
რალას მარგებს ცრემლთა დენა, ანუ საქმე გარდასული,  
და რას არგებდა მამიზღართა ჩემი მოკვლა, აღსასრული?!
271. არვის მივსცემ თავს საკვდავად, რაცა გწადდა იგი ქენით,  
ამ საქმეთა გამბედავი როგორ მოვჰკვდე ცუდის ენით,  
ერთს აზნაურს ვის უქნია ჩემოდენი ხლმისა შენით!  
და რად გამხადე ვალდებული მუდამ სისხლის ცრემლის დენით?
272. მე მეფეთა ორგულობა არა მთქმია არვისაგან,  
რაცა შეესძლი, ერთს არ ძალუც, არ გამოვა არვისაგან;  
ლომთა ვიყავ მე მებრძოლი, არა გვარი არვისაგან,  
და შუბის წვერთა რკინა ექმნის, გული ჩემი არვისაგან!
273. თუ სიკვდილი ჩემი გწადდა, რასთვის მტერსა არ მისივე,  
მათ მოვეკალ, ხემწიფეო, იქნებოდი თქვენ ისივე,  
ლაპარაკი, ცუდი ენა, ჳორის სიტყვა ამისივე,  
და გამიცუდე ნამსახური, ჯავრით გული გამისივე!



## ქარი მათე

274. მეფემ შესთვალა: „არც გითქვამს, სრულ მართალია ყოველი, მაშინვე გითხარ ფიციოთა, როს მოგეგზავნა მროელი, არც არას სისხლსა გადევებ, არც რას ავს შენგან მოველი, და თავდებათ მოგცე, არ მოგკლა, უცილოდ ძელი ცხოველი!“
275. აღარად მოჰხდა, არ იქნა შეწება, ცუდად რიგება, გაყრა შეექნათ, ველარ ქნეს ერთად სიტყვისა მიგება; რა მოიშალა, ვინ იცის; რა წყობა, რა გარიგება? და ვინ მოაშორვა, მის გულსა ლახვარიმც აღრე იგება!
276. ბძანება არის ბატონზე ყმასა არ გამარჯვებია, ბატონი რომე ტყუოდეს, ისრეე ყმას დამარცხებია,“ თვარ უხლმოდ როგორ დავდგები, რომ ვიყო სრულ ნარცხებია, და ბევრთა მებრძოლთა თავები მიწათა მინარცხებია!
277. რაცა დაწერეს პირველად, იქნების, არ ასცილების, პატრონის შებმა არა ხამს, ყმას ხმალი გაუცვილდების; რაგინდ ყმას ბევრი ჯარი ჰყვეს, ცრემლი იმასე სდინდების,— და ესე ესმენია, ამისთვის ცეცხლი წვად გამიხშირდების!
278. გამარჯვება ხომ მას ხედების, ეს სიტყვა მწვე მართალია, მამაცი არის, უებრო, არვინ არს ნათალია; ეგებ მბეზლარს კაცს შეეზღდე, ხმალმა ქნას სამართალია, და ბატონისას კი არ ვღირსეარ, სხვა მტერთ ვაჩვენო ძალია!
279. ზოგთ ბაგრატოვანთ ასრე სკირს, არ ახსონს სამსახურია; რაგინდ რომ ბევრი აამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია, მბეზლარს სიტყვას უსმენენ, ვას ვისთვის რომ აქვს შურია! და ვის რა გაოდა, ქართლშია მეც რომ შექამა პურია?!
280. როს ყმა გარდაჰყვეს პატრონსა, მსახუროს ღარიბობასა, პატრონისათვის კედებოდეს, იქმოდეს სახლის თმობასა. მამულს და ალაგს განშორდეს, თვისა ტომსა და ძმობასა, და მასზედან მისი პატრონი რად არ იქს იაფობასა?!

281. რა მეფე სვიმონ შეიპყრეს, კაცი მხნე, სახელ დიდითა, ქართლს ხმალი იმან შეარტყა, მტერნი გახადა კილითა, სხვანი მებრძოლნი ყველანი თავს მდაბლად მოუხრიდითა,— და მას აქათ, თათარხნამდისი ომით სისხლს არეინ ღვრიდითა!
282. კაცი რომ ავად გახდების, აქიმს უქადებს მრავალსა, უთუოდ მოგცემ, დამჯერდი, როს ფეხზედა მყოფ მავალსა, მულმად თავს შენთვის ვამყოფებ, მეც რასმე დაგდებ კვლავ ვალსა, და დამიხსენ სალმობისაგან, ნუ მყოფ სულ ამომაკალსა!
283. აგრევ კიდევე, ვის სადმე, რომ ჰქონდეს დაჭირებანი, რგებას გაჰპირებ მაშინვე, დაგიწყოს შესხმა, ქებანი, გეტყვის: „ვირემდის ვსცოცხალვარ, ვჰქნა შენი სიამებანი, და ბოლოეამს დაავიწყდების საქმისა გარიგებანი.“
284. აბა, რა ვჰქენი, მეფეო, რა დავსდევ თქვენზე ვალები? თქვენისა ერდგულობისთვის ნება ვჰქენ, ზოგი ძალები, რა შენ პატრონად შეგმზერდი, გამხიარულდის თვალები, და სადაც მიბრძანი გასევა, გული მიმქონდის სალები!
285. ესეცა თქმულა, რომელიც კაცი თუ მართლა კაცდება, ხდალი, უღონო, რომელიც მიიწევს, მას ვერ ასცდება, იარაღ მოშლილ ჯაბანი რას ესერის, ყველა დასცდება, და მამაცს და პურადს უძრახავს, იტყვის: „შალურებ გაცვდება!“
286. ამხანაგთ მისთვის მამიზლეს, იტყოდეს: „კაცი ვარგია!“ ქართლ კახეთისა მამრჩენი, მიკვირს, რად დაეიკარგია? პატრონის შემმატებელი, ამხანაგთათვის მარგია,— და გვერც გისხდენ მამბეზლარები, ჩემთვის ეს როგორ კარგია?
287. ზურაბს შევსთვალე: „რაც იცი, სრულ ჩემი ნასწავლებია, ოსტატის არ ჰხამს კიდედა, ვისაც შეგირდი ხლებია, როდესაც მე დაეიკარგო, გაჩნდების, ვით დასდგებია! და ორთავე სწადლათ სიკვდილი, აწ მარტო გარდაჰხდებია.“
288. მოყვარე ხარ გულითადი, რა მიქნია შენზედ ავი. მამათქვენმა რა ქნა ჩემზედ, ვით გარდადვა საკვდად თავი! მიკვირს, შენ რად გამიმეტე, რამ მოშალა ჩვენში ზავი? და მეც დამკარგავ, საქმეც ჰქენი შენის დღისაც გასათავი!
289. ვირ ცოცხალ ვიყო, შენც გქონდეს იმედი სიცოცხლისაო, ესე სიტყვანი გახსონდეს სიძის მონახულ ბრძნისაო, ვირემ სული მითქს, სიკვდილი შენი სხვამ ვერ იგრძნისაო, და შენი სადავე საკვდავად ჩემზედა ნუმც იძვრისაო!

290. რა მე მამკვლენ, ან დამკარგვენ, დაგიწყებენ მიზეზებსა, სიტყვით თავსა ვერ აუხვალ, პასუხისას შეჰკვრენ გზებსა. ახლა მგონი მუხრანს გაძლევს, შეიშურებებს მთას და ზეგსა, და როდესაც რომ გიხელთებენ, აბნელებენ შენთვის მზესა!
291. ზურაბს ეთქვა: „მოყვარეც ხარ, მერმე კარგი ამხანაგი, ჩვენსა შუა არ ყოფილა წყენა რამე, ერთი დანგი, მაგრა ბატონს მოვდგომივარ, რაჲც რომ ძალ მიც, მე ვარ მარგი და მზის მამას რომ არ უშველო, მე რას მეტყვის პირი მანგი?“
292. ზურაბს რაღას შეუთვლიდი, ის მიუდგა მაგრა, ბურჯად, ცოტას ხნისა სიძე არის, შეიტყობთ, თუ იქნას ურჯად, დაუწყებენ ბეზლობასა, სისხლს წითლად ჰქმენ, ხორცსა ლურჯად; და ავსა კაცს ავი სიტყვა და ბეზლობა უჩანს უნჯად!
293. სპარსთ ველარ ენახავ, მათზედა, იცით, ვარ დამნაშავია. როდეს ლუარსაბ დამმოყვრდა, ისიმც დღე არის შავია! კეისრის ტახტსა მივმართო, კარგი მექნას თუ ავია, და შუა ნულარვინ ჩამოვა, აღარ მოჰხდების ზავია!

## ქარი მთერთშებთ

294. თაო ჩემო, ვით გასრულო, სევდიანო, როგორ წელულო, საქართველოს რჯულისათვის ათას ფერად წამებულო, მეფეთათვის რა ნასაჯო, ნაშსახურო, რა ერდგულო, და აღარ შეგერჩა ნოსტეს ლხინი, ალაბ, სტამბოლს დაკარგულო!
295. ვაი, დაგაგდებ სახლ სამყოფო, სად კარგო და სად ავებო? შორგვარ დავრჩი მეზობელთა, ვისთანც ვიყავ სა დავებო: ავეანდათა სიმაგრენო, მე სად გქრედი სადავებო? და რამდენს მოვრჩი ძნელს ბადესა, ახლა კიდევ სად ავებო?
296. ვინ იცის, თუ შენ რამდენჯერ მტერი შენი განაბია, რომელიც რომ იწადინი, აღარ მოჰკლი, გან აბია; ლხინობდი და იხარებდი, ხელთ გეჭირის განა ბია, და თუ გავარდი საყოფთაგან, ქვეყნის სიგრძეს განაბია!
297. თაო ჩემო, სად მოჰკვდები, ანუ ვისსა სამარებსა, რას დალახავ ქვეყანასა, იარები სამ არებსა; მოშორდები მოყვარეთა; შენ ხარ ვისსა სამარებსა?— და სამყოფთაგან გააბეზრდი, კარსა გავლი გასარებსა!
298. ეს სოფელი ასეთია, არ დაინდობს კაცსა აროს, ვინც იყვენით, ძნელი საქმე მაშინ უყავ იცით აროს; აწ მეფეთა გაწყრომილმან თავმან ჩემმან სითკენ აროს? და მე წავიდე, დავიკარგო, მტერმან ამით გაიხაროს!
299. ვინ მამეზღებს ენა ყბედი, მოაგონდა იმას ის რით, რა მე მეფეს მომაშორებს, მას დაამცრობს იმას ის რით? ჩემნო მტერნო, თქვენი გადის, რაც რომ გინდა, იმას ისრით, და თუ ჩემიც რამ გავილოდეს, სცნობთ, რას უზამ იმას ისრით!
300. ქართლს მოვაველე გალავანი, აწ ვინ აქცევს ზღუდეებსა, ჩემად ნაცვლად ჩემს სამკვიდროს ვინ დაიღვამს ბუდეებსა; ვერ მიფერებს ვერას საქმეს, თავსა გაიციუდაებსა, და მეფეს ტყუილს მოახსენებს, უმგზავსოს და მრუდაებსა!

301. აქ სხვა სიტყვა შემოვიღო, ნუ გამკიცხავთ, მიგდეთ უფრო: კაცობასა მოვდგომოდი, გულში მქონდა არვის შური. თუ ქორი ზედ აღარა ზის, კაცს რას არგებს მარტო თური, და ვერ დავსწყვიტე ცრემლთა მილი, თვალთა ჩემთა მონაწერი.
302. რაც დავსწერე, მომიგონდეთ, განა თუ ვსთქვი საკვებელად, რად მოვიკლა ცუდათ თავი, ანუ სისხლი იქცეს ველად, რაღას მარგებს, მოყვარეთა ლაწვი შექნან ცრემლით სველად, და რა ლალატით სიკვდილს ვესწრა, ვინ იქმნების ჩემად მშველად?
303. ნაბოთე ნოკლეს უბრალოდ, ექმნეს სისხლისა მხერვტადო, იოსებ ძმათა გაყიდეს, თორმეტ ჰქმენ მეთერთმეტადო, რაქაქელ შვილსა სტიროდა, რომ აღარ არის მქვრეტადო,— და აგრევე დედა ჩემს მოუვა ტირილი მეტის-მეტადო!
304. ყოვლთ ხემწიფეთა უდიდე, ვინ რომ არს კვისარადო, მაკედონელის ტახტსა ზის, ციხენი აქვან სარადო; მებრძოლნი იცით, ვერ გავლის ახლო ან იმის არადო, და თუ წყენა ვინჟე გაბედა, იტყვიან—იასარადო!
305. ჯანაირ, ვლახი, ბულდანი, — უქირავს— იამანია, ურუმელი და მისრეთი, შავი და თეთრი ზღვანია, ბასრა, ბაღდადი, მადინა, მაქა, აზრუმ და ვანია, და ვერ ავენებს, რომე დაცოცხლდენ ამირან ძმობილ-ძმანია!
306. დასავლეთი და სამხრეთი არს სრულად იმის ხელადო; ყანეიც, დიდი ხემწიფე, მაგრამ ეს უფრო ძველადო. — ინლოთ საზღვრამდი ის იპურობს, სად მზეა ამომსვლელადო, და მათი პატრონი, მეგონა, არსო ბაქაჯარ ქველადო!
307. სულთან მურად და შააბაზ ერთჟამად იყვნეს მჯდომია, ორთავ ვიახელ, გარდამხდა მათთან ლხინი და ომია, მაპატივებდეს, მაძღვედეს, რისაც რომ ვიყავ მდომია; და რიცხვს ვინ იქს, რაც რომ ომშია მე კაცი შემომკდომია?!
308. ესენი მისთვის ვახსენე, გასინჯოთ ჩემი თქმულები, სიტყვის მალამა მიძებნოთ და გამიმთელოთ წყლულები; კაცი ვინ იყოს, მიბძანეთ, ორისავე შესწავლულები, და ორთავ პატივმცეს უღირსად, მათ გამიერთეს გულეები!
309. ორთავ ახლდეს დიდი კაცნი: კახები თუ ქართველები; ვინ გამოჩნდეს ჩემად სწორად, სიტყვით დამდვან იმათ ლები; რა შააბაზს მე ვიახელ, არ გამიყვის ნატალები, და რა მიბოძის, რა მიბძანის ტკბილის სიტყვის სათქმელები!

310. მათი დავსთმე სიტყობება, შენთვის დავსდევ თავი სულა,  
 შეილი ჰირმშო საყვარელი, სიკოცხლე და ჩემი სულა:  
 ბედმან მიყო, რალა გკადრო, აწ თქმის ჟამი გარდასულა.  
 და სადაური სად მოჰვეკვდები, ეტლი ჩემი სად წასულა?
311. რა უქულმა ჩარხი გადრკა, წალმა აღარ დაბრუნდების,  
 რა დოვლათი კაცს მიადგა, ღლარსაით გაბრუნდების!  
 მე რომ მესმის, თქვენი გული ჩემზე აღარ მობრუნდების,  
 და გზა კანად მაქვს, ჩემი ფეხი დაღმა ველარ ჩაბრუნდების.
312. უჩემობით მებრალები, ვაიმე, ქართლო, სუსტობისთვის:  
 გალაჟანი დაგექცევა, გადგებიან ზოგნი თვისთვის: .  
 ეგზომ ჩემი ჰირნახული აწ დავაგდო როგორ სხვისთვის?  
 და ოდეს მტერი წამოგატყდეს, მომიგონდეთ ამა თქმისთვის!
313. ბრძოლა, ომი, ჯაკვი, ზუჩი, შუბი, ლახტი, ხმალი, მკვეთი,  
 მით მიყვარდა, ბევრჯელ შეეკქმენ მტერი შუა განაკვეთი,  
 ამხანაგს და მიღმა მბრძოლსა ბევრჯელ საღმე მე ვეკვეთი,  
 და გავამდიდრე სულა ქართლი, ულონო ვკქმენ განაკეთი.
314. სად მიუიდი, სად ვებრძოდი, რას მთებს ვიქმნი გარდასული,  
 გაცემა და ლხინთა ნახვა აწ რა იქმნა გარდასული:  
 არ ნინდოდა წასახდენად ხორცსა კიდევ გარდა სული:  
 და სისხლს დავღვრიდი, ანგელოზნი რომ მონრტყმოდა გარ დასული!
315. თავს ვეტუოდი. ქართლისათვის მოკვდი, წინ გიც ა. წამება,  
 ვინ სჯულს რყვნიდენ, გვისუსტებდენ. მათთვის მშვილდი ა წამება,  
 მათგან ჰევრი დავასუსტე, აფხსნი ზოგი აწ ამება, —  
 და ბოლოს ნახეთ ჩემი ბედი, თუ რა მამხვდა აწ ამება?!
316. მე არ მაკლდა ორღანონი, ბობღანი და წინწილები;  
 ახლა მადამს ეს სოფელი, უწინ დანდვა წინ წილები,  
 კაცობის და სახელისა კარგად მამხვდა წინ წილები,  
 და აწ აეშვით, ჩემნო მტერნო, ვინ რომ ჩემგან წინ წილ ები!
317. რაც რომ მრუდი ვსთქვა სიტყვანი, გამკიცხეთ, ნურვინ მაქებასა.  
 მწადდა წამება, სისხლთა ღვრა, არ თაყვანება მაქებასა:  
 ბატონს რა ვკადრო. თვარ მტერთა ადრე მოუშლი მაქებასა!  
 და გამოვსცდი მათსა ძალ გულსა და თავსა კარგად საქებასა!
318. ვის რას ვაბრალებ. ეს ყველა ჩემი წერა და ბედია;  
 უღთოთ არაჟის არ ძალუც გასწყვიტოს სუსტი მკედია,  
 დავსკადო, კიდევ გამაგრდეს ჩემი აფხანდის ღვედია, —  
 და პატრონზედ ხმალი არ გაჰვეთს, ამით ვარ უიმედია!

\* დედანში: მაქეთსა.

319. როდეს გასჭირდეს, საქმისა კაცი ხაშს გამაბედავად,  
 საქმეს ნოახდენს კეთილად, თუ სულ არ არის ბედ ავად;  
 არც ნამეტნაჲვად ის ვარგა, მირობოდეს დაუხედავად,  
 და ლალობით წახდეს ბოლო ჟამ, მტერს ველარ ექმნას შედავად.
320. კაცი რომ იყოს სიმაღლით გოლიათ, დიდად გორებით,  
 მრავალთ მებრძოლთა თავები მას ექმნას განაგონებით:  
 კიდევ მაშინც სჯობს საქმენი ჭკუით და მოსაგონებით,  
 და თქჳულა: მოცდა ხაშს ჟაჳისა, არა თუ განაგორებით.
321. თუ კაცი იტყვის გულშია: „მტერს რომ შეეება ომებად,  
 ვაი თუ იმან მაჯობოს, მე ვიყო ცუდათ მშრომებად,  
 ის არის სპითა მრავლითა, მე ცოტა გვარ და ტომებად,“ —  
 და ვერ ვემოწმები, იცოდეთ, არ არის ომის მდომებად!
322. მას ვემოწმები, რომელიც იტყვის: „გავსწიროთ თავი და!  
 ღღეს უომარი არ დავდგე, კარგი მოჰხდეს თუ ავი და;  
 ანუ მტერს ესძლიო, შევმუსრო, ან ვიქმნე გასათავი და!  
 და კარგს კაცს ვეძებდე საომრად, რომელმაც მთხოოს დავი და!“
323. კაცობა გწადს, მზასა გქონდეს მიწყვიე შენი საომარი,  
 რა ხმა გესმას რაჳით წყობისა, მით არ იქმნა შესაზარი!  
 სიკვდილს ვერვინ ასცილდების, რომ არ ექმნას მოთქჳა, ზარი,  
 და ავს სიცოცხლეს სახელი სჯობს, გინდა ეპყრას რომ ხაზარი!
324. ზოგი კაცი დაღონდების, ვერ გაბედავს ვერას ვერა;  
 ვირემ მტერი არ წაახდენს, კაცთა რჩევას არას ჯერა.  
 რა რომ მტერი კარს მოგადგეს, ნულარა გაქვეს გულის ძვერა,  
 და მას კაცობა ხელთ შერჩების, ვის აქვეს მტრისა მალ შეძვერა!
325. გული ჩემი სევლით სავსე შექირვებას გავს ებასა,  
 მთვარე ბადრად აღარა ზის, აღარც ელის გავსებასა,  
 დაშრტა სანთელთ სინათლენი, მიეწურა გავს ებასა,  
 და ქართლის ბალი მოიკრიფა, აღარ ვეკობ გავს, ებასა!
326. უჩემობა დააჩნდების, ბალი იქმნას აბალება,  
 ცრემლმან ჩემმან ლაწვი ჩემი ჩამოღვარა, აბა, ლება;  
 მძლავრს მტერზედა გაგიჩნდების, ვის გაქვეს ხმლისა აბა, ლება;  
 და მარხვა მწადადა ვედრებითა, ლხინით მექმნა აბალება!
327. მე მეფეთა გაწყრომამან, ნეტარ ვით არ დამასულა,  
 ბედმა მიყო უკულმართმა, მერმე ჩემა დამა სულა;  
 ეტლი წაღმა აღარ წადგა, დახვანჯულა, დამასულა;  
 და ქართლს შენახვა როგორც უნდა, გაგიჩნდებისთ დამა სულა!

328. აქანამდი სად მკვიდრობდი, თაო, აწ სად ილალები,  
გახსონს, თაეზედ ჯილა გქონდის, აღმასი და ი ლალები,  
შენ და შენი ამხანაგნი, ზოგ-ზოგები ილალები,  
და დაიჩაგერი დანასული, დაილევი, ილალები!
329. სულ ქართველთა კარგად იცით, ქვეყნისათვის რა მიქნია:  
ოთხგნით მტერი შევაშინე, ზოგი ფეხით გამიქნია;  
დუშმანთ გული გაუტეხე, ხლმის ქნევითა ამიქნია,  
და ვერ დაუდგე მეფის წყრომას, რადგან თავი დამიქნია!
330. აქამდის მტერთა ვერ მჯაბნეს, იგინი ჩემგან სულ ება;  
ზოგთ გაქცეულთა მივსდევდი, ზოგთ ამოვართვი სულება,  
მტერს როდეს რიხით შევსძახი, მან მე ვერ მითხრის სულება,  
და პატრონსა ვსკვრეტდი ერდგულად, მაზედა მქონდის სულება!
331. გული არ მაძლევს უთქმელად, თვარ მწადს დუმილი ბაგისა,  
მუდამ სახმილი მედების, ალი მეხვევის დაგისა,  
მას უხარიან, რომელმაც ჩემი დაკარგვა აგისა,  
და წაეალ, ნიემართო სადგურად, სად თემი ათაბაგისა!
332. მას უნდა დიდად გარდაჰხდეს, ვინც ჩემი თავი წაგვარა,  
არ მოაგონეს გარჯანი, მე შემსახურა რა გვარა,  
ვექობ, დაეკლდე ბოლოყამ, ვინ მე ჯარიდამ გამგვარა,  
და რადგან მათ დამთმეს, მოყვასნო, თქვენ ჩემი წურა ვაგვა რა!
333. მშვიდობით, თვისნო, მოყვრებო, გამოგესალმო სალამით,  
მეგობარო და შემცნენო, ცრემლი დავსთხიოთ სალანით,  
თქვენ ნუ დაიჩნევთ გაყრასა, გული შემქნია სალა მით,  
და ვინ გაირჯების სიმხნითა, მან შეიდაროს სალა მით.
334. ყველას რამ გარგე, თქვენც იცით, ვირ ვიყავ თქვენი მკვრეტია;  
კარ კაცობა და ნამუსი, ვისაც გიქნიათ მეტია,  
იგი შემოგზღავეს, ვინ მოსეს უძღვანა ნათლის სვეტია,  
და გული მწვე ღონობს გაყრასა და თვალნი განარეტია!
335. თქვენსა ვერ ვიტყვი, მოყვასნო, ძვირსა და ძრახვას ამ ენით,  
რადგან მე დავრჩი შორ გვარად თქვენ ხემწითესა ამენით,  
თუ ჩემთვის კარგი ვინმე თქვას, თქვენცა იყენით ამ ენით,  
და ლხინსა ნახევდით, ღვინოსა, თქვენ მიიღებდით ა მენით.
336. გაგიჩნდებისთ ქვეყნისა გაწყობა და გარიგება,  
თქვენცა იცით, ჩემის გარჯის ანგარიში არ იგება,  
რაცა დამრჩა უშენონი, ჩემგან ახლა არ იგება,  
და თუ კაცი კაცი აღარა სკვრეტს, მტრისგან იშ არ იგება!



337. რად, სოფელო, სამუდამოთ ჩემზედა იქ ას ავსავით?  
 არ დააცხრო ცთომის გველმან, კიდევ ენა ასავსავით,  
 კირნი კირსა დამისართა კვლავ დამიწყო, ასავსა ვით.  
 და დამიშრიტა ბრწყინვალეობა და ნათელი ა სავსავით!
338. დამემოწმე, თუ მართლა ვპტქვა, თქვენცა ბძანე,—ეგ არია,  
 შინ რომ კაცი გამოარჩევს, არ მოჰხდების, ე გარია,  
 რადგან უკვდად არვის გინდი, დაუტეო ეგ არია!  
 და ვარდი დაქენეს, ჩამოცვივდეს, რაც დარჩების—ეგ არია!
339. ერთს ალაგს, რომ ერთი კაცი გამოვიდეს კირთა მხდელი,  
 რა გავათ, რომ მტერს შეაკლათ, ან ჰყოთ მისი სულთა მხდელი?  
 ინაპიროს, გარ გიაროს, ველთა იყოს ჩამომხდელი,  
 და თავს ეხუროს მუზარადი, ძვირად იყოს პირ ამხდელი.
340. უმტრო კაცი არ იქნების, რომ არ ჰყვანდეს არა სითმე,  
 მემუქარეს ხამფოლადად მიპყრა ხამს და არა სითმე,  
 ჯაბანს კაცსა გულოვანი გაჰხდის, გვანდეს არა სითმე!  
 და გულსა სევდით შეპყრობილსა აწ დამიპრის დანა სითმე!
341. არ მომიგონებთ, რას იტყვი, როს მუზარადი ელევდეს,  
 რაზმი გასწორდეს დროშებით, ორგნითვე ჯარი ლელევდეს,  
 ცემა და საყვირთ ხმა იყოს, ცხენნი კაცთ ფეხით ქელევდეს,  
 და მაშინ რას აქნევთ გიორგის, თუ მისებრ მოგეშველევდეს?
342. ჩემს კირნახულსა ქართლზედა მიკვირს, ვერავინ ხედავსა,  
 რაც საქმე შეევსძელ ქვეყნისთვის, თქვით, თუ ვის გაუბედავსა?  
 ქართველნი დაეხსენ მოსპოლვას, მით მიზმენ ზედიზედ ავსა,  
 და რაგინდ რომ თავი ვაწამო, მეტყვიან კიდევ ბედ ავსა!
343. გული მქონდა მტერთ უშიში, გეგონა თუ მიდგა ისო,  
 საჰსალასა, საწდეველსა, პირი ჩემი მიდ გაისო,  
 გულმან ხელმან, სევდიანმან, აწ ლახვარი მიდგა ისო,  
 და თქვენ უჩემოდ რასაც შესძლებთ, მეცა ვნახავ მიდ გაისო!
344. ლხინი, ზმა, სიტყვის გაგონა, მქონდა მუდამად ჰურობა,  
 ამხანავთ კარგ ნეგობრობა, მიცემა, დაუშურობა;  
 კარგ კაცთა წყობა, ალერსი, მდიდართა მე უშურობა,  
 და ვექვ, ზოგს თავადსაც მოსწადდეს ჩემებრივ ახნაურობა!
345. რა ცისკრის ლოცვა გარდასწყდის, ვნახი მფრინველი ცხენია,  
 შევეჯდი, მფრინველით\* და ძალლითა შევექცი, ვირ სიცხენია;  
 მოვიდი, წირვა ვისმინი, ან ლოცვით ცრემლთა მრცხენია,  
 და დაეჯდი და ლხინსა ვემოყვის, არ მქონდა სიმატცხენია!

346. როს მოვიცალი მტერთაგან, მიყვარდა ნადირობანი.  
ვის სამართალს ქვეშ დაუჯდის, მკირს უთვალეზო ბქობახი,  
ადრე ვიცოდი შეტყობა, კარგის კაცისა ცნობანი;  
და დაბალს კაცს ბევრი შევმატი, არ უყვი დიად მტრობანი;
347. ვის რომ რამ კარგი შევატყვი, კაცობის ჰქონდის ხალისი,  
ცხენ იარალით შევამკვი, ძველი ქნის მან ახალ ისი,  
დღეს ერთი გამოვაჩინი, მოგჰკაზმი, მერმე ხვალ ისი,  
და კაცობის სწავლას ევლტოდეს, ვით ოქრო დავახალისი!
348. ვისაც სიჯაბნე შევატყვი, მასცა შევმატი გულია,  
მემკვიდრე მკვიდრზედ მოვიდეს, ვინ იყვნეს დაკარგულია,  
სიხარულისა დღე გექონდის, ვით წყლისპირს ალვა რგულია,  
და ამ დღეებისა შემსწრობი სევდით ვარ დადაგულია!
349. ჩემს სახლში იყვის ბუდამად: წირვა, ლოცვა და გალობა,  
ულონოთ ღონე, იმედი, გლახაკთ მიცემა, წყალობა,  
ყმის სამსახური სამართლით, არავის სკირდა ძალობა,  
და აწყა დამიგზო სახმილი, სოფელმან შექნა ალობა!
350. სტუმართა სუფრა წინ ედგის, მის მის დროს აუღებელი,  
ვინ დამეთხოვის, წავიდის, არ დარჩის წაუღებელი,  
მომღერალთ ლხინი, თანაწი იყვის სულ დაუღებელი, —  
და აწ რაათვის ვჰკვდები, ამისი ნე ვარ კვალ გაუღებელი!
351. ქართლში უფროსნი ვინც იყვნეს, ითუნევედეს თავადობასა,  
ყველა მოყვრად მყვეს, ბძანებდეს ჩენს მეგობრობა-ცნობასა,  
მეცა მივდედდი, მომდედდეს, ვიქმოდით კარგსა ძმობასა,  
და ბედსა ვემღურვი და მერმე, ვაი, ჩემის დისა შობასა!
352. ყველამ იცით, რომე ქართლი ჩემის ხლნითა დახსნილია,  
თვარ შეიტყობთ ამას უკან, მტერი ისევ ახსნილია;  
ჩემის ხლმისას ნაშოვრისას გულის პირი წახსნილია;  
და ქვეყნის გზას ხომ ვერ შემიკრავთ, ჩემთვის მაშინც გახსნილია!
353. ერთი სიტყვა ნამაგონდა, — არ ვსთქვამ ამას საკვეცხელად;  
სად რომ საქმე გაგვიკირდის, ამხანაგთა ვიყვი მშველად;  
მე იმათ თან ვერ მივაწვევ. რომ მასმია კაცნი ძველად,  
და ერთის კაცის მემუქარის თავს სისხლის ვარ გარდამსხმელად!
354. ბაზალეთის ომსა შიგან მე მამუყრა ედიშ ავით,  
ამაყობდა იგ თამამად, შემომძახა: „მოდი, შავით!“  
მას გაუჰე თავი შუა, გინებით არს დამნაშავით,  
და მის ცოლს უთხრას დედამთილმან: „აწ მიბძანდი, შედი შავით!“

355. სხვაგან წერა დამწერელმან ხვანთქართანა წასვლა მისი,  
სოხტაების ამოწყვეტა, სისხლთა დენა, ყათლა ვისი,  
ბევრი ბრძოლა, ციხის რთმევა, ნებად, არა წართმევისი,  
და ან მოყვრების გამოჩენა, შესწავლილი ზოგან თვისი;
356. ხვანთქრისაგან როგორ ცნობა, ანუ დიდად პარტივეცემა,  
მტერთ გავლენის დამადლემა, წყალობა და კვლავ მიცემა,  
მის დუშმანთა ამოწყვეტა, მისხის მისხად, რა მიცემა,  
და იტყოდა თუ: „სად მოჰკვდები, ლახერისა მაქვს სად მიცემა?“
357. ვით გაუძღებ კაეშანსა, გულო, ლახერის აბა სმითა,  
ყოფ: ჩემი ჩრდილად იქცა, იგ შეიქნა აბასმითა,  
გახსონს, ოდეს ნოსტეს იყავ, ცაცხეს ქვეშ იჯდი აბა სმითა!  
და უხვად გასცი საბოძვარო, წაილებდენ აბაზს მითა!
358. ვინ იცის, თუ სოფლისაგან რა ლახვარი დამეშენა:  
მიჯობდა, თუ სულისათვის გლახ სამყოფი დამეშენა,  
ვინ მიმადლის ქვეყნისათვის, თუ რა მტერნი დამეშენა,  
და ვინ რომ ჩემთან ვერ შეიბა, ნურას მეტყვი და მე შენა!
359. თუ რამდენნი ჰირი შევსძლო, სოფლის მახე ამედგა რით,  
სახლ-სამყოფი სავანენი ჩეჴნი იყენეს ამედგა რით.  
ლხინში, გულო, მეჴეთ მონე და მსახურე, ამედგარით,  
და კიდევ ხმალი მოიგონე, უშიშ, გულ-სრულ ა მედგარით!
360. ოდეს ლხინსა ღავემოყისი, აწ ეს სევდა მას არევდა,  
კმუნვა მრჯის და სევდა მაწვევს, მუშაკობს და მასარევდა,  
ბორბტი და ავი ენა წყალს მღვრევს წმინდას, მას არევდა,  
და რაც სოფელმან ეტლად მამცა, ჩემთვის კიდევ მას არევდა!
361. უბრალოდ ჰირსა არ მიმცეს, მე ეტლსა ამას ველია,  
თვალთა ნაკადი მომადლოს, ლაწენი მით ამასველია,  
მელაენი რომ ცუდათ არ დაშერეს, ფეხს ჰქონდეს ამასველია,  
და მართალი ვიყო, ნუ დამსჯის, მუხლს არ ხედეს, ამას ველია!
362. ჩემთა სასჯელთა აღრიცხვა ენას ვით ძალჯც აგება,  
ცუდათ შერებიან მშენენი, ხელოვანთ ვისრ აქვს აგება,  
მარტო რას ემღურობ სოფლისგან, ვეჭვ სხვანიც ვინმე აგება,  
და რამდენს კაცს მიხვდა, ვერ ვრიცხავ, ჩემის შუბისა აგება?!

363. ვინც მიცნობთ, ბძანეთ, თუ ვიყავ ერთის კაცისა დარული?  
 ლხინი და შვება უღრუბლო მქონდა, მის შუქი დარული,  
 განსვენება და სიამე, სმა, ჭამა, ძილი და რული,  
 და აწ ცრემლთა რად მდის ნაკადი, ღვარნი არ გასწყდა დარული.
364. ბრწყინვალეა და ნათელი, თვალნო, სვედითა დაგეცსა,  
 შენტვის სახმილი აღტყინდა, გულსა სამუდმოდ დაგეცსა;  
 სიტკბო გამწარდა სოფლისა, სამსალა სასმლად დაგეცსა,  
 და გულო, ვით გასძლებ სეედასა, ან ჭირსა ნიადაგეცსა?!
365. თავსა ვეტყოდი, სამუდმოდ ვის გვერც ახლავხარ, მას ამე!  
 ერთი არ მამეც, სოფელო, ჭირი, მიორე, მასაჟე,  
 სეედა მიმატე წყენისა, აღარ მალხინე, მას აჟე,  
 და ვერსით გაგისწარ, დამაბი, გარ შემომხვიე მასა მე!
366. ხანდახან მამცა სოფელმან, საწუთრო მიქმნა დარადა,  
 ზოგჯერ მიმუათლა, მიხვია, იქით და აქათ დარადა,  
 ზოგნი მე მჯობდეს, ზოგზოგნი იტყოდეს: „ვექმნათ დარადა,“  
 და ბედსა ვეტყოდი: „სოფელმან ნეტარ შენ მოგცა და რადა?!“
367. ეტყმა მამცა ბედკრულობა, ნეტარ ყურსა ესმას ვისა,  
 ლხინი დამრჩეს განშორებით, აწ უყურებ ესმას ვისა? —  
 არა მქონდა გარიდება მე ლახვრისა, ესმას ვისა,  
 და რამინისებრ შევებრაღდე, ჭირნი ჩემნი ესმას ვისა!
368. თუ გსმენოდესთ, მე ლახვარი თუ რამდენი დამეცა რა!  
 ბედი წალმა წაგრეხილი აწ უკულმა დამეცარა.  
 ვაი, სოფელო, უხანოო, დრონი აღარ დამეც, არა,  
 და ჩემთვის იქმენ გამომცდელი, ვით ბელიარ დამეცა რა!.
369. ამდენს ხანს ხომ ვეღარ გავსძლებ, რაც ხანი მაქვს განასული,  
 არ დავზოგე ქართლისათვის ძმა, ძენი და გან ასული,  
 თავი დავდევ საწამებლად, ხორცი საკვდად, განა სული?  
 და თუ უბრალოდ სისხლს დამიღვრით, ვიქმნა ზეცად გან ასული!
370. თუ ამ სასჯლებს მოველოდი, მიმძინს ჩემი დაბადება,  
 გლახ უბრალოდ განსაცდელი, სოფლისაგან ცეცხლთა დება,  
 რაები ვჰქენ ქვეყნისათვის, საკვდად თავის გარდადება;  
 და თავი არვის მოვაკელიო, არც ვჰქნა ხმლისა ჯერ დადება!'
371. მეფეთ წინა სამსახური მე მინდოდის ყოველთვის დიდად,  
 ამხანაგთა ესათნობდნი, ვიყავ კრძალვით, მომარდიად:  
 მიღმა წყენა არვის ვჰკადრი, ვმთავდადლობდნი მყუდროდ, მშვიდად,  
 და მე ეს მიყო ამ სოფელმან, თქვენცა გექმნას ბარგის მზიდად!

373. წახდა ჩემი კარკაცობა, დაისწავლა არვინ არა,  
როგორ დავეგმო აზასწინათ მეფეთათვის ვინც მამკვდარა,  
მოწმად მყვანან ბევრი სული, ჩნს თავს თუ რა გარდამხდარა,  
და წალმა სხენან ღამნი დღეთა, მზე ჯერ სრულად არ დამხდარა!
374. ვერსით მოვრჩები სიკვდილსა, დღეს მოვა ხვალე ისევ და;  
უბრალოდ უნდა გარდაჰვხდე, ამით მაწუხებს ი სევდა,  
თაო, ლალატად ვინ მოგკლავს, ცუდს კაცებს რასთვის ისევდა!  
და მან წამახდინა თავიღვან, აწ მომაგონდა ისევ და!
375. სოფელს სკირს პირველ სიამე, საწუთროს პყრობა, შვებანი,  
რასაც ინებებ, განებებს, იტყვი თუ: „მიყო ნებანი.“  
მაგრა არა ქნეს მიყოლა, ვის ჰქონდა ქვეა და ცნებანი!  
და მივჰყევ სოფელს და სახელსა, კარგთ კაცთა მქონდა ხლებანი.
376. ხედავთ კაცთა დაბადებულს, არვისა აქვს ერთი სახე,  
მე სოფელმან ოთხის კუთხით დამაბა და მიღვა მახე,  
არ გავიდა სამსახური, რაგინდ ბევრი ჭირი ვნახე,  
და ცუდად წახდა გარჯილობა, ბედი ამაღ გავიჩმახე!
377. მეც შემეძლო ამხანაგთა მახეზღართა მტერობანი,  
მაგრამ დავსთმი, ყველას უყვი მიცემა და ფერობანი,  
ამისთვის ვჰქენ, მე მინდოდა აოხრებულთ შენობანი,  
და მაგრა ყველამ მოიჭირვა ჩემი გაქრა, ხელობანი!
378. ერდგულობა—ეს მგონია პატრონზედა სამსახური,  
რომ ინდომო ამხანაგი. არა გქონდეს კარგთ კაცთ შური,  
არ დაჰკარგო მეგობარი, არ ჰყო მეფის მოსამღური,  
და ჩემი იცით, ყველას გახსონსთ, რას ოფლთა ვარ ნონაწური!
379. თუ გინდოდეს თავი შენი, შენც ინდომე ამხანაგი,  
ცეცხლი მისთვის მოდებული აგრევე იყოს შენთვის დაგი,  
ამოსწოდო მისთვის ხმალი, არ თუ ქარქაშს ადრე აგი,  
და თუ გაიქრა სამყოფთაგან, თავი მისთვის გარდაავი!
380. რაც თვისთვის სწადდეს, მოყვისისთვის კვლავე მას აჯობინევედეს,  
ცრემლთანა ცრემლი დაღვაროს, მოხარულთანა ლხინევედეს,  
სწყურობდეს მანცა იწყუროს, თუ დათვრეს — ისიც ღვინევედეს,  
და ქირთანა ქირნი იტვირთოს, სევდასთან მოიწყინევედეს!
381. კაცმა კაცს გული მიანდოს ერთ პირად დასანდობელად,  
მას მისთვის ცრემლი სდიოდეს უწყვეტლად, გაუშრობელად,  
მისთვის ხმალს ხელი ანებოს. მტერზედა დასაშრობელად,  
და თავი გასწიროს საკვდავად, სანთლურებ დასადნობელად!

382. ჩემნი კირნი სხვათა საქმეს, არ ვეკვ, ვისმეს გან არვედეს, სად დავჭთესე კარ კაცობა, ახლა ისიც განარვედეს, ვიცი, რომე სხვათა ძალი დღეს ჩემს მკლავსა განა რვედეს, და გახსონსთ, ოდეს ჩემნი ხმანი, თუ ჯარს როგორ განარვედეს?
383. ნე ქვეყნისათვის რამდენჯერ ვჰქენ თავის გაწირვანია, მოწამედ მყვანან მრავალნი, არა თუ შვილი, რვანია. არა მაქვს უამი სიტყვისა, საჩივრის ცული თქმანია, და მაგრა მართლისა სიტყვის თქნა ჩემგან რა უკუთქმანია?
384. ბატონს ჰყვანდეს ერთგული ყმა, სიამოვნით თავს უღებდეს, მტერს ებრძოდეს, დავსებულსა ცეცხლსა კიდევ აუნთებდეს, რაც უჯობდეს იმას ბქობდეს, მებრძოლს მიღმა გაუჯდებდეს, და საქურქელსა წარმოკლილსა სალაროსა დაუღებდეს!
385. რაცა სწადდეს, ის აამოს, დაერიდოს საწყინარსა. ძმას და შვილსა თვით ხედვიდეს, მისთვის სთმობდეს ორსავე მკედარსა. მებრძოლს მიღმა მიეგებოს, იგ ჰხმარობდეს ხნალს და თარსა, და დაფანტულსა წინ უძლოდეს, უგროებდეს კარგსა ჯარსა;
385. პატრონის წყენა წყენად სჩნდეს, ლბინისთვის გაიხარვედეს; სახელსა გამოაჩენდეს, უკადრის საქმეს ჰფარვედეს, საკვდავად თავი გარდადვას, როდეს რაზმშიგან გარვედეს, და რაგინდ სხვა რამ თქვან, მაშინცა მისსა ქებასა წარვედეს!
386. ცოტა მიცემა დიდად სჩნდეს, ნწვედ იყოს მადრიელადო. თუ საწყენი რამ შეატყოს. თვალნი ქნას ცრემლით სველადო. გასქირდეს—ადრე ინაღვლოს, მსწრაფლ იქმნას მისაშველადო,— და ასრე მასმია პატრონის მე სამსახური ძველადო!
387. არ დაიშურო რაც ვქონდეს, შენ იყო მის ზიმრთმეველი. ცოტაც გიბოძოს—ხარობდი, მით იყავ გამომრთმეველი, უსამართლოთ და ურიგოთ არვისი არ წამრთმეველი, და საწყენის წყენის რიდება, არრა ჰქნა უმართეველი!
388. პატრონყმობა განა ჩვენგან, იცით, ზეცით დასახულა, სოლომონ და დავით—ორნივე თვალთ მეთედ კვლავ ნახულა, როგორც ყმისა სამსახური, ყმა პატრონთგან შენახულა. და უბრალოს ყმის წახდენანი პატრონზედაც მწვედ ძრახულა:—

389. ეს ყველა მჭირდა, ისმინეთ, მეფეთა ერდგულობანი,  
 დიდად შევმატი, ვარგებდი, ვისიც რომ მქონდა ყმობანი,  
 აღრე მივმართი ბძანებას, სადაც მიყვიან ხმობანი,  
 და აწ მეფე ცულათ გამიწყრა, ან მე აღარ მაქვს ცნობანი!
390. სად წავიდე, სად დავლახო აწ ქვეყნისა კიდით კიდე,  
 დედა-წულნი, საუნჯენი წავილო და რას ავჭკიდე, —  
 მეფის მტერსა მე რამდენჯერ გულ მესისხლელ წავეკიდე,  
 და ვადა რყეულს ხმაღს ნუ აგდებ, თაო, ხელი კიდევ ჰკიდე!
391. რადგან წახდა გარჯილობა, რადღა მმართვეს თავის ტყენა,  
 რად ვიუბნა ძველი საქმე, ვით დავაშროო თქმადღა ენა,  
 აღარ მმართვეს საჩივარი, ანუ ცულად ცრემლთა დენა,  
 და ვით მიქნია ერდგულობით მტერთა სისხლის გარდადენა!
392. რომ წაიხდა სამსახური, ცრემლი თვალთა მისთვის მდინდა,  
 ან სოფელმან ჩემი კერძი შუქი რასთვის დააბინდა,  
 გახსონსთ, უწინ მტერნი თქვენნი ჩემს ხმაღს როგორ შეუშინდა?!,  
 და გაყრა მიმძიმს, თვარემ დავრჩე, მე რომ ვიყო, სადაგინდა!
393. არა მშურდა სასიკვდილოდ მე გარდმედვა თქვენთვის თავი  
 აწ რად იქმენ ხემწიფეო, დღეთა ჩემთა გასათავე;  
 რა გერგების, ეს არ ვიცი, მომიშალოთ რომ სათავე?  
 და ეტლმან ჩემმან მე მამგვარა ბედკრულობა ასათავე!
394. რომ მასმია, ასრე თქმულა პატრონისა კვლავ სიამე,  
 რაც უბძანოს — აღასრულოს, არ იკვნესოს, არც თქვას: „ვენე“!  
 მოახსენოს: „ხემწიფეო, შენთვის დღენი გავიწამე,  
 და რაც მიბძანო სამსახური, წავაკვდე და წავე წამე!“
395. გვმართვეს, რომე მეფეთათვის სიმხნითა ვჰქნათ კვერთხის რგვანი,  
 სად გვიბძანოს, მივესივნეთ, სიგრძის გზა ვვლოთ, ანუ განი,  
 თავს საზღვარი ეს დაუდვა, ვერვინ იყოს ჩემი მგვანი,  
 და არ ავმალღეთ თავმდაბალნი, სიტყვა არ ვთქვათ შეუგვანი;
396. რაც გვიბძანოს, თავს შევიდვათ, აღრე გვმართვეს დაჯერება,  
 მას ემონებდეთ, არ გარდვიგდოთ პირიღამე მისი ქება,  
 წაუწყმედლად ყოვლის გზითა გავათაოთ პატრონთ ნება,  
 და მეფის მტერთ რომ მე დავმართე, ნეტამც თქვენგანც ისრე ება!

397. სოფლის ჩარხთ ბრუნვა, ეტლთ ქცევა ხანდახან მოვა, ხან არა  
 ხან ხელი ვარდით ავაესი სოფელმან, ზოგჯერ ხან არა,  
 დაყმუნდა, აღარ მომართა, ჩემზე განაგრძო, ხანა რა,  
 და მტერმან იშეები მამიგეს გულისა მოსათუხანარა!
398. ახლა მარყევს ეს სოფელი, უწინ მამცა, მაშინება,  
 მძლავრმან მტერმან ვერსად მიყო, იცით, გსმია მა შინება?  
 მეფის, ქვეყნის უნებელნი ავხსნი, ზოგი მაშინ ება,  
 და სკერეტდეს თვალნი უღუხპიროდ, კამკამებით მაშინ ება!
399. მიძძიძს ამხანაგთ მოშორვა, გულსა მაქვს მულამ ზრუნვანი,  
 შეკირეება და ოხრანი, მწუხარება და ურვანი;  
 სამკვიდროს გაცლა ძნელია, ვინც დადგეს შესაშურვანი,  
 და თუ რამდენრიგად მამიხდა სისხლის ცრემლისა წურვანი!
400. ვინ რომ ფეხსქვეშ მელახოდეს, აწ მათ მე მქნეს დაცემული;  
 მახეზლარნი უწინ მე მყვეს დატუქსული, დაცემული,  
 ზოგნი იყენე განაკეთნი, ზოგნი ბევრის მიცემული,—  
 და შენვე მიგაქვს, ეტლო ჩემო, რაც შენგნით მაქვს მოცემული!
401. სად მეგონა დამკვიდრება, აწ სადით ვარ განა ქერით,  
 მეფეს ტკბილად ველარ ვნახავ, თვარ არ ვრიდობ განაქერით,  
 ვის მომწივენი, შეიქმნების გაკვეთილ და განაქერით,  
 და ბედო, კრულო, უკუღმართო, თავი ჩემი განაქერით!
402. ზოგს კაცს რომე გაუჭირდეს, უსუსურად დაღონდების,  
 ვინც რას ეტყვის,—არას ჯერა, კარგს რჩევასა გარდაჰხდების;  
 ვირემ კაცი ცოცხალიყოს, ადვილ მტრისგან ნუ წახდების,  
 და ბედი, სვე და გამარჯვება იქნას, ეაცზე რაც მოჰხდების!
403. გაქირების დროს კაცს უნდა, რომ შერჩეს ქვეა და გონება;  
 ვისაც რომ ახლდეს უტუყურად სიამე, ტკბილად მონება,  
 რომ მოშლით იყოს, ცუდია, რას არგებს მწვე დაღონება?  
 და აღარ დაზოგოს მის დროსა სალარო, ანუ ქონება!
404. კაცი გაბედავს საქმესა; თუ კარგს კაცთან აქვს ზრდილობა,  
 მეც მქონდა დარბაზს წინ დგოჰა და ამხანაგთა წილობა,  
 მე არა მქირდა ტყუილი, არც ცუდი სიტყვის ცილობა;  
 და აწუა სოფელმან ნაკადი და მამცა ცრემლთა მილობა!
405. ზოგჯერ მეც მითქვამს თავისა, თუ რასთვის დავიბადეო,  
 ანუ მტერები გარშემო ვიხვიე, რად ვიბადეო,  
 მაშ ხომე ცუდათ გაქრების, მაქვს რამე ან ვიბადეო,  
 და გულმკრთალნი მტერნი, დაბანნი რასათვის აიბ დეო?



406. ყველამ გასინჯეთ, შეტყობით, თქვენ ჩემნი სამართლობანი,  
როგორ ვქვენ თავის დადება, მეფის ტახტისა მკობანი,  
აწ ვისლა უთხრა ლიქნითა, ფერობით სიტყვის ლმობანი,  
და ზოგნი შეეფრთინავეთ სოჟელსა, ზოგთა დავსწყვიეთ შობანი!
407. რომე კაცმა ბევრი რამ თქვას, ხობა გრძელი, სიტყვის თხრობა,  
თვისტომს თავსა მოაძაგებს, მას მიხვდების ცული შრობა,  
არც ის ვარგა, არვინა თქვას კარგის კაცის გარჯილობა,  
და გოდოლშიგან დაფარულსა, დაგულვას სჯობს გახსნილობა!
408. ვჰთქვა, არა ვჰთქვა ერთი საქმე, ორსავე ვლონობ დიად ძნელად,  
პატრონის ხამს გამარჯვება, პირველვე ვჰთქვი სიტყვა ძველად;  
ბევრი კაცი მოვიბმარე მწედ, იმედად, ჩემად მშველად;  
და მაგრა მევე დამიმარცხდა, მით შევიქმენ ცრემლით სველად!
409. ლაშქრად მამყევს იმერელნი, მამეხმარნეს ზოგნი სამცხით,  
ზოგს ქართველთაც გვერც ვიახელ, კაის ჯარის აღსარაცხით,  
მაგრა ეტლმან არ გვიბედა, მით ვიქმენით იმ დღეს მარცხით,  
და გამარჯვება მეფეს მიხვდა, ზოგი ჩვენც ვქჳნით მიწას ნარცხით!
410. შეწეულთა ლაშქართ მიყევს, ვერ უქერდი იმა თავსა,  
სტუმართა და თვით მოსრულთა, რას ვეტყოდით იმათ ავსა,  
დგომასა და გაძლებასა მე ვჰკადრებდი თუ მეთავსა,  
და ზოგმა მეც მწვე დამიმარცხა, მათი სახლი ავა თავსა!
411. ეგრე მითხრეს: „ან შეგვაბი, ან გაგვიშვი ჩვენსა, შინა!“  
მე მათ დაბლა მოველოდი, მას ვზრახვიდი გულსა შინა;  
ვჰკადრე: „ომსა გაპოვინებ, თქვენთან არც მე შემეწინა,“  
და შუბი გატყდა, ედიშასა, იცით, ხმალი ვით ეშინა?
412. ბაზალეთის ომი მოჰხდა, მეფეს მიხვდა გამარჯვება,  
იმათ დიდი გახარება, ჩვენ კმუნვა და ბევრი ვება;  
ბატონიწვილს გვერც ვიახელ, ერისთვისაც მქონდა ხლება,  
და ულონობას ღონევე სჯობს, ცდა საქმისა ბევრ შეძლება!
413. რაცა მოჰხდა სრულ ვიცოდი, არ მინდოდა ესე ომი,  
ჟმა არ უნდა პატრონისა ბრძოლისა და შებმის მდომი!  
თავს მოლაღვს, ან მოკვდების, ცუდათ არის მკლავის მშრომი;  
და ქვეითი ხომ ნუხლს დალაღვს, ვერც იქნების ცხენს შემჯდომი!
414. სამცხეს წაველ. წამოვიღნენ ესე კარგნი დიდებულნი,  
ყველაკასა მრავლად მივეც, რაცა მქონდა მუნ დებულნი,  
საქონელნი, ბარგნი ჩემნი, არ დავჰკარგენ კიდებულნი,  
და გაეხარდათ მამეზღართა, ვინც მყვეს გარდაკიდებულნი!

415. ცოლშვილი სამცხეს დავაგდე, მოყურები მიიბარევედეს,  
ბატონიშვილსა მე ვახლდი, იესე ჩემი მარევედეს,  
ხვანთქრის კარზედან წავედით, გზად ჩვენთვის დარნი დარევედეს,  
და ყაზახ მეკობრე, ჯალალი, ჩვენს ვერას მოიპარევედეს!
416. აღრევ ვაცნობეთ ვეზირსა ხემწიფის ტახტს წინ რებანი,  
ყაფუჩი ბაში ებოძა, მით ექო ჩენნი ცნებანი,  
გვითხრა ხემწიფემ: „იციოდეთ, თქვენ გიყოს გულის ნებანი;“  
და მე უთხარ: „მის ხმალს მოვენდე, მით ვქვენ შორის გზით რებანი!“
417. ჩვენ მიგვიყვანეს, ებძანათ: „მოჰფინეთ კარგა სახლები;“  
ასრე გესმენია ეგენი, არიან კარგი სახლები!  
ჩვენთან მოვიდეს ფაშები, აქვსთ ფართოდ ტყავის სახლები,  
და ძველით ვერავის ვნახედი. ტანს ეცვა ყველას ახლები!
418. ულუფა მრავლად გვიბოძეს, სიუხვე ჰქონდა ზღვებისა,  
ურჩისგან ხმლით და ძალითა, მას არა არ ეზღვებისა;  
არვის არ ძალუც ძალითა გარდავლა იმის მზღვრებისა,  
და მასწინ არ ძალუც მთქმელებსა, ამხანაგთ დაბეზლებისა.
419. მეორეს დღესა მიგვასხეს, შეგვაველეს კარნი სრისანი,  
გავჰკვირდით მორთულობასა, — ნეტარ ქნილია რისანი?  
ხელმწიფეს ნუხლსა ვაკოცე, სიტყვა მიბძანა თქმისანი, —  
და ვჰკადრე: „თქვენს ხმალსა მოვენდე, ყმობა ვერა ვქვენ სხვისანი!“
420. მიბძანა: „ჩემი წყალობა შენზედა უშურველია,  
სამცხეს რაც ციხე აილე, მთქმია, არც ხანი ძველია,  
რაცა გწადს, იმას დაგმართებ, მე ვით ვარ შენი მშველია,  
და მოგცე ციხე და ჰალაქნი, ქეყანა აზრუმელია!
421. რაც ხანი დაეჰყავ, მამაჰყრა პატივი დიდ საფერია,  
ცხენსა შებძანდის, გვიბძანის. შევსხდით, ჩვენც ვნახით ერია;  
მიბრძანის: „ნუ შეგწყინდებათ, აქ არვინა გყავსთ მტერია,“  
და ვკადრი: „რომ გიქკრეტთ, ის გვალხენს, ვართ თქვენი ფეხთა  
მტერია!“
422. ენგიჩარ აღას უბძანა, აჩვენე თოფხანანია, —  
წაგვიძღვა, ყველა დაგვაველო, რა უცხო, რა ხანანია!  
გვითხრა: „ხემწიფე გაგიშვებს, გამოვა რა ხანანია,  
და აწ ვისლა ახსონს, რა ვნახეთ, ბეგლარბეგ, რა ხანანია?“

423. თქმატაშ, აისოფიო, გვიჩვენა ზღვისა ზღუდები,  
 ზღვის პირს ალაგი არსად ჩნდა ზარბაზნებისგან უდები,  
 მათ კაცთ ყაუხი ეხურა ბერძენთა, ჩვენებრ ქუდები,  
 და მისსა მებრძოლსა შიშითა; როგორ არ ჰქონდეს რიდეები?
424. ბუერი რამ უტხო გვაჩვენეს,—ლომ-ვეფხთა სადგურიოაო,  
 გასინჯეთ, ვისცა გენახოს, სად ისი, სად გურიოაო?  
 სრულ მარმარილოთ ნაშენდ, არსად ჩნდის აგურიოაო,  
 და ზოგს კარგს სახლებსა მივადგიოთ, გვეტყოდეს აგურიოაო!
425. პატრიაქთანა მივილით, ვისმენლით წირვა ლოცვასა,  
 ერი მოვიდის ურიცხვი, ალაგს ჰყოფდიან მოცვასა;  
 იქ ღირსნი კაცნი დაგვხედიან, იქმოდენ ცრემლთა ხოცასა,  
 და ლიტრაპოლიტნი გვერც უდგენ, ხან უფრო, ხან ვჰტქვამ ოცასა.
426. ხანი დავჰყავით ზამთრისა, ზაფხული იქცა ეამებად,  
 ხემწიფემ ბძანა: „თქვენ თავი არა გშურსთ ჩემთვის წამებად,  
 ერთი ქვეყანა სოხტათა აქეს, არ არიან ამებად,  
 და მაზედ გაგისევ, შარბათი თქვენ შეუქმენით შხამებად!
427. კარგად უნდა მოაგვაროთ, ნურც ადვილ გჩანსთ მათი ბრძოლა:  
 ქვეყანა აქეთ მწვეე მაგარი და მეომართ კარგთა ყოლა;  
 მწვეე ფთხილობენ ღამე თევიოთ, სრულ არა აქეთ მუდმად წოლა,  
 და გუშაგები იძახიან, როგორც მწუხრს და ცისკარს მოლა!
428. თემს თქვენ მოგცემ ოჯახობით, გარეშემოც თქვენი იყოს,  
 მათი განძი, საქონელი, არა მშურს რა ვინც გაიყოს;  
 ჩემი ყმა რომ გამომიგარდეს, ნეტარ რა ვქნა, ეს რა იყოს?“  
 და აწ გიორგიმ ძველ ნაქნევსა კიდეე ხმალსა ხელი მიჰყოს!
429. სხვაეც გვიბოძა მამულები, სარჩო კარგი სანჯახები,  
 საქონელი აურაცხი, ხმალ, ლახტ, აფთ და ნაჯახები,  
 მაგრა ვოსაც მიგვისიყა, იგ არიან ანჯახები,  
 და მტრისა ადვილ წინ მიმგები, შემძგერი და დამჯახები!
430. წამოვედით, ყაფუჯები ჩვენ თან მოგედევს მთად და ბარათ;  
 სადაც მოგვეცეს მამულები, ჩვენად საყმოდ, მოსაბარათ,  
 რადგან კაცი თან გვიახლა, შენ რას გაქნევ წიგნობარათ,  
 და ვის სამძღვარზედ ბრძოლა შევქვენ, გამისინჯეთ თქვენ აბა, რათ?
431. მოვედით სოხტას, გვითხრობდეს თუ: „სახლი შვიდ ათასია,  
 სახლი ასეთი არ არის, არ ჰქონდეს სურა, თასია;  
 მათ ყარაულად გარ უგლის სამუდმოდ კაცი ასია;“  
 და ზოგთ მითხრეს: „რომ-ღაეიხოცნეთ, რა ვჰპოოთ თავის ფასია?“

432. ვპოქვი, ქუთით საქმე მოგვარდეს, სარდლობა ამას ჰქვიანო,  
დაედგეთ აქ, ყური მიუგდოთ, რაც რომ იმათა თქვიანო,  
ფრთხილობას გარდაიდებენ, უფრო და უფრო გვიანო,  
და თვარემ თუ ახლავ შეუტევთ, მებრძოლნი დადაგვიანო!
433. ბოლოს დაედქით, დავიწყეთ ჩვენ მათში ვაქრობანია,  
ზოგნი მეგობრად ვიჩემეთ, ზოგთ ძმობილ, ვითა ძმანია,  
დაწყნარდეს, იარებოდეს მათში სულ ჩვენი ყმანია,  
და მიხდომის აზრი გარდაგდეს, არ დავიყარეთ ხმანია;
434. ხესა ფურცელი გასცვივდა, მთაზე თოვლმან ქნა დებანი,  
ხემწიფეს წიგნი ებოძა: „მაქეს შენგან იმედებანი,  
ნულარა ჰყოვნი, მიღზე, ქენ თავის გარდადებანი!  
და ჯავრს ნუ შემარჩენ მაგათსა, ცეცხლურებ ჟყავ დებანი!“
435. იგი კაცი გავისტუმრე, მე ესენი დავამაშე,  
პირველს ლამეს შევეკაზმე, მშვილდს აუბი, თოფი ვმაშე.  
დავის\* სიტყვა გაუთავე, გულსა ჩვენსა „ვაშა, ვაშე“!  
და მე დავიპყარ, დავიძონე, იქ აღარვინ გავათაშე!
436. შეუხედით დანდობილთა, ოთხგნით გზანი შეუჯარით,  
გარდუედით სიმაგრესა გალავნისა ციხის კარით,  
მხრით თეძოსა ხმალი ვასვით, ვინ ფეხ დადგმივ შემოვჭკარით.  
და ვირემდისა არ გავსწყვიტეთ, განძს არვინ ვჰყავ მინაკარით!
437. შიგ დავდეგით, იქ ვიზამთრეთ, საქონლთა ავიესენით.  
ხემწიფესა მოვახსენეთ წიგნითა და კაის ენით:  
სიტყვა თქვენი გავათავეთ, რაც გვბოძანეთ, ისე ვჰქენით,  
და განდგომილნი ამოვსწყვიტეთ, ჩვენ შევჰქენით სისხლთა დენით!
438. ოცს არაბაზე დავაწყევ იქ თოჯი ნაშოვარია,  
ხემწიფეს წინა გავგზავნე: „ამათი მქერი მკედარია!  
ქვეყანა გაუტიალე, აღარ აქვთ მოსაჟარია,  
და დავჰსოცე, ზოგი დავჰთანტე, ველარ შეგროვდენ ჯარია!“
439. წყალობის წიგნი ებოძა მწვე დიდად გახარებისა:  
არ გაგაკეთო დიდებით — ჩემგან ეგ არ იქნებისა!  
ხალათი კარგი ებოძა, ტკბილ სიტყვა, ენა ქებისა;  
და „ჩენნი მტერნი და ორგულნი ყველანიმც აგრე კვდებისა!
440. შენ ყოფილხარ მამაცურად, მოგხდომია გამარჯვება;  
ეგრე თქმულა, ზეცასა რბის, მეფეთათვის ვინცა კვდება;  
რასაც კაცი პატრონზედ იქს, სადაც წავა, წინ დახვდება,  
და კარგსა კარგი არ ასცილდეს, ავსა ავად გარდაჰხდება!“

\* დედანში: დავითს.

441. დავისადგურეთ იმ ზამთარ, ჩვენ ლხინი გვექონდეს ამონი, ვლხინობდით გამარჯვებულნი, რომ გვეპყრა ალაბ შამონი: ჰებრძოლთ გაუხდა შარბათი სასმელად მწარე შამონი, და შეიტყვეს ჩვენთა მებრძოლთა, არა ვართ უთამამონი?
442. თქვენცა იცით საშუდამოდ, არ მინდოდა აქა ყოფა, წამული და საძყოფელი რა კაცს შუა გაეყოფა,— კაცის გული ვერ გაძლება, ბევრი ვის აქვს,—არ ეყოფა, და ცოტას ქონა მწვე მერჩივნა, რაც რომ მქონდა უწინ ყოფა!
443. თუ კაცი დასჯერდებოდეს იგ მისსა საყოფინარსა, მას უმადლებდეს რაც მისცეს, პირველ ქვეყანა ვინ არსა, იგია მიმცემ წამრთმევი, სხვა იმას გარე ვინ არსა, და ვინ ცხოველად ჰყოფს მომკვდავსა, ანუ ვინ შეიქს მძინარსა!?
444. რანი მამიხდეს, ვინ იცის სოფლისა საცთურებია, რამდენჯერ გახდის დალებით ჯაქვისგან ბექი, მხრებია, ხან მარტო დაერჩი სადაგინდ, ხან მყვანდეს მე მომხრებია, და სამყოფინარი გამიხდეს ვერანად, ნაოხრებია!
445. რაცა გარდამხდეს სოფლისგან, ყველას ვერ ვიტყვი მა სულა! მას ემონებ, ვაქებ, ვადიდებ, ვან რომე მიწა მასულა, სრულ განსაცდელმან შემიპყრა, მახე მამხვია, მასულა, და მიწითვან ცხოველად შემზილა, ისრევე იმან მა სულა!
446. შურითა მოჰხდა, ცთომისთვის სამოთხეს შევა გველია, პირველმან მამამ უსმინა, ჩვენ შეება ამაღ გველია, მან ძველმან მტერმან მიუთხრა: „არ მოგცე მე ეგ ველია! და ცეცხლი აანთო სასარჯლო ხორცისა დამდაგველია!
447. იმავე შურმა გამოჰხადა სამოთხილამ მამა ჩვენი, სარჯლად მოგვცა ეს სოფელი, სარკის მსგავსად მათჩვენი, კაცთა ბოლოს არ გამთავი, დასაგმობ და შესაჩვენი, და სწრაფლ წაგვართვა ფეროვნება და ნათელი თვალთა მჩენი!
448. ეს სიტყვები რად მოვიღე, გასინჯეთ და ყურად იღეთ, კარგნო კაცნო, საანდაზოდ ჩემი საქმე გარდაიღეთ! ჩემგან ქნილი რაცა სჯობდეს, ზოგნი დევით, ხან აიღეთ, და ავი შორად განუტრევთ, კარგი თქვენკენ წამოიღეთ!
449. აწ გიამბო ჩემზე შურით, თუ რა მოჰხდა გულის ზრახვა; რაც სახელი მე სადმე ვქენ, შექნეს კენესა, ზოგთა ახვა: ზოგთა კარგა შეიწყნარეს, ზოგთა შექნეს ჩხახვით ძრახვა, და ვჰტქვი, დავჰკარვე სამკვიდრონი, აღარ მამხვდა თვისთა ნახვა!

450. ვეზირ ახამი იემწიფის თავს დაიწერდის სიძობით, სულთან მურადის და ედგა, არ მეყვისობდა ბიძობით, ქალთან ქებინის დალოცვით, ართუ მრუშობა მსიძობით, და ვეზირსა ცოლჳან მოსწერა: „მეფეთგან თქვენ გაიძობით!“
451. ცოლს მოეწერა ვეზირთან: „სად არის შენი სახელი? აქ მოურავის ქება არს, თქვენნი არიან მძრახველი! ხემწიფე ბძანებს: „ემა არ მყავს უკეთეს, ან მის მსახველი, და მაგას რამ საქმე უგვარე, თუ თვალნი გქონდეს სახელი!“
452. ის იახაბელ შეიქნა, ნაბოთეს ბალის წამლები, ან იროდიას ენსგავსა, სისხლთ ნათლის მცემლის დამლები, ევლუქსიასა ტახტს იჯდა, ეროდეს კარის გამლები, და რჯულისა შემარყეველი, მრავლის ცოდვისა წამლები!
453. ვეზირმან თქვა: „სხვათ აქებდენ, მე სახელი გამიქარდეს, ჩემი საქმე არ განოჩნდეს, სხვის სახელზე მეფე ხარდეს! სიკვდილი და ხმლის გაბედლა ნისი მეცა დიად მხარდეს, და თუ ეს ბედი წალმა მესხნეს, ვპოქვი: „მიწათა რად გამძხარდეს?“
454. კაცი ვნახე, რომ მოვიდა ჩემთან წიგნით ვეზირისა, ებრძანა თუ: „შეგვეყარე, აქ ჰაერი კარგი ქრისა! ტკბილად ვნახოთ ერთმანეთი, არ სიტყვა ვპოქვით მექარისა“; და ხმობა, შეყრა, ალერსობა, ვერ შევიტყევე, იყო რისა?
455. მე შევპოვალე: „უხემწიფოდ ვერა ვნახავ, არ იქნება! ხემწიფე თუ წიგნს მიბოძებს, ძალია თუ ან იქ ნება, მაშინ გვერცა ვიახლები, მტერი თესსქვეშ გაიქნება. და ხემწიფეზე დამნაშავე ასო-ასოდ აიქნება!“
456. რა არ ვნახე, მწვე ეწყინა, გულში იქნა ნალვლიანად, შემოსტუქსა მოციქული პირქუშად და ჯაგრიანად: „ჩემს ხმას მონებს საკეისრო, სიგრძე სად აქვს ვანიანად! და მე არ მნახა მოურავმა, ესე იყოს, თქვა, ჯერხანად!“
457. ხემწიფესთან ჩათურად კაცი მან გაგზავნა მეტად ჩქარად, ცოლს მისწერა: „შენ მაცნობე აწ ამბები დასათურად;“ მან მოსწერა: „ეს ხემწიფე შენზედ არის გულში მწარად, და მოურავის გამარჯვება მწვედ იამა ვასახარად!“
458. მოსწერა თუ: „ორისაგან ერთი წინ გიც, იყავ ბქნელი! მოურავის ხმლით სიკვდილი, გვესმის, არის დიად ძნელი, ან შეაკვდი, თავი დადევ, შენს ლაშქართა იყავ მსერელი, და ან მოკალ და მოგრიღ, მისის სისხლით იყავ მსერელი!“

459. შენს ხელთ იყოს მისრ ბალდადი, ალაბ—შამი ბასრამდისა, ისპა ოლლანს, რაც უბძანო, ენგინჩარნიც იქ მიდისა; . ნილოსს მყოფნი შენ გიძრწიან ანუ შადი სადა დისა, და შენს ხელთ არის ვეზირობა და ქმარი ხარ მეფის დისა!
460. ვეზირმან თქვა: „მოურავთან მე არა მაქვს მტერობანი, მაგრა რა ვქენა, ხემწიფის დის მმართებს სიტყვის ჯერობანი.— რაცა ბძანოს,-მე ისი ვქენა, მას დაუწყო ფერობანი, და მაგრა მიკვტოს ბორცვ გორათა, შენ ქენიო ძვერობანი!“
451. კიდევ წიგნი გაუგზავნა, შიკრიქს მისცა, მალე ვლიდე! მიეწერა: „ხემწიფისას წყალობასა ვერ დავსთვლიდე, მაგრა ძნელსა საქმეს მიკვტეთ, თავი ამად გავაფლიდე, და რა ღონე მაქვს, ამა სოფლით ან ის გავა, ან გავლიდე?“
462. ეს გასინჯე, ყური უპყარ, იყავ კარგი მომსმენელი, მტერნი მყვანან ხემწიფესთან, იქნებიან დამსმენელი, ხმა გამოვა მოურავის სიკვდილისა გამსმენელი, და რა ხემწიფე გაიწყრომოს, რალა უთხრა მასმენელი?
463. ხემწიფესა დიდადა სჩანს, მისთვის არის დიდად კარგი, ხაზინადარ სიძეთა ჰყავს, ხემწიფისა დიდად მარგი, რომ შევაკვდე, ანუ მოვკლა, ვის მივართვა მისი ბარგი? და ბძანეთ, როჰე ჩამოვეხსნა, მშვიდობისა მორჩი დარგი!“
464. მან მოსწერა: „სიჯაბნითა ვერ აპირებ მორევასა, მაგით უფრო ჩავარდები სიღრმის უფსკრულს, მორევასა, ერიდები ქვეყნისასა აშლასა და მორევასა, და მე გვერც აღარ მოგეწურვი, მალმალ გეტყვი მორევასა!“
465. ხემწიფის დობით თამამობს, თვარ როგორ სტუქსოს ქმარია? ცოლმა ქმარს: „მოკვდი!“-ეს უთხრას, იგ მიწას დასანთქმარია? ვეჰობ, რომ სძულდეს ვეზირი, თვარე ვძთქვათ, რა საქმარია? და ამ რწვეა-ვეზირობისთვის საკვდავი ასაქმარია!
466. ცოლმან კვლავ კიდევ მოსწერა სიტყვა ცხარი და მწარია: „ერთის ქართველის კაცისა სახელი დიდათ არია! შენი ხსენება დაღუჟდა, თქვეს: „ცოცხლივ ანუ მკვდარია?“— და მწვე გაუჰირდა ვეზირსა, საქმე აქვს შესახარია!
467. ვეზირის გულსა დამკვიდრდა რჩევითა ღალატობანი, თუ მათი საქმე სადმე სჯობს, არა აქვს კაცთა ნდობანი, ერთს კაცსა არვის შეეძლო საქმენი ჩემოდნობანი, და მე უყვი მტერთა მრავალჯერ დაწვა და ჩამოდნობანი!

468. რა მოვა კაცზედ განგება, ეტლი არ ბრუნავს ბედადღო,  
შუქურ მასკვლავი დახედების პირდაპირ შემომხედადღო!  
ჩარხებსა ფრთანი დასცივის, ზე მყოფი იქმნას ქვედადღო,  
და დღე მოეწურვის სე-საგან, გახდების უიმედადღო!
469. ამა სოფელმან მამბრძოლა აღმოსვლით დასაელეთამდი,  
ბაბილოვანს და სამხრეთსა ბრძოლილ მყო ხლმისა კვეთამდი;  
ჩრდილოთ ლეკთა და ოსეთსა, კილით სრულ ჩერქეზეთამდი,  
და ლხინიც მამცა და წუხილი, ურვა და სევდა კენესამდი!
470. კაცსა გასცდის და აღორებს სოფლისა ნივთთა წესია;  
ხან იშვებს, იტყვის, „რა მიშავს“, ხან ტირის ცრემლთა მეთესია;  
ხან ეს გონია „უკვდავ ვარ“, ხან სნეულ არს და მკენესია,  
და თუ სულსა რამე უღვაწოთ, ყველას ეს უკეთესია!
471. რაც მე გარდამხდა სოფლისგან, წერით ვინ გაათავებსა?  
ანაზღათ კაცთა გვიმუხთლებს, მოშლის კარგს ტანს და თავებსა,  
არ შეგვიწყალებს სიკვდილი, ძოწეულს შეიქს შავებსა,  
და არ მოგვეცემა დროსა ეამამდი, არცა გვთხოვს დასაზაევბსა.
472. ბევრი მსაჯა, სად მამავლო, მამიყვანა სადამდისა:  
სად მმართებდა მე ტირილი, აწყა ცრემლი სადა მდისა?  
ცეცხლმან კვამლი შემომხვიც, აწ უყურეთ, სად ამდისა,  
და მეფემან და სიძემ მკარგა, მღურვა მქონდეს სად ამ დისა?
473. ყანდაარს ბრძოლა და ბალდადს, მე ვინ მიწურვა მისრისა,  
სტამბოლს ხანისა დაყოუა, ნახვა, გასინჯვა მისრისა;  
არაბისტნისა კაბუენი მაჯამან ჩემან მისრისა,  
და აწყა სევდისა ლახვარი გულსა მიწყულულებს, მისრისა!
474. გავათავე ჩემი სიტყვა, წავალ თქვენგან სალამითა,  
ვისცა გენმას ჩემი გავლა, ცრემლი ქენით, სალა მითა;  
უკანასკნელს ანდერძს მოგკემ, საქმე იმას ალამითა,  
და აწ საფლავად თან მაყევით, მამაყარეთ სალა მითა!



475. ნათესავ მოდგამ გვარ ტომბან მისმან ეს ვიწყე წერებად,  
ამად მეშინის მოშურნე პირველივე მყავს მტერებად,  
რომ უქმი სიტყვა მამხადოს, არ იყოს ჩემზე ფერებად,  
და ვინ არს ცოდვილთა შემწყნარე, ველრივარ, მექმნას ტერებად!
476. ქართლის ცხორება სხვათა თქვეს, მე ამის ვიქმენ ბრალევად,  
რომ დამეკარგა ამბავი, ქნილიყო შესაბრალევად!  
წყარო ტკბილი და ამონი ქნილიყო გასამშრალევად;  
და ეგებ ვერ მეთქვას გაწყობით, მაშინც ნურვინ ხართ მწყრალევად!
477. სიკვდილი ამად არ ვსწერე, არ ვაჯობინე ხოცანი,  
ვის გესმისთ მისი დაკარგვა, იქნებით ცრემლთა მხოცანი,  
ნაქნარსა მისსა გასინჯავთ, ჰთქვათ, ცხადია თუ ოცანი,  
და რაც ექნა, ვეკვ ძლივ დავსწერე, ათისთავად ვჰთქვა ოცანი!
478. თქვენ გვედრები, ვინცა ხართ, სიტყვისა გამსინჯავია,  
სიტყვა ყბედ ძრახვა არა ხამს, რაგინდ რომ მეთქვას ავია,  
სოფლის ზღაპრისა წერისთვის შევიქმენ დამნაშავია!  
და მას დარჩა კკუის საუნჯე, ვინც ცრემლით ავსო ნავია!
479. უქმი სიტყვა ცუდსა ჰქვიან, მეც ვარ მულმად უქმის მთქმელი.  
კაცი რომე უქმს ამბობდეს, ვით მორჩების დაუნთქმელი?  
კკვა მათ ჰპოვეს, საღთოს წიგნის ვინცა იყენეს გარდამთქმელი,  
და მე შევიქმენ ენა ყბედი, სოფლის სიტყვის სამ წამთქმელი!
480. ესეთი სიტყვა არა ხამს, თუ ბერი წესზე ბერევედეს,  
სინანულისა სვიფონსა საკუთრად მისთვის ბერევედეს,  
ჰაბუკნი მხეცთა ერთოდეს, მხცე გასრულებით ბერევედეს,  
და ვინ სწერთიდეს, ყურსა უპყრობდეს, არა თუ გულსა ბერევედეს!
481. მე სოფლისა საქმეს მივჰყევე, მე ვინა და ამის წერა?  
ის მიჯობდა, მოციქულთა ოაც თქვეს, ყველა დამეჯერა,  
სულის ღეწით და სინანულით ანგელოზნი შემეჯერა,  
და თაო ჩემო, შენთვის რა ჰქენ, ანუ კარგად გასინჯე რა?!

[მეფის არჩილისადმი]

484. ეს არის ლექსად ნათქვამი, მნატრე ვინ თქვენის ხლებისა,  
ზოგი რამ საღმთოც დავსწერე, სიტყვა ვჰთქვი წმინდათ ქებისა,  
საღთოს ქებისა მთარგმნელი სული რჯას აღარ ებისა,  
და მე ამის წერით მეშინის, ვაითუ ხმა შესმას ვებისა?!

## „ლიდმოუკრაპიანის“ ლექსიკონი

შედგენილი გიორგი ლეონიძის მიერ

### ა.

- ა ბ ა ს მ ი თ ა, 357,1. აბა, სმითა (სმა-შექცევა, ნადიმი)  
    „ 1. ა, ბასმითა (ბასმა-თმის საღებავი)  
    „ 2. აბა, სმითა (სმა, ნადიმი).
- ა ბ ა ლ ე ბ ა, 326,1. ა, ბალება, (ბალად გადაქცევა, გაბალება)  
    „ 1. აბა, ლება-შელება.  
    „ 2. აბა ალება (ხელში ალება).  
    „ 4. აბ ალება (ალება-დაურწყება).
- ა ბ ე დ ი, 121,1. ხის სოკოსაგან გამოზარებული და გამოფიტული ნივთი, კვესზე დაადებდნენ ხოლმე ცეცხლის გასაჩენად.
- ა გ ე ბ ა, 362,1. აგება-გაწყობა; სიტყვის აგება, სიტყვით მოთვლა.  
    „ 2. გაგება—გონი, გონიერება  
    „ 3. ვგება, იქნება  
    „ 4. აცმა, აგება.
- ა გ ი ს ა, 331,2. გააგო, გადასწყვიტა.
- ა ე რ ი, 454,2. ჰაერი.
- ა ე უ ა ნ დ ი, 295,3. 318,3. უნაგირის ნაწილი რაიმე ლითონისა თასმებზე ჩამოკიდებული, რომელშიც მხედარი გააყოფს ფეხს.
- ა ზ ა მ ი, 450,1. გვარდიდი, სახელოვანი.
- ა ზ ი დ ე ბ უ ლ ი, 273,3. აწეული, ატანილი, ამალღებული.
- ა ი ბ ა დ ე, 405,4. აიკიდე, აიყოლე.
- ა ი ს ო ფ ი ო, 423,1. აია სოფია—ტაძარი კონსტანტინოპოლში (სტამბულში).
- ა ი ფ ო რ ი ა ქ ე ს, 114,3. აიკლეს.
- ა ი ქ ე ბ ა. 455,3. ასო ასო დაიჭრება, აიკუწება; ა ს ა ქ მ ა რ ი, 465,3.—ასო ასო დასაქრელი; ა მ ი ქ ი ა, 329,3.
- ა ლ ა ბ ი, 294,3; 441,2; 459,1. ჰალაბი, ალეპო. (ქალაქი სირიაში).
- ა ლ ა მ ი, 474,3. დროშა, პატარა დროშა; ნიშან-დროშა.
- ა ლ ე ა, 348,2. სარო.
- ა ლ ო ბ ა, 349,1. ალიანობა.
- ა მ ა დ. 126,2. ამისთვის, ამიტომ.
- ა მ ა რ თ ე ი, 263,3. წამართმევიანი.
- ა მ ა ს ვ ე ლ ი ა, 361,1. ამას ველია—ამას მოველი.  
    „ 361,2. ამასველია—დამსველოს.  
    „ 361,4. ამასვე ლია (ლია-გუბე; იგულისხმება ჯოჯოხეთის სისხლის გუბე).
- ა მ ბ ა რ ი, 212,3. სუნნელი („თმა ამბარ-ზშირი“—თმა სურნელით ნასხურები).

- ამება, 82,₂. სიამოვნება; ამოდ. 160,₁, 166,₄; ამონი, 441,₁  
ამედგარით, 359,₁. მედგარით (რით დამედგა).  
" 359,₂. ამედ გარით (გარეთ).  
" 359,₃. ამედ გარით (—ამე, ასიამოვნე გარეთ).  
" 359,₄. ა, მედგარით (—მედგარი— ძლიერი... გულოვანი).  
ამენით, 335,₁. ამ ენით.  
" 335,₂. ამეთ, ასიამოვნეთ.  
" 335,₃. ა, მენით (მენა—ქვეერი).  
ამილახორი, გვარი ქართლის ძლიერი ფეოდალებისა, რომელთაც ეკირათ  
დიდი ტერიტორია ქსანსა და ლიახეს შორის—საამილახვარო.  
ამოსწოდო, 379,₂. ამილო.  
ანაგხნები, 122,₂. ანთებული, მოკიდებული.  
ანაზდად, 471,₃. უცბად, მოულოდნელად.  
ანაკიდება, 203,₃. აკიდებული.  
ანამტკიცო, 7,₁. ფქვილის ანცარი, ქატო.  
ანდერძი, 474,₃. მომაკვდავისაგან დატოვებული სიტყვა, სურვილი, დარიგება.  
აიბადე, 405,₂. იყოლიე; ბადება — ქონება, ქონვა.  
ანჯახები, 429,₃. ზეიადები, გამბედავები.  
არაბა, 438,₁. ურემი.  
არადო, 304,₃. ე. ი. არე—დო.—არეზე, მხარეს.  
არიგება, 336,₂. არ დაითვლება, არ იქნება.  
" 363,₃. არ შენდება.  
" 363,₄. „იშ“-ება—ნიშნი არ მოიგება („იშ“—შორისდებული).  
არიოს, 298,₁. აროს—არასდროს.  
ასავსავით, 337,₂. ასავსავებ ენას, აქორიანებ.  
" 337,₃. ასავსა ვით (—როგორ აავსო.).  
" 337,₄. სავსება (სავსე, ბრწყინვალეობა. და ნათელი დამიშრიტა, ჩამიქ-  
რო).  
ასათავი, 393,₄. გასათავებელი, დასაბოლოებელი.  
ასატირენი, 164,₁. ასატირებელი.  
ასერი, 109,₁. აწ, ახლავ, ეხლა.  
ასრე, 60,₃; 189,₄; 241,₁; 242,₁; 252,₁. ასე.  
აურაცხი, 429,₂. აურაცხელი, დაუთვლელი, უანგარიშო; ურაცხენი—229,₄.  
აფთი, ბრტყელი ხმალი, გრძელტარიანი.  
ალორებს, 470,₁. ატყუილებს, აცდენს.  
ალსარაცხი, 205,₂. ასარიცხავი, დასათვლელი.  
ალტყინდა, 364,₂. აენთო, აგიზგიზდა.  
ახანებ, 146,₂. აყოვნებ.  
ახვა, 449,₂. „ახ“-ის თქმა; კენესა, მწუხარება.  
აჯა, 46,₄. თხოვნა, მუდარა, ვედრება.

## ბ

- ბადრი, 325,₂. გავსილი მთვარე.  
ბაქი, 225,₄. კვებნა, დაქადება, ტრაბახი; ბაქი-ბუქარა, 268,₄.  
ბაღნარი, 124,₄. ბალი.  
ბეგლარბეგი, გუბერნატორი.

ბედაური, 229, ჯიშინი, მჭროლავი, მუხლადი ცხენი.  
 ბედი, 14, 58, 121, 143, 209, 310, 315, 318, 327, 351, 354, 366, 368, 376, 401, 402, 453, 468,  
 ბედავი, 179, 182, 242, ავი ბედისა; ბედაკრულობა, 367,  
 ბევრეული, 221, ბევრი ჰნიშნავს 1000—ს.  
 ბელიარ, 3, 368, ეშმაკი.  
 ბერევედეს, 480, ბერობდეს, ბერად, მონოზნად იყოს.  
 „ 480, ჰბერაუდეს.  
 „ 480, ბერობდეს, მოხუცებულობდეს.  
 „ 480, აბერებდეს.  
 ბია, 296, კომში.  
 ბობლანი, 316, დაფაფი, დაფი. „ესე არს დაფი და დაფაფი, ტყავისაგან შემზადებული“. (საბა), ე. ი. ტყავგადაკრული.  
 ბორდღვა, 68, 16, ხოხით სიარული ოთხზე;  
 ბრალევა, 476, დამნაშავედ, ბრალდებულად.  
 ბრძოლილ მყო, 469, ნაბრძოლად გამზადა.  
 ბურჯა, 149, ბურჯი, სიმაგრე.  
 ბულდანი, 305, რუმინელი.  
 ბკობა, 346, 153, 383, თათბირი, რჩევა.

გ

გაბეზრდი, 297, გახველ, გადასდექ; მოთინებთან გამოხველ.  
 გაბაადურდი, 198, გაბაადურ-და. ბაადური-რჩეული ფალაგანი, გმირი, „თურქნი შეჯერდენ ვახტანგის (გორგასალის) ომს, თითონი და გინდა ორ-ორნი ველარ შემოებმოდენ, მაგრა ბევრნი ბაჭადურები თურქთა ეერთგან შეიყრებოდნენ. რა იცინან, რომ ვახტანგ მეფე არის, ერთ პირათ მოუხდებოდნენ და ისარს დააყრიდენ, ვითაც წვიმასა და ჯაქეს ვერ გაუტეხდიან.“ (ფარსადან გორგიჯანიძის, ისტორია ვვ. ნ).  
 გაგვიდრკები, 93, მოგვიცლდები, გავეყრები; გალხვა 131, 311,  
 გაგიპირიო, 156, დაგიპირებია, გადაგიწყვეტია.  
 გავაფაშე, 435, ფაშად დაესვი, ფაშად გავზადე.  
 გავბეგრე, 254, ბეგარა დავადე.  
 გავირიდებ, 107, მოვიცილებ, მოვიშორებ.  
 გავიჩმახე, 376, ფუქად გავზადე.  
 გავლი, 13, გაიელი, გაიარ.  
 გაისო, 222, გაისად, მომავალში.  
 გაიქნება, 455, ასო-ასო დაიკუწება (იხ. ამიქნია); გამიქნია 392, გამისრესია.  
 გაიკუდაებსა, 300, გაიფუჭებს.  
 გაიძობა, 450, გაიძვევა, გაიდევნება.  
 გალექსულობით, 1, ლექსად თქმულობით, ლექსად გაწყობილი.  
 გამადვილი, 2, გამაადვილებელი.  
 გამიქარდეს, 453, ქარად მექცეს, გამიქრეს.  
 გამკითხველი, 181, სამართლის მოძემი.  
 გამსაჯარი, 40, 233, გამკითხველი.  
 გამოძებული, 247, გამოდევნილი, გამოგდებული.

განაბია, 296<sub>11</sub>. განაბე.  
 - 296<sub>12</sub>. დაბული გყავს.  
 - 296<sub>13</sub>. განა ბია (კომში).  
 - 296<sub>14</sub>. გაბნული.

განასული, 369<sub>11</sub>. გა(ნ)ნასული. განა მორთული, მოკაზმული  
 - 369<sub>12</sub>. გან ასული (ქალიშვილი)  
 - 369<sub>13</sub>. განა სული  
 - 369<sub>14</sub>. განს ასული (მალა).

განაკარები, 65<sub>11</sub>; 207<sub>1</sub>. გაკრული, შეკრული; განაკარია, 207<sub>12</sub>.  
 განაკეთნი, 40<sub>13</sub>. გაკეთებული, ამალელებელი.  
 განაკიდება 203<sub>12</sub>. დაშორება.  
 განარედეხ, 382<sub>11</sub>. განა აირიოს.  
 - 382<sub>12</sub>. ნარად (ეკლად) გახდეს.  
 - 382<sub>13</sub>. განა მოერიოს  
 - 382<sub>14</sub>. განარებულად ჯარს ახურებდეს სიტყვით, ამხნეებდეს.

განაძისანი, 240<sub>13</sub>. გაძეებულის.  
 განაპირები, 187<sub>13</sub>. განაპირას.  
 განგახრილი, 60<sub>13</sub>. განზე გახრილი.  
 განგება, 468<sub>11</sub>. ბედი.  
 განება, 169<sub>11</sub>. განა ნება.  
 169<sub>12</sub>. დაგანება.  
 169<sub>13</sub>. განი სად ჰქონდა.  
 169<sub>14</sub>. გაება.

განუცდელი, 16<sub>11</sub>. გამოუცდელი.  
 გაოდა, 279<sub>11</sub>. ენაღლებოდა.  
 გაპირა, 98<sub>11</sub>. გადასწყვიტა.  
 გარდააგი, 379<sub>11</sub>. გადააგდე.  
 გარდავჭხე, 136<sub>12</sub>. გადავახტი, ჩამოველ.  
 გარდაისად, 192<sub>13</sub>. გარდა.  
 გარდაკიდება, 12<sub>12</sub>; 255<sub>11</sub>; 414<sub>11</sub>. გადაკიდება, აბტერება.  
 გარდამხდარა, 10<sub>14</sub>. გადასულა; დალუპულა.  
 გარდუედით, 436<sub>12</sub>. გადუელით, გადაველით, თავს დავესხით.  
 გარდახადანი, 436<sub>12</sub>. გადახადანი.  
 გარდამახედეხ, 84<sub>14</sub>. გადამახდეხინებს.  
 გარდამხედეხ, 153<sub>14</sub>. გადავარდეს, ველარ დადგეს.  
 გარეთ მოცვა, 103<sub>11</sub>. გარშემორტყმა.  
 გარდგვერთხა, 129<sub>14</sub>. გადაგვეფინა.  
 გარმოვიგზნათ, 60<sub>14</sub>. ირგვლივ მოვიწითოთ ცეცხლი.  
 გარცხისა, 63<sub>12</sub>. გარეცხავს.  
 გარჯილობა, 374<sub>11</sub>; 391<sub>11</sub>; 407<sub>12</sub>. საქმიანობა, მოღვაწეობა.  
 გასახეიანი, 177<sub>11</sub>. გასახეიადებელი, გამადიდებელი.  
 გასათავი, 288<sub>11</sub>. გასათავებელი, დასასრულებელი.  
 გასაკმარი, 99<sub>13</sub>. გადაწყვეტილი.  
 გასამეტი, 191<sub>14</sub>. გასამეტებელი.  
 გასასტერად, 218<sub>12</sub>. გასამეტრებლად, განსაცვიფრებლად.  
 გასაცუდარი, 128<sub>12</sub>. გასაფუჭებელი, დასალუპველი.

- გასკდის, 470<sub>11</sub>. გამოსკდის.  
 გასხმანი, 83<sub>12</sub>. გარეთ გაყვანა.  
 გაუმწარული, 267<sub>14</sub>. გაუმწარებელი.  
 გაუცვილდების, 277<sub>12</sub>. ცვილად, სანთლად გაუზღება.  
 გაყენ და გამოყენება, 17<sub>11</sub>. მითქმა-მოთქმა.  
 გაცხადება, 54. სიტყვის გატანა.  
 გაწონით, 187<sub>12</sub>. გასობით.  
 გაქრა, 377<sub>14</sub>. გაეარნა, განაპირება.  
 გახსნილობა, 407<sub>11</sub>. გახსნა, სააშკარაოზე გამოტანა.  
 გვერცხ, 4<sub>11</sub>; 28<sub>11</sub>; 36<sub>11</sub>; 40<sub>11</sub>; 94<sub>11</sub>; 106<sub>11</sub>; 142<sub>11</sub>; 174<sub>11</sub>; 252<sub>11</sub>; 286<sub>11</sub>; 365<sub>11</sub>; 409<sub>11</sub>;  
 412<sub>11</sub>; 425<sub>11</sub>; 455<sub>11</sub>; 464<sub>11</sub>. გვერდით.  
 გვიბედა, 409<sub>12</sub>. ბედად მოგვანიჭა, მოგვცა.  
 გვხამს, 121<sub>11</sub>. გემართებს, შეგვეფერება.  
 გზა გარდაუქციეთ, 124<sub>12</sub>. გზა გადაუარეთ.  
 გიც, 458<sub>11</sub>. გაქვს.  
 გიძრწიან, 459<sub>12</sub>. გითრთიან.  
 გიხელთებენ, 290<sub>11</sub>. ხელთ ჩაგივლებენ.  
 გიყვი, 198<sub>12</sub>. გიყავი.  
 გლაზ. 207<sub>11</sub>; 268<sub>11</sub>; 358<sub>12</sub>.  
 გმობა, 24<sub>12</sub>. უარყოფის სიტყვა.  
 გოდოლი, 407<sub>14</sub>. მალალი კოშკი.  
 გოლიათი, 320<sub>11</sub>. დიდი ფიზიკური ძალღონის ადამიანის სინონიმი, ღვეგმირი, ფალავანი, უხარმაზარი ტანისა და ღონის, რომელიც მოჰკლა 'მეფე დავით წინასწარმეტყველმა (ბიბლ. მეფეთა წიგნი, 1, 17 ა).  
 გრძნება. 159<sub>12</sub>. თილისმა ჯადო.  
 გძრევდი. 295<sub>12</sub>. გძრავდი.  
 გუბევედეს, 102<sub>14</sub>. დაგუბდეს.  
 გუდურებ, 215<sub>14</sub>. გუდურასავით, გუდურა—ხმელი ფიჩხოვანი შეშის კონა.  
 გულმესისხლე, 390<sub>12</sub>. სისხლის მოყვარული, შურისმძიებელი.  
 გულსრული, 40<sub>11</sub>; 45<sub>11</sub>; 67<sub>11</sub>; 163<sub>11</sub>; 269<sub>12</sub>; 359<sub>14</sub>. მამაცი, გულოვანი, ვაჟკაცი.  
 გულის ზრახვა, 449<sub>11</sub>. გულის ფიქრი.  
 გულმყოვრად, 70<sub>11</sub>. გულმტკიცედ.  
 გულფუანი, 340<sub>12</sub>. გაბედული, გულსრული; ვაჟკაცი.

## ღ

- დაადგრების, 259<sub>14</sub>. დადგება; დადგინდა, 180<sub>12</sub>. დადგინდი,  
 235<sub>12</sub>. დავდექ ბინად.  
 დაავსებდეს, 13<sub>12</sub>. 12<sub>12</sub>. ჩააქრობდეს.  
 დამცრობს, 299<sub>12</sub>. დაამცირებს; დააქვეითებს.  
 დაასუბითა, 185<sub>12</sub>. სუბი—მარტო; დაასუბითა—მარტო გაზადეთ; ჰქართლი  
 აყვარეთ; კაცთაგან დაასუბითა! ე. ი. მოსახლეობისგან დააცარიე-  
 ლეთ, გააუკაცურეთ.  
 დაგარა, 56<sub>12</sub>. დაცეცხლა, ცეცხლად მოედო; დაწვა.  
 დაგი, 331<sub>12</sub>; 379<sub>12</sub>; 246<sub>12</sub>. ცეცხლი. აქედან დადაგული, დამწვარი, დადაგ-  
 ვიან, 432<sub>11</sub>.  
 დაგვესა, 364<sub>11</sub>. დაგვესო—ჩაგიქრა, დაგიბრმავდა.

დაგვესა 364,₂ სწუავს, სდაგავს.

„ 364,₃ აგვესო.

დაგულვა, 497,₄. დაკეტვა, დახურვა.

დავაბია; 219,₁. დავაბი.

დავამაზე, 495,₁. მაშა, ცეცხლის ასაღებელია, მაგრამ აქ ნიშნავს თოფის ნაწილს ჩაზმანთან—ცეცხლის გასაკვესად. იხ. „არჩილიანი“—ისარს დაუწყებს სროლასა, თოფსა დაუძრავს მაშასა! (იოსელიანის გამც. 115/456).

დავახალისე, 347,₄ გავწმინდე, გადავადნე.

დავე, 322,₁. სარჩელი, საჩივარი (Иск).

დავიქადევით, 180,₄. დავიკვებთ.

დავლახო, 390,₁; 297,₂. დავთვლო, ზედ გავიარო.

დავსთხივე, 136,₂. დავღვარე.

დავსწყვიეთ, 406,₄. დავწყველე.

დავხერგეთ, 207,₁. გზა შევკარგე ხეობით. ხერგი—ბარკადი.

დახშითა, 201,₃. დაყოვნებით.

დაიწინებები, 254,₄. გაისრისები (საწინახელი—ყურძნის სასრესი, ღვინის დასაწური ადგილი).

დაიბეგოსა, 110,₄. ხელით გაილახოს.

დაისაჯე, 19,₂. გაისარჯე, იშრომე.

დამახარე, 174,₃. დამზარებელი.

დამასულა, 327,₁. —მასულდგმულა.

„ 327,₂. დაკვანძული.

„ 327,₄. დ, ამა სულა—ამის შემდგომ.

დამეშენა; 358,₁. დამეშინა, მომხვდა.

„ 358,₂. და მეშენა—მეშენებინა.

„ 358,₃. დამშინებოდა.

„ 358,₄. და მეშენა (ე. ი. მე და შენ).

დამეცარა, 368,₁. დამეცარა.

„ 368,₂. დამეცარა (ხელი არ მომეშარა).

„ 368,₃. და მეცარა (აღარ მომეც).

„ 368,₄. დამეცარა (დამეციცარა თავზე ცა).

დამიგზნო, 349,₄. დამინთო.

დამისართა, 337,₃. დამიმატა.

დამხდარა, 337,₄. ჩასულა.

დამწერელი, 355,₁. დამწერი.

დამღები, 452,₃. დამღვრელი.

დამქიშფდა, 90,₁. (იხ. ქიშფი).

დანაკარი, 207,₃. დაკრული.

დანარცხისა, 63,₃. მიწას დააწყვიტა, დაყარა.

დანამტკიცო, 9,₂. დამტკიცებელი.

დანაგი, 291,₂. ქერის მარცვლის ოდენი.

დანასრულობა, 1,₂. დამზრალობა, მოყინვა, დატკნობა (ნასი—უშნო, გონჯი—დანასულობა; სიგონჯე).

დარადა, 366,₁. დარად (დარი—ტაროსი).

„ 366,₂. და რადა?

- „ 366,2. ტოლად, სწორად, სადრად.  
 „ 366,1. და (დაჲ) რად?  
 დარბაზი, 81,2, 404,2. სამეფო დიდი სახლი; პალატი.  
 დარბაისელი, 63,2. დარბაზის ვრნი, სასახლის საპატოი კაცი.  
 დარული, 68,2. დარიანი, მზიანი.  
 დარული, 363,1. ტოლი, სწორი, შედარებული.  
 „ 363,2. დარიანი, მზიანი.  
 „ 363,3. და რული (თვლემ).  
 „ 363,1. და—რუ—ლი. რუს წყალივით.  
 დრეკა, 116,1. გატეხა. შეშინება.  
 დასტური, 245,1; 247,1. ნებართვა, თანხმობა.  
 დასი, 267,2. გუნდი. დასტა.  
 დასანთქარი, 465,2. წყალში დასაბრჩობი, წყალში ჩასაძირი, დასანთ-  
 ქმირაჲ, 148,1; დასანთქმანია, 18,2.  
 დასაზავები, 471,1. დასაშვიდებელი; დასაზავები, 92,2.  
 დასაკრული, 79,1. დასაკრული, დასაწყველი.  
 დასადგინად, 14,2. დასაყენებლად.  
 დასაპირენი, 164,1. დასაპირებელი.  
 დაუშურობა, 221,2; 344,2. დაუშურებლად, ესინანულოდ, გულით ჩუქება.  
 დაუშრომითა, 66,2. დაუღლედა. დაუშრომი, 66,2;  
 დაუღებელი, 350,2. განუწყვეტელი, მუდმივი.  
 დაუტიარე, 148,2. დაუტევე, დავაგდე-  
 დაღება, 170,2. დაღი—გახურებულ ცეცხლით, ამომწვარი ნიშანი.  
 დაღმა, 311,1. ძირს.  
 დაყმუნდა 397,2. დაჩუმდა, დადუმდა.  
 დაშრტა, 325,2. ჩაჭრა, დაბნელდა, დაივსო.  
 დაშუშება, 84,2. დაშუშდება, დაწყნარება.  
 დაცევიით, 30,1. დაიცავით, დააყარაულეთ.  
 დაქირვა, 130,1. დაქერას, შეყრობას.  
 დახვანჯულა, 327,2. დახლართულა.  
 დედაწულნი, 390,2. სახლის ჯალაბობა, ოჯახი.  
 დევიით, 59,2. დაღეთ.  
 „ 59,4. დევიით.  
 დიდნიკაცი, 83,1; 96,1; 309,2 დიდი ფეოდალები; ოლიგარხიის წევრნი.  
 დიდსალირია, 212,2. დიდად ღირებულო, ძვირფასი.  
 დიბლიგი, 154,2. შუბის ბოლო.  
 დოლაბი, 60,1. დიდი წისქვილის ქვა.  
 დოლბანდი, 43,2. თხლად ნაქსოვი რბილი ფარჩის, აბრეშუმის თეთრი თავ-  
 სახვევი რიდე.  
 დოვლათი, 311,2. ქონება, სიმდიდრე.  
 დრაჰკანი, 227,1. ოქროს ფული.  
 დღენაკი, 100,2. ნაკლები.  
 დუშმანი, 329,2; 356,2. მტერი.

### ჟ

- ეხღვებისა, 418,2. სამაგიეროს გადახდა.  
 ელდა, 44,2. უცაბელი შიში.



ემბრი, 229, წყალობის წიგნი.

ენგიჩარაღა, 422, იანიჩრების უფროსი.

არანი, 459, იანიჩრები ოსმალეთის მეფის (სულთანის) მცველები გვარდია სხვადასხვა ტომის ხალხისგან მათ შორის ტყვედ გაყიდულ ქართველებსგანაც შემდგარი. იანიჩრები განთქმულნი იყვნენ სისას-ტრით და თავხედობით. იანიჩრობა ოსმალეთში დაწესდა XIV საუ-კუნეში. თანდათანობით მათ დიდი გავლენა მოიპოვეს სასახლეში და შემდეგ იმპერიაშიც მათ თავის ნებით აჰყავდათ და ჩამოჰყავდათ სულთნები. იანიჩრები გაანადგურა სულთან მაჰმედ II-ემ 1826 წელს.

ეული, 186, უპატრონო, უთვისტომო.

ერანი, 144, 169, (სპარსეთი); ერანელი, 168, 3.

ერისთავი, 44, 140, 146, 179, 213, 412, ხეობის, ხევის, ოლქის მთავა-რი გამგებელი—ხელისუფალი.

ერთპირ, 72, ერთპირად, 193, 195, 264, 265, 381, ერთად, ერთიანად.  
რიქალა, 32, მთა მანგლისის სიახლოეს.

ესმასვისა, 367, ვის ესმოდეს.

„ 367, ეს მას ვისა.

„ 367, ესმას ვისა—ვის შეერკოს.

„ 367, ესმას ვისა—ესმოდეს „ვისს“ („ვისრამიანის“ გმირს).

ერთეშად, 307, ერთდროს.

ერთაქამება, 82, საერთო, სახალხო სადილი.

ეტლი, 14, 63, 151, 310, 327, 360, 361, 367, 393, 400, 409, 468, ბედი, ზოდიაქოს ნიშანი; ეტლსრული 182, ბედნიერი.

ეტლქევა, 327.

ეშულღის, 13, ერხუბება.

ეხა, 69, შეხეხო.

### 3

ვაღა, 390, ხმალის ტარი, ხმლის თავი.

ვათავენებ, 146, ვაშრაველებ.

ვამოყვსეთ, 80, 345, (იხ. მოყვასი).

ვანი, 305, ბინა, სადგომი, სახლი (აქედან სა-ვან-ე). დავივანეთ, 200, დავისადგურეთ.

ვარქვი, 154, ვუთხარ.

ვახალ, 283, „ვახ“-ის ძახილი, მწუხარება. „ვახ“ შურისგების ხმა; ვახევედ, 143, „ახ“-ს ვიძახოდე, ვკენესოდე.

ვებანი, 264, 412, ვაებანი.

ვეხირი, 450, 450, 451, 453, 454, 459, 416, 460, 465, 466, 467, მრჩეველი, განაშზრახი, მინისტრი.

ვერანა, 444, ოხერი.

ვერცხლოსანი, 79, ვერცხლიანი.

ვექვი, 132, 156, 202, 203, 258, 344, 362, 372, ვექვობ.

ვინები, 152, მოვიწოდო.

ვიძეო, 237, ძედ ავიყვანე, შეილად მოვიციდე.

ვირ, 13, 122, 266, ვიდრემდის, ვირემ, 9, 179, 289, 324, 345, ვირემდის, 56, 436, სანამდის, ვიდრემდის.

ვიშველებდი, 235<sub>12</sub>. ეიზარები.  
ვიხმე, 186<sub>12</sub>. დაუძახე, მოუწოდე.  
ვლახი, 305<sub>11</sub>. ვლახია—რუმინეთის ნაწილი.  
ვლემე, 245<sub>11</sub>. ვიარე.  
ენებიანი, 157<sub>12</sub>. გულწყრომიანი.  
ესურვედი, 70<sub>12</sub>. ენდომულობდი.  
ესძრევი, 253<sub>11</sub>. ვძრავდი.  
ესძრახე, 29<sub>12</sub>; 143<sub>11</sub>. ვთქვი; ვგმე.  
ეჭქნი, 251<sub>11</sub>. ექენი, გაეკეთე.  
ეჭყოფდი, 243<sub>11</sub>. ვაკეთებდი.

ზ

ზავთი, 230<sub>11</sub>; 254<sub>12</sub>. მუქარა, რიხი.  
ზარადი, 197<sub>12</sub>. თავზე დასადგმელი რკინის ქუდი ბრძოლის დროს, რკინის ჩაბალახი.  
ზარხოშობა, 80<sub>11</sub>. ღვინით საშუალო სიმთვრალე, შექვიფიანება.  
ზეგი, 290<sub>12</sub>. ზეგანი.  
ზევდეს, 153<sub>12</sub>. სწევდეს სასროლად.  
ზეობდა, 256<sub>12</sub>; 256<sub>11</sub>. ზეითობდა, მაღლობდა.  
ზესთახე, 91<sub>11</sub>. მაღალთა უმაღლესი.  
ზევაობა, 189<sub>11</sub>. ამყობა, ამპარტავნობა.  
ზრახვა, 335<sub>11</sub>. სიტყვის ლაპარაკი, ზრახვიდი; 441<sub>12</sub>.  
ზუჩი, 313<sub>11</sub>. რკინის ჩაბალახი.

თ

თავდები, 274<sub>11</sub>. საქმის თავს მდები.  
თავისდება, 406<sub>12</sub>. თავდადება.  
თავსუდებს, 383<sub>11</sub>. ემორჩილება.  
თავისდადება, 189<sub>11</sub>. თავის დახრა.  
თათარხანი, 29<sub>12</sub>; 53<sub>11</sub>; 55<sub>11</sub>; 72<sub>12</sub>; 281<sub>11</sub>. ყირიმის თათარი.  
„ოდეს თათარხანი ჩამოვიდა და ნადარბაზევს ჯებირი ვჭქენ“...  
საბუთი ეხება 1609 წ. ყირიმელ თათრების შემოსევას. იხ. წ.კ. № 1238.  
თამაში, 350<sub>12</sub>. თამაშა, სანახაობა, მღერა, შექცევა, ასპარეზობა. მღერა, ფუნ-  
დრუკი, ხუნტრუკი, როკვა, შექცევა.  
თეთრი, 170<sub>12</sub>; 171<sub>12</sub>; 227<sub>12</sub>. ვერცხლის ფული.  
თემი, 226<sub>11</sub>; 331<sub>11</sub>; 428<sub>11</sub>. ქვეყნის ერთი ნაწილი.  
თვალისმიგდეთ, 59<sub>11</sub>. მიყურეთ.  
თვარ, 18<sub>12</sub>; 95<sub>11</sub>; 157<sub>12</sub>; 276<sub>12</sub>; 331<sub>12</sub>; 352<sub>12</sub>; 401<sub>12</sub>.  
თვარემ, 7<sub>12</sub>; 86<sub>11</sub>; 200<sub>12</sub>. თორემ; თური, 82<sub>12</sub>; 84<sub>11</sub>; თვარე, 142<sub>11</sub>; 392<sub>11</sub>  
465<sub>12</sub> თორემ.  
თვალის შემსკვალა 84<sub>11</sub>; თვალის დაადგა,  
თვისტომი, 212<sub>12</sub>; 407<sub>12</sub>. ნათესავი.  
თილისმთნაქნარი, 63<sub>11</sub>. ნაჯადოვები.  
თიქმავაში, 423<sub>11</sub>. აღმართული ქვა სტამბულში ზღვის პირად.

თოფი ემაზე, 435,₃. თოფს ცეცხლი მოუკიდე.  
თოფ ხანა, 422,₁. თოფის საწყობი, არსენალი.  
თოხარიკი, 120,₂. ცხენი კარგ მოსიარულე (საბა).  
თური, 301,₃. ქორის საჯდომი (საბა).

## ი

იავარ ვკყო, 22,₃. აგიკლო, ავაობრო, ავაფორიაქო.  
იაზაბელი, 452,₁. ბიბლიური სახელი.  
იამანი, 305,₁. იამანეთი—არაბეთის კუთხე.  
იარები, 297,₃. დასდინარ.  
იასარად, 304,₁. ტყვედ.  
იაფობასა, 280,₁, 23,₁. სიტყვით მაგალითი.  
იესეს ძირი, 126,₁. იესე—ბიბლიური მეფის დავითის მამა, რომლისგანაც  
ქართული სამეფო ტიტულატურის მიხედვით შთამომავლობდა ქარ-  
თული დინასტია ბაგრატიონებისა;  
ილალები, 328,₁. იდეენები.  
" 328,₂. ილალები—ის ლალები (ლალი ძვირფასი წითელი ქვა).  
" 328,₃. შულდიანდები.  
" 328,₄. დაილევი, მოისპობი.  
იმგარა, 56,₁. იმაგრეს, გამტკიცდნენ.  
იმდენი ერთა, 54,₂. იმდენი ხალხის, იმდენი ერის.  
იმედა, 85,₃. იმედი.  
ინა, 262,₃. წითელი ფერის საღებავი, თმაზე და ფრჩხილებზე იდებდნენ.  
ინაკიროს, 339,₃. საზღვრები მოიხილოს, საზღვრებზე იაროს; გარეთ იაროს,  
იკიდევანოს.  
ინდი, 162,₁. ჰინდი, ჰინდოელი.  
იოტად, 52,₃. ერთ ბეწვად; იოტი—წვრილი ჰიქის მძივი (საბა).  
ირები, 39,₁. ივლი.  
იროდია, ჰეროდია; უსრიასტანის მეფის იროდის ცოლი (სახარება).  
ისარია, 73,₂. ის არეა—ის მზარე.  
" 73,₃. ისარია.—ის კეტი.  
" 73,₄. ის არია.—ის არიე-დარია.  
ისრაელი, ებრაელ ხალხის სახელწოდებულობა.  
ისრევი, 147,₁; 247,₂. ისევი.  
ისო, 343,₁. ისუ ნაველი (ბიბლ.).  
ისროლითა, 216,₂. ისროლი—სოფელია ქსნის ხეობაში.  
ისრი სპირედა, 64,₃. ისრის პირობდა.  
იშეებდი, 88,₃. იხარებდი.  
იში, 16,₃; 34,₃; 190,₁; 336,₁; 397,₁. შურისგების, ნიშნის მოგების გამომსახველი  
ხმა.  
იხეს, 225,₂. შეიპირეეს.

## კ

კაამყოლა 78,4, კარგი მყოლი, სანდო, ერთგული,  
კაამყოლანი, 68, ₂. თანამყოლი, მხლებელი.  
კარკაცობა, 373,₁. კარგ კაცობა.

კ ა ე შ ა ნ ი, 235,1; 357,1. დარდი.  
 კ ა ზ მ ი თ, 260,2. მორთვით.  
 კ ა პ ა ნ ი, 177,3; 311,1. ქვალორლი (საბა); ღრე; ვიწრო, ძნელად საუღელი ქვიანობილიკი.  
 კ ე ი ს ა რ ი, 293,1; 304,1. ცეხარი, იმპერატორი.  
 კ ე რ ძ ი, 12,1, 392,2. წილი.  
 კ ე კ რ ი, 52,2. ნამცეცი  
 კ ვ ა რ თ ი, 51,2. პერანგი; აქ იგულისხმება „ქრისტეს პერანგი“ მცხეთაში.  
 კ ვ ე ხ ა, 69,1. კვებნა, ქადილი.  
 კ ვ ე ტ ი ლ ი, 197,1. დაკვეცილი.  
 კ ვ ი პ ა რ ო ხ ი, 21,2. ალვის ხე.  
 კ რ უ ლ ი, 79,1; 401,4. დაწყველილი.  
 კ რ ძ ა ლ ვ ა, 192,2. სიფრთხილე, სიმდაბლე. კ რ ძ ა ლ უ ლ ი, 267,1. ფრთხილი.

ლ

ლ ა ლ ე ბ ა, 170,1. სიმხიარულე, თამამობა; ლალობა 319,1.  
 ლ ა შ ქ ა რ თ ყ რ ა, 29,1. ლაშქრის შეგროვება, მობილიხაცია.  
 ლ ა ხ ვ ა რ ი, 166,1; 167,1; 221,1; 225,1; 275,1, 343,1; 356,1; 357,1; 358,1; 367,2; 368,1; 473,1. პატარა შუბი.  
 ლ ა ხ ტ ი, 32,2; 63,1; 71,2; 71,1; 313,1; 429,2.—გრძელი უტარო მათრახი ან რკინის კეტი—საომარი იარაღი ძველად.  
 ლ ე ბ ი, 309,2. დაღურჯებული, დაბეული ადგილი სხეულზე.  
 და ლ ე ბ ე ბ ო დ ა 45,1, და ლ ე ბ ი თ, 442,2. დაღურჯებით.  
 ლ ი ტ რ ა პ ო ლ ი ტ ი, 425,1. მიტროპოლიტი, უფროსი ეპისკოპოსი.  
 ლ ი ქ ნ ი თ ა, 406,2. დაყუევებით, ფარისევლობით.  
 ლ მ ო ბ ა, 406,2. ტკივილი.  
 ლ უ რ ჯ ა, 149,2. ცხენის სახელია.

მ

მ ა ა ჩ ე ე ნ ი, 447,2. მოჩვენებელი.  
 მ ა დ ე ბ თ, 25,2. მაბრალბთ; სისხლს მადებთ—მკვლელობას მაბრალბთ.  
 მ ა დ ლ ი მ ი ს ც ე ს, 135,2. მადლობა გადაუხადეს; მ ა დ ლ მ ხ დ ე ლ ა დ 15,1.—მადლობის გადამხდელად.  
 მ ა ვ ი, 43,2. ლურჯი ფერი; „სხვათა ენა, ქართულად ლურჯი ჰქვიან“ (საბა).  
 მ ა ხ ა რ ა, 99,2. წამოსახამი; აქ იგულისხმება ეკლესიის მსახურთა სამოსელი.  
 მ ა ლ ა მ ა, 308,2. მალამი. მალამო—წყლულზე დასადები წამალი; საღებნი.  
 მ ა მ ე ს ო, 76,1. შემერკო.  
 „ 76,2. მომელო.  
 „ 76,2. დამელია.  
 „ 76,1. მაამეს, მასიამოენეს.  
 მ ა მ ე წ უ რ ა, 184,2. მოვიდა, მომიახლოვდა.  
 მ ა მ რ ჩ ე ნ ი, 286,2. დამხნელი, განმათავისუფლებელი.  
 მ ა მ წ ე ე ს, 157,2. გამოშიდგება.  
 მ ა ნ გ ი, 291,1. მთვარე; ელვარე თვალი.  
 მ ა პ ა ტ ი ვ ე ბ დ ა, 28,1; 19,1; მ ა პ ა ტ ი ვ ე ბ დ ე ს, 307,2. პატოეს მაძლევენ.

- .მარ გ ი, 291,3; 463,2. მარგებელი. /  
 .მარ ვ ე დ ე ს, 415,2. იარებოდეს, მგზავრობდეს, თანამგზავრობდეს.  
 მარ თ, 118,1, კეშმარიტად.  
 მარ თ ე ბ ს, 110,2. ვალად აძევს.  
 .მარ ჩ ი ლ ი, 132,2. სამაბახიანი.  
 მარ ჯ ა ნ ი, 95,1. ფრინველია; მცირე ბაზია თვალშავი (საბა).  
 .მას ა მ ე; 365,1. მას ასიამოვნე.  
   " 365,2. სამად გამზადე.  
   " 365,3. სამაია მაცეკვავე.  
   " 365,4. ტილო, მასა შემოშვვიე.  
 მას ა რ ე ვ დ ა, 360,1. მას აქა\_იქ აშლიდა.  
   " 360,2. სარს უდგამდა  
   " 360,3. მასა რვედა, ამღვრვედა.  
   " 360,11. არვედა.  
 მას უ ლ ა, 445,1. მას სრულიად, მთლად.  
   " 445,2. სულად მაქცია.  
   " 445,3. სულზე შემადგო  
   " 445,11. მასულდგმულა.  
 მალ ნ ა რ ი, 116,1; 139,2. ტყე.  
 მა შ ი ნ ე ბ ა 398,1. მაშინ.  
   " 398,2. მაშ, შეშინება.  
   " 398,3. მაშინ დაბმული იყო.  
   " 398,4. მაშინ ესხა.  
 მახ ვ ა ნ ი, 90,1. მოლესვა, მოპირება, ხმალის ან სხვა იარაღისა; მო მ ა ხ ე ვ დ ე ს, 153,1. მომილესავდეს, მომიპირებდეს.  
 მა ქ ა, 305,2. მექა, ქალაქი არაბეთში, სადაც მაქმადი დაიბადა; მაქმადიანთა. სალოცავი ადგილი (ჭეჯასში).  
 მა ქ ე ბ ს ა, 317,2. (იხ. მაქა).  
 მა ქ ე ბ ს ა, 317,4. ნაქებელს.  
 მგ ლ ის ტ ყ ა ო ს ა ნ ი, 45,2. ყირიმელ თათრებს უწოდებდნენ (იხ. თათარზანი)  
 მგ ო ნ, 126,2. მგონია, ვგონებ.  
 მდ ა ლ ე ვ დ ა, 120,2. დაღს მასვამდა.  
 მდ ე დ რ ე ბ რ, 134,2. ქალივით.  
 მდ ე ვ ა რ ი, 49,2. გამოღვევებული კაცი, ან ლაშქარი მტრის შესაპყრობად, დასა-  
 მარცხებლად, დასატყვევებლად.  
 მდ ი დ რ ო ბ დ ა, 44,1. დიდობდა, სავსე იყო.  
 მე დ ე ვ დ ა, 150,2. მედავებოდა.  
   " 150,4. დევივით მქონდა (იხ. დავი).  
 მე თ ა ე ს ა, 410,2. მეთავა, მეთაოსნა.  
 მე თ ო ფ ე, 65,1; 195,2; 260,1; 265,2. თოფიანი მეომარი.  
 მე კ ო ბ რ ე, 415,4. ზღვის ყაჩაღი, პირატი.  
 მე კ რ ის ა, 52,4. სიტყვიდან მეკარე.—კარის მცველი გამაგრებულ ხეობისა სამ-  
 ხედრო მოქმედების დროს.  
 მე ლ ა ხ ო დ ე ს, 400,1. მეთელებოდნენ, მეფერებოდნენ.  
 მე მ უ ქ ა რ ე, 182,2, 340,2. 353,4. მუქარის შემომთვლელი.

- მენა, 355, კვეერი; „მენასა კახნი ტაგარს უწოდებენ და იგიცა ტპილის საღ-  
გომია“ (საბა).
- მერიკიფე, 158, ლინის დამსხმელი; მელვინე.
- მესტროლაბე, 62, ვარსკვლავთ შრიცხელი, ასტროლოგი.
- მეყვისობდა, 450, ეთისტომებოდა; ენათესაებოდა; მოყვასი, 332,  
335, მეგობარი, მახლობელი.
- მეხა, 69, თოფი,
- მეჭმანდარი, მესტუმრე, მესტუმრეთ უფროსი.
- მხარავი, 4, ზარის, შიშის მომგვრელი.
- მხარდეს, 453, დამეზაროს.
- მხემისა, 122, სიტყვიდან „მზე“; მხე, 291, — ლამაზი ქალი.
- მზღვრები, 418, საზღვრები.
- მთარგმნელი, 483, გადმომღები, დამწერი.
- მთისთავი, 123, მწვერვალი.
- მთისკაცი, 58, მთიელი.
- მთოველი, 19, მთავარი.
- მთქმია, 420, უთქვამთ ჩემთვის, გამიგონია.
- მიკასხი, 193, 225, მივიყვანე.
- მივიეც, 173, მივეცი.
- მივეხე, 268, მივარდი, მოვერიე, თავს დავეხზი.
- მითავესპირები, 140, ამისრულეს სიტყვა.
- მიკვეთ, 461, მავალეზ.
- მილი, 301, ლარი, მილობა, 404.
- მიმძიმს, 109, მიძნელდება.
- მიმწვევი, 155, დამწვევი.
- მიმხრო, 182, მომემხრო, მიშველა, დამეხმარა.
- მინათა, 262, მინებზე (ლინის კურკელი); მინა, 80.
- მინაკარი, 436, მიკარებული.
- მინაშური, 127, საშური.
- მინარცხები, 276, მიწაზე დამიწყვედია, დამიხლია.
- მიორე, 365, ორად გამიხადე; ორად მაქციე.
- მისაქციელსა, 138, მისაქციელი. (სოფელია მცხეთის ზემოთ, არაგვზე) —  
„ 138, მის საქციელს, მის ქცივას.  
„ 138, დასანგრევი.  
„ 138, მოსაბრუნებელი.
- მისივე, 273, მიმისიე.  
„ 273, ისეთივე.  
„ 273, მომასიე.  
„ 273, გამისიე.
- მისრი, 459, ქალ. ქაირი (ეგვიპტეში); მისირი, მისრეთი, 305, — ეგვიპტე —  
მისრისა, 473, ქაირის; ეგვიპტისა.  
„ 473, მის სრის, იმ სასახლის.  
„ 473, გასრისა.  
„ 473, მისრესავს.
- მისწილ, 167, მის ნაცულად; მის მაგივრად.
- მისხისმისხადა, 356, მისხის მისხი — ტომი ტომთაგან; ჩამომავლობა.

მიუხდეთ, 57<sub>11</sub>, 58<sub>12</sub>, 75<sub>13</sub>. მიუცვივდეთ, მივესივენეთ; მიუხდის, 67<sub>11</sub>. მიუხევე 434<sub>11</sub>; მიუხე, 66<sub>14</sub>; 257<sub>14</sub>; მოხლომა, 38<sub>14</sub>.

მიღმა, 313<sub>12</sub>, 371<sub>13</sub>; 384<sub>13</sub>. იქით, იმ მხრით.

მიძრაახონ, 172<sub>11</sub>. მიგინონ; დამძრაახევენ, 172<sub>11</sub>; მძრაახელი, 451<sub>12</sub>.

მიძრწოდა, 223<sub>12</sub>. მითრთოდა, შეშინებული მყვანდა.

მიწურვა, 473<sub>11</sub>. მიახლოვება.

მიწყვი, 323<sub>11</sub>. მარადის, მუღამ.

მიწყნარვა, 126<sub>11</sub>. მიწყნარება, მიჩუმება.

მიხები, 254<sub>12</sub>. „დაისევს გულსა მიხები“ — დაიხოცნენ (?).

მიხესა, 223<sub>12</sub>. ხელი მიხლეს.

მკვეთება, 206<sub>12</sub>. გაქრა, გაკვეთა; მკვეთი, 313<sub>11</sub>.

მკვიდრად, 233<sub>11</sub>. მტკიცედ; მობინადრედ; მკვიდრი, 123<sub>14</sub>; 244<sub>12</sub>. ძველთავან ბინადარი.

მკვიდრობდი. 328<sub>12</sub>. ბინადრობდი.

მკვენესია, 96<sub>11</sub>. აკვენებული, მკვენესარი.

მკლავი მარჯვენა, 51<sub>12</sub>. აქ იგულისხმება ქრისტიანულ ეკლესიის წმინდანის ესტატეს (პლაკიდის) მკლავი. რომელიც „წმინდა ნაწილად“ ინახებოდა გიორგი სააკაძის საგვარეულო ტაძარში, ერთაწმინდაში. „ნაწილები“ ჩასმული იყო ოქროს კიდობანში, რომელიც 1795 წ. თბილისის ალების დროს ხელთ ჩაუვარდა ალა-მაჰმად-ხანს. შემდეგში ერეკლე II-მ დაიხსნა სპარსეთიდან მცირე ნაშთი (ცერი და ნაწილი ხელისა). ესტატეს „მკლავს“ ახსენებს გიორგი სააკაძე, როგორც საგვარეულო სალოცავს.

მნატრე, 484<sub>11</sub>. მნატრელი.

მნებოდა, 119<sub>12</sub>. მიწოდდა, მსურდა.

მოაბედი, 121<sub>12</sub>. მოაბედი, მოგვი, ვარსკვლავთმრიცხველი. წინასწარგამგები.

მოახლტა, 43<sub>11</sub>. მოაჯდა; მოვახლტი, 109<sub>12</sub>.

მოგეწურვი, 464<sub>11</sub>. მოგიახლოვდები, მოგიდგები; მოეწურვის, 468<sub>11</sub>; მოწურვილნი, 135<sub>14</sub>.

მოგერჩომია, 54<sub>12</sub>. დაგერჩომია წყალში.

მოდგამი, 475<sub>11</sub>. ჩამომავალი; გუთნის ამხანაგობის მოხიარე. წევრი; მომდგომი. 21<sub>12</sub>.

მოდგომა, 225<sub>12</sub>. მომხრეობა, მხრის დაქერა; მოედგომივარ, 291<sub>12</sub>.

მოვასხა, 282<sub>12</sub>. მოვაიყვანე.

მოვახელე, 257<sub>12</sub>. ხელთ ჩავიგდე.

მოვიქარეებდი, 235<sub>11</sub>. გავიფანტავდი, გადავიყრიდი.

მოვიტირეებ, 145<sub>11</sub>. მოვითმენ.

მოლა, 427<sub>11</sub>. მაჰმადიანთ სასულიერო პირი, კულტის მსახური.

მომაკრფეს, 246<sub>11</sub>. მომიგროვდნენ.

მომიპრიანეს, 245<sub>12</sub>. მომინდომეს, მომისურვილეს.

მომსერელი, 6<sub>11</sub>. გამელეტი, ამომხოცავი.

მონაკაზმი, 201<sub>12</sub>. მორთული.

მონაშრომი, 209<sub>12</sub>. დალილი, მოქანცული.

მონახული, 289<sub>12</sub>. ნაპოვნი.

მონება, 403,₂. ყმობა, მონობა.  
 მორჩი, 463,₁. მორჩილი, მომხრე.  
 მორევეასა, 464,₁. მორევენას, ძლევას.  
 „ 464,₂. მორევეში, მდინარის სიღრმეში.  
 „ 464,₃. არევე-დარევეას.  
 „ 464,₄. მორევენას (მოგაგონებ სხვის მიერ ძლევასო).  
 მოსისა, 255,₂. შემოსვისა (იმოსებოდნენ).  
 „ 255,₁. მოსე წინასწარმეტყველისა (ბიბლ.).  
 მოსაფხანარია, 307,₁. მოსაფხანი.  
 მოსპოლვა, 342,₂. სრულიად მოსპობა, განადგურება „არლარა ყოფა“ (საბა).  
 მოურავი, 3,₂; 4,₁; 5,₁; 87,₁; 156,₁; 185,₁; 202,₁; 451,₁; 456,₁; 457,₁; 458,₁; 460,₁  
 462,₂. მამულის მწე, მამულის ზედამხედველი, მომვლელი (იგულისხმება დიდი მოუ-  
 რავი გიორგი სააკაძე).  
 მოშურნე, 475,₂. შურიანი.  
 მოცვა, 204,₁ 452,₃. გარშემორტყმა.  
 მოციქული, 25,₁; 27,₁; 166,₁; 456-₂. შეამავალი, ელჩი,  
 „ 481,₃. ქრისტეს მოწაფე.  
 მოცხე, 247,₂. მოცხელო.  
 მოწილი, 98,₁. მოწილე, წილის მქონებელი.  
 მროელი, 19,₁; 25,₁; 274,₂—მროველი, რუისის მიტროპოლიტი.  
 მრუდაები, 300,₁. მრუდეები; მრუდი, 171,ₐ 317,₁.  
 მრუშობა, 450,₃. მეძაობა, გარყენილობა.  
 მსიძობა, 450,₂. სიძვა (იხ. მრუშობა).  
 მტერება, 67,₃. მტრობა, მტრად, გახდომა.  
 მტერთგულად, 20,₃. მტრის მიერ სასაციოდ.  
 მუხარადი, 339,₁; 341,₁. რკინის ქუდი, მეომრები იხურავდნენ (იდგამდნენ)  
 ბრძოლის დროს.  
 მუდამდის, 137,₂. იქამდის.  
 მურასისანი, 113,₃. მურასა—ოქროთი ან თვალმარგალიტით მოოქვილი.  
 მუხრანთთავი, 152,₂. მუხრანის მყრობელი, მუხრან-ბატონი. (იგულისხმება  
 გიორგი სააკაძის მოყვარე ქაიხოსრო მუხრანბატონი).  
 მფრინველი ცხენი, 345,₁. მფრინავი ცხენი.  
 მქისი, 106,₁. ცული.  
 მღებელი, 217,₁. შემღებავი; მღები, 224,₁.  
 მყეფესა, 85,₁. მყეფარს, მყეფელს, მოსაუბრეს, მოლაპარაკეს.  
 მშონარები, 131,₂. მშონელი. მშოველი, 19,₃.  
 მშველი, 181,₁; 229,₁; 243,₁; 302,₁; 353,₁; 408,₁; 420,₂. მომშველებელი დამ-  
 ხმარე.  
 მშენენი, 362,₂. მშენებლები.  
 მშრომარე, 27,₂. მშრომელი.  
 მცნება, 243,₁; 375,₂. ბრძანება, დავალება; სჯულისდება; გონება.  
 მცოდინე, 100,₁. მცოდნე, მცოდინარი.  
 მცოდნარად, 171,₃. უსაკმოდ; მცონარები, 131,₃. ზარმაცები, უსაკმურები.  
 მცრობა, 346,₁. დამცირება; დაპატარაება; მცრობილი, 251,₁.  
 მძლეობდა, 256,₃. მძლავრობდა.  
 მძორი, 218,₂; 255,₄. მკედრის ლეში, გვამი.  
 მწედ, 408,₃. შემწედ, დამხმარე.



მწვე, 45,; 55,; 64,; 102,; 115,; 117,; 133,; 183,; 192,; 244,; 266,; 267,; 388,; 403,; 410,; 427,; 439,; 442,; 456,; 457,; 466, ძალიან, ძლიერ.

მწუხარი, 427,; საღამო; საღამოს ლოცვა.

მხედვედა, 150,; მხედვედა.

მხედდა, 14,; მხედველად.

მკაცე, 480,; მკაცე,—თეთრი თმა, თეთრი წვერი (აქედან მსცოვანი, მსციანი, წვერთეთრი, მოხუცებული). „არცა თუ თმათა ერთი ნეტარისა მის თავისა და პატროსანთა მათ მკაცეთა არა შეცვალეულ იყო. (გიორგი მთაწმინდელის) ეხორებაში. იხ. „ათონის მონასტრის 1074 წლ. ხელნაწერი“... გვ. 347: „მკაცე არს სიბრძნე და გონიერება კაცთა შორის და თუ არა სისპეტაკე თმათა. არამედ სარგებელ არს“. (იქვე 289); ბაგრატ III. მეფობდა ოცდათექუსმეტ წელ და გარდაიცვალა მკაცითა „შუენიერთა შემკული“. (მატიანე ქართლისაჲ, 246). იონა ხელაშვილის (1775—1837) განმარტებით: „ათთა კიბეთა ზედა აღმსვლელობს კაცი, შობილი სოფელსა შინა, ესე იგი: 1. ჩვილი, 2. უსუფარი, 3. ნინელი, 4. ყრმა, 5. კაბუკი, 6. კარმალი, 7. მხცე, 8. მოხუცებული და 9. მიხრწნული“.

მჯაბნეს, 330,; მძლიეს. მომერივნენ.

## 6

ნათალი, 278,; მეთელი.

ნათოთე, 303,; 452,; (ბიბლ.)

ნაგები, 246. რუსთავი ყარაიაში.

ნავთსაყუდარი, 128,; ნავთსადგური პორტი.

ნარცხები, 276,; ნარცხები; ფხის მტკერის მნიშვნელობით.

ნარცხი, 205,; 409,; (იხ. ნარცხები).

ნასაჯი, 294,; გარჯილი.

ნატალები, 309,; მიდამო, ნაოხარი, ნაყარაულევი.

ნალარა, 22,; 248,; საყვირი.

ნეგო, 110,; კლდის სახელია; კოჯრისძირში, უძოსკენ; ნეგო მცენარეა.

ნეტარ, 6,; 8,; 10,; 93,; 104,; 104,; 122,; 125,; 149,; 162,; 240,; 261,; 327,; 366,; 367,; 428,;—ნეტავ.

ნიადავ, 71,; 81,; მუდამ.

ნიადავევი, 364,; მუდმივი.

ნუგეშისთ, 126,; ნუგეშინიანთ.

## ო

ონარები, 131,; ხერხი, ეშმაკობა.

ოროლი, 75,; შუბი.

ოსტატი, 287,; არაბული სიტყვიდან „უსტად“.

ორლანონი, 316,; საკრავია საბერვლიანი (საბა.)

ოცნებით, 3,; მოჩვენებით.

ოცანი, 477,; ოცი.

## პ

პატრონ-ტერი, 57,; მფარველი, დამცველი.

პატრიარქი, 425,; უმაღლესი სასულიერო პირი; მამამთავარი.

რამლი, 62,₂. ქვიშით მკითხავი.  
 რებანი, 416,₁₁₄. სელა; სიარული.  
 რევა, 3,₄. არევ დარევა, ანარქია.  
 რიდება, 192,₂. მორიდება, გაცლა.  
 რიტორი, 2,₄. პოეტი, იმპროვიზატორი; მპერმეტყველი.  
 რუქა, 268,₂. ქარტა.  
 რყეული, 390,₄. დაძრული, შერყეული.  
 რჩეულობა, 54,₂. დახრჩობა.  
 რჯა, 484,₂. გარჯა.

საბოხელი, 87,₂. სასიძვო და სამრუშო.  
 სადა აეებო? 295,₁. სად ცუდებო.  
 „ 395,₂. სადავო, (ვისთანაც სადავო, საშუალო მქონდა).  
 „ 395,₃. სადავეებო (სადავე—ალური).  
 „ 395,₁₄. სად დავები.  
 სადამდისა, 472,₁. სადამდის.  
 „ 472,₂. სად დამდის.  
 „ 472,₃. სად ამდის.  
 „ 472,₄. სად ამ დის (და). —  
 სათაგი, 393,₁. სათავე.  
 საკანი, 227,₃.—თათარი.  
 სალამით, 333,₁. სალამის მიცემით.  
 „ 333,₂. ლამის (წერილი ქვიშა), შავი ლიის შესართავი.  
 „ 333,₃. სალასავით (სალა—ბრტყელი ქვა მაგარი).  
 სალმოზა, 281,₄. სატკივარი.  
 სამანი, 261,₁. შიჯნა.  
 სამარებსა, 297,₂. სადმე.  
 სარადო, 304,₃; სრად, სასახლედ; სრა, 419,₁. სასახლე.  
 სარი, 73,₃. ქეტი.  
 სარჯელი, 128,₄. საქმის მიჯივრება; სასახლეო, 446,₁; 447,₂;  
 სასჯელეზი, 370,₁.  
 სატანსა, 253,₁. სატანას, ეშმაკს.  
 საქმარი, 465,₃. საქმრო.  
 საღირად, 133,₃. საღირებლად.  
 საყალნოდ, 64,₁; 74,₄.  
 საწუთრო, 375,₁. წუთისოფელი.  
 სახმილი, 364,₃. ცეცხლი, ღუმელი, თონე.  
 სახურვიანი, 112,₁.  
 საჯილდო, 167,₂. საჩუქარი.  
 სიამებანი, 283,₁. სიამოვნება; სიამოვნებით, 384,₁.  
 სითმე, 340,₁. დათმობა.

- სიიეფეთა, 220<sub>1</sub>, (იხ. იაფობა).  
 სიმძიმელი, 145<sub>3</sub>, ღრმა მწუხარება.  
 სიჯაბნე, 348<sub>1</sub>, სიმბდალე.  
 სვისგან, 468<sub>1</sub>, ზედისგან.  
 სეიფონი, 480<sub>2</sub>, ბერძნული სიტყვაა,—ტიკი, მილი, ტუმბო.  
 სოლომონ, 338<sub>1</sub>, (ბიბლ.) ურიასტანის მეფე, „ბრძენად“ წოდებული.  
 სობტაეზი, 355<sub>1</sub>, ჟ. თოხატის მცხოვრებნი (მცირე აზიაში).  
 სპა, 320<sub>3</sub>, ლაშქარი, ჯარი.  
 სტროლაბი, 62<sub>3</sub>, ასტროლოგი.  
 სუბანი, 211<sub>1</sub>, მარტო; სუბეთ, 125<sub>2</sub>; მარტოდ; სუბევედეს 102<sub>2</sub>, მარტობდეს.  
 სულეზა, 330<sub>1</sub>, სულ, მუდამ ებნენ.  
 „ 330<sub>2</sub>, სული.  
 „ 330<sub>3</sub>, მტერმა ვერ დამაჩუმა („სულე“!—ჩაჩუმების ხმა); სულის ამოთქმა (?)  
 „ 330<sub>4</sub>, სიკაცხლე.  
 სულობით, 258<sub>1</sub>, სრულიად.  
 „ 258<sub>2</sub>, სულ გადახწეული.  
 „ 258<sub>3</sub>, მთლად ობით მოკიდებულს.  
 „ 258<sub>4</sub>, ცოცხლად.  
 სუფრაჯი, 102<sub>1</sub>, სუფრის მწე, მეფის სასადილოს გამგე.  
 სწრთვიდეს, 480<sub>1</sub>, სწურთვინდეს.  
 სწრობილი, 251<sub>2</sub>, შემსწრე.

ტ

- ტალიკი, 52<sub>2</sub>, აბჯრის ჩასადებელი.  
 ტერებად, 475<sub>1</sub>, შევლად.  
 ტერტერა, 48<sub>1</sub>, სომხების მღვდელი.

უ

- უბანსა, 139<sub>2</sub>, წყალით უბანელს.  
 უბანსა, 139<sub>1</sub>, სიმღერაში ბანს აძლევს.  
 უბევედეს, 102<sub>3</sub>, უბეში ინახებოდა.  
 უბია, 71<sub>2</sub>, უბე.  
 უბითა, 185<sub>2</sub>, შეუბით, შეკარით.  
 უდები, 171<sub>2</sub>, მცონარი, ზარმაცი, უქნარა.  
 უდებსა, 423<sub>2</sub>, დაუდებელს.  
 უდებსა, 239<sub>2</sub>, უდე—სოფელი შესხეთში, ახალციხის ახლოს.  
 უდებსა, 339<sub>1</sub>, უკიდებს.  
 ბრო, 278<sub>2</sub>, შეუდარებელი, უზინჯო (ებრაი—მსგავსი; უ-ებრო-უსწორო, უტოლო).  
 თამამონი, 441<sub>1</sub>, მორცხვი, გაუბედავი.  
 უთვალდებო, 346<sub>2</sub>, პირუთენელი, უპირფერო (თვალთლება ეფესელთა მიმართ, 6<sub>2</sub>, პირმოთენობა, პირფერობა, მიკერძება: „სადა იგი არა არს თუალთალება წინაშე მსაჯულისა მის მსაჯულთასა“. წამებ-ბა წმინდისა უუშანიკისი, გვ. 19, 1917 წლ. გამ.).

უკანყოლანი, 68,₄. უკან ჩამორჩენა.  
 უკუთქმანია, 18,₆; 86,₄. სიტყვის უკუღმა თქმა; სიტყვის გადათქმა.  
 უმრწემესი, 96,₇. უმცროსი, უპცრესი.  
 უნჯი, 292,₄. საქონელი, განძი.  
 ურეა, 399,₇. 469,₄. დარდი, მწუხარება.  
 ურიგოდ, 387,₃. უწყსოდ.  
 ურუმელი, 365,₃. ოსმალო. ურემი წარმოსდგება სიტყვიდან რუმი (რომი, ბიზანტია) ბერძენთა მიწაწყალზე დასახლებული ოსმალები.  
 ურჯასა; 149,₆; 292,₃; გაურჯელს; უსაქმოს; ურჯად—292,₃.  
 უსახომო, 209,₄. უხომო, ზომავე მეტი.  
 უსაცილობდა, 130,₄. უმკველობდა.  
 უსაცილოდ, 37,₃. 109,₆; 131,₆; 146,₃. უმკველად, აუცილებლად.  
 უსუსურად, 402,₁. უმწეოდ.  
 უტყუბეთ, 42,₃. წყვილად დავახალეთ.  
 უქარა, 268,₃. ქარმა უქროლა.  
 უქადებს, 282,₄. ჰპირდება.  
 უქმისიტყვა, 475,₃. უსარგებლო ლაპარაკი.  
 უშება, 84,₃. სულთქმა, კენესა.  
 უშურობა, 344,₃. უშურველობა.  
 უცთურად, 26,₁. კემზარიტად, უცდომლად, სწორად.  
 უხანო, 36,₃. გამწირავი, მუხთალი.

ფ

ფარეშთხუცესი, 109,₄. ფარეშთხუცი, 108,₃. ფარეშების (მოსამსახურეთა უფროსი).  
 ფაფარუკობდენ, 34,₃. ქადილობდენ, კვებულობდენ, მხიარულობდენ.  
 ფერებად, 475,₃. მოფერებით.  
 ფერობა, 105; 377,₃; 406,₃; 460,₃. მოფერება.  
 ფერხი, 116,₆; 361,₃. ფეხი.  
 ფეშქაში, 260,₃. საჩუქარი.  
 ფონარები, 131,₃. წყლის ფონები (ფონი წყალში გადასასვლელი მარჯვე ადგილი).  
 ფრონენი, 44,₄. ზემო ქართლში პატარა მდინარეებს ფრონეს ეძახიან. იხ. ეახუშტი; „ლიახვის მდინარეს აქით ტაშისკარამდე, რომელნიც მდინარე—კევი ალგსწერენი, უწოდებენ თვინიერ შოლისა, ფრონეთა“... (გეოგრაფია, 121).  
 ფრტვინვიდა, 53,₃. კუნტრუში, ტლინკვა.

ქ

ქამანდარი, 65,₁. ქამანი, ქამანდი—შვილდი, აქედან ქამანდარი—ნიშნში ხელოვანი მსროლელი, შვილდისრით.  
 ქარჩოხი, 216,₃. სოფელი ქსნის ხეობაში.  
 ქედავსა, 179,₄. სიტყვიდან—ქედი; ქედზე.  
 ქეში, 216,₁—საისრე.  
 ქვენადრისი, 35,₁. სოფელია ერთაწმინდის და ნოსტეს ახლოს.  
 ქვეითი, 111,₃; 413,₄. ფეხთ მოსიარულე ფეხოსანი ჯარისკაცი.  
 ქველი, 306,₄. კეთილი, მოწყალე.  
 ქვეშედამ, 114,₁. ქვეიღამ.

ქვიტკირევედა, 64, კვიტკირად გახდა.  
ქიშყათ, 114, მოქიშყეთ, მოცილედ, მოჯაბრედ, ქიშყი, 89, კიშპი, შული.  
ცილობა.  
ქურუმო, 62, მოგვი კერათაყვანისმცემელთა რელიგიური კულტის ამსრულებელი-  
ქუხი, 72, ქუხილი.

## ღ

ღაწვი, 302, 326, 361, ლოყა.  
ღეველი, 318, თასმა.  
ღვინევედეს, 380, ღვინოს სვამდეს.  
ღლია, 173, ილღია.

## ყ

ყათლა, 355, ყათლამი, ამოხოცვა; ხოცვა-ჟლეტა.  
ყაუხი, 423, ქუდი.  
ყაფიჩიბაში, 416, ყაფუჩების უფროსი.  
ყაფუჯები, 430, —ყაბუჩი, ყაფიჯი—კარის დარაჯი, ხელჯოხიანი მეკარე.  
ყველაქასა, 414, ყველას.  
ყიხილბაში, 227, 239, თურქულად წითელთაფიანს ნიშნავს; აქედან ფწო-  
დებოდა თურქთა ტომებს წითელ თავსახურავის გამო.  
ყირმიხი, 80, წითელი.  
ყორჩიბაში, 194, ყორჩების უფროსი; ყორჩი-ერანის ლაშქარის ჯარისკაცი,  
არტილერისტი.  
ყურადილეთ, 448, გაიგონეთ, მხედველობაში მიიღეთ.  
ყურსმიუპრობდა, 176, ყურს მიუგდებდა, ყური უპყარ, 462, ყუ-  
რი უგდე.

## შ

შადი, 459, ქ. ბაღდადის ერთერთი არხის სახელი.  
შაეთი, 354, შეეიბნეთ, ვიბროლოთ.  
შათირი, 184, 186, შიკრიკი, იფრინდა, მალემსრობლი.  
შალი, 211, ქსოვილი.  
შამონი, 441, შამი—ქალაქი დამასკო (სირია) სირია.  
შამხალი, 253, ყაბარდოს, და თერგის მთავარი, გამგებელი.  
შარბათი, 426, 441, ტკბილი წყალი, სიროპი. მურაბის წვენი.  
შარშასწინადელი, 87, შარშანწინანდელი.  
შებმა, 45, 56, 61, 74, 120, 194, შებრძოლება მხნედ ბრძოლა.  
შეგიკვეთენ, 204, 413, შეგაპირებენ.  
შეფფრფინაგთ, 406, შეფხარით.  
შეიხისა, 163, მიიკარებს.  
შემამკობარე, 27, შემამკობელი.  
შემოგზღავს, 334, სამაგიეროს გადაგზიდის.  
შემცნენი, 333, კარგად მცოდნენი.  
შემსკვალა, 172, თვალი მიაჩერა.

შესაშენანი, 230,₄. შესაშინებელი.  
 შესაბრალებად, 476,₃. შესაბრალებლად.  
 შესაშურვანი, 399,₃. შესაშური.  
 შეწეული, 410,₁₁. დახმარებით მიცემული, მოშველებული.  
 შიხები, 254,₃. შეიხი, შიხი—დიდი ავტორიტეტით აღტურვილი<sup>o</sup> სასულიერო  
 პირი მაჰმადიანობაში.  
 შიშნეულობით, 234,₁. შიშით.  
 შლილობა, 168,₃. აშლა, ანარქია.  
 შმაგი, 191,₃. ხელი, გაგიჟებული.  
 შორგვარ, 295,₃. შორისად, შორს.  
 შუბანი, 211,₃. შუბები,  
 შუბენი, 125,₁. შუბები.  
 შხამება, 82,₄. შხამი.

ჩ

ჩაიმიხესა, 223,₄—ჩაიკეტეს.  
 ჩაისო, 223,₃. მას შემდეგ.  
 ჩამოვხე, 127,₃. ჩამოვხტი.  
 ჩაფარი, 457,₁. კურიერი, შიკრიკი, მალემსრბოლი.  
 ჩახჩური, 111,₁. შარვალი.  
 ჩმახვით, 449,₃. ფუტად, სულელურად.  
 ჩრდილობა, 168,₄. ჩრდილის მიყენება.  
 ჩურჩური, 17,₁; 102,₁. ჩურჩული.  
 ჩხარები, 65,₄. ჩხრიელი, ჩხარაჩხურის ხმაური.

ც

ცამეტებამდი, 28,₃. ცამეტამდის.  
 ცთომა, 446,₁. ცოდვა; შეცდომა.  
 ცთომის გველი, 337,₃. გველი, რომელმაც ბიბლიის მიხედვით ლეგენდარული  
 პირველი ქალი ევა შეაცდინა.  
 ცთუნება, 50,₄. 199,₃. შეცდენა; ცთომა.  
 ციხისა გამომცემელი, 248,₃. ციხის მონცემი.  
 ცნება, 36,₄; 94,₃; 160,₃; 264,₃; 416,₃. შეტყობა; ცნობის ნაწილი.  
 ცრემლთა მშრომელი, 161,₄. ცრემლთა მღვრელი.  
 ცუდმადიკაცი, 191,₃. ვიგინდარა.  
 ცუდმუდი, 150,₁. ვიგინდარა.  
 ცხენება 108,₄. ცხენს ჯდომა.  
 ცხოვლად 443,₄. ცოცხლად.  
 ცხოვლად 445,₄. ცოცხლად.  
 ცხრო 241,₃. ციებ-ციხელება.

ძ

ძალევედეს, 147,₃. ძალობდეს.  
 ძელიცხოველი, 51,₃. 274,₄. ჯვარი; სვეტიცხოველი  
 ძეძვი, 154,₄. ჯაგი, ეკლოვანი ბუჩქია.

ძმანებსა, 202,₂. ძმებს.

ძოწეული, 471,₃. წითელი, ძვირფასი ნაქსოვი.

ძოწილი, 98,₄. ძოწქმნული.

წ

წავეწამე, 394,₄. ვეწამე.

წავლევით, 127,₃. წავიარეთ.

წავჭხე, 123,₃. წავხდი, გავფუქდრ.

წაექეთება, 206,₃. წაეკიდება.

წაეყარა, 111,₄. გაეზადა.

წამება, 82; წამების გარდამხდელი, 26,₄. წამებული, წამება გამოვლილი.  
(მარტვილი).

წასაგვარი, 176,₄. წასართმევი.

წასულთბით, 214,₄. წასულით.

წალმა, 93,₃; 311,₃; 327,₃; 368,₃; 373,₄. 453,₄. დღეიდან, დღის შემდეგ; სისწორ.

წერება, 475,₃. წერა.

წილობა, 168,₃; 404,₂. წილი.

წინგიც, 315,₁. წინ გაქვს.

წინწილები, 316,₃. მუსიკალური საკრავი.

წინწილები, 316,₃. (წილი—რკალის დიდი საჩხარუნებელი).

„ 316,₃. წილი მერგო.

„ 316,₄. წინწილობით, გარბოდით.

წყენება, 17,₁. წყენება, 20,₁.

წყობა, 275,₃; 344,₃. ლაშქრის რაზმი.

ჭ

ჭანი, 227,₃. ჭანეთის მოსახლე.

ჭირა. 61,₃. ჭირია.

ჭირთამხდელი, 339,₃. ჭირგარდავლილი.

ჭმუნვა, 123,₄; 199,₄; 360,₃; 412,₂. დარდი, დაღონება.

ხ

ხადანი, 215,₃; 215,₄. გახდა, ტყავის გახდა, გატყავება.

ხაზარი, 324,₄. (ძველად ქართველები რუსეთს უწოდებდნენ).

ხაზინადარი, 463,₃. ხაზინის, საგანძურის, საღაროს გამგებელი.

ხამს, 14,₄; 157,₃; 189,₄; 277,₃; 319,₃; 320,₄; 340,₃; 408,₃. ჭფერობს, მართებს

/ სათანადოა, რიგია; წესია, ჰხამს, 287,₂. გეხამს, 121,₃.

ხამფოლადი, 340,₃. რჩეული ფოლადი.

ხანანი, 422,₄. სახლები.

ხარდეს, 453,₃. ხარობდეს.

ხვანთქარი, 228,₃; 230,₃; 250,₃; 355,₃; 356,₃; 415,₄. ხონთქარი ოსმალეთის

სულტანი, მეფე.

ხვაშიადი, 5,₂. გულის საიდუმლო.

ხ ე ლ თ ა მ ო ც ა თ, 103,₂. ხელზე გადაცეით.  
 ხ ე ლ ი ს გ ა მ ო ლ ე ბ ა, 263,₁. ხელის შებრუნება.  
 ხ ე ლ ო ბ ა, 377,₁. გაგვიება, შეშლილობა, ცნობა ვნებულობა.  
 ხ ე ლ ს მ ყ რ ი, 143,₁. რას გინდივარ.  
 ხ ე უ ლ ა დ, 186,₁. დახეულად.  
 ხ ი ზ ა ნ ი, 205,₁ შეფარებული, შეხიზნული ადამიანი.  
 ხ ო მ ე, 143,₂ ხოლმე.  
 ხ ო ტ ბ ა, 407,₁ ხუდება, ხოდბა,—შესხმა, შექება, საქებარო სიტყვა, ოდა.  
 ხ რ ი ლ ი, 60,₄. წისკვილის გამოდებული ფეკილი.  
 ხ შ ი რ ე ნ ი, 164,₃. ხშირი.

## ჯ

ჯ ა ბ ა ნ ი, 285,₃; 340,₃; 405,₄. მხდალი, მშიშარა.  
 ჯ ა ზ ა ი რ ი, 305,₁. კუნძულები.  
 ჯ ა ლ ა ბ ი, სახლულობა, ცოლშვილი.  
 ჯ ა ლ ა ლ ი, 415,₄. თავის კვეყნიდამ გასული, გადავარდნილი.  
 ჯ ა მ უ შ ი, ქედფიცხელი, გულცხარი, ღალი, ამაყი, მზეაობარი.  
 ჯ ა კ ვ ი, 52,₃; 65,₃; 76,₃; 119,₃; 180,₃; 313,₃; 442,₃. საომარი ტანსაცმელი, რკინის  
 პერანგი ლითონის რგოლებისგან ნაკეთები. ჯ ა კ ო ს ა ნ ი, 75,₃  
 ჯაკეჩაცმული.  
 ჯ ე რ ა ნ ი, 246,₂. ჯეირანი, მშველი.  
 ჯ ი ლ ა, 70,₃; 328,₃; თუსამკაული, მოოკვილი ფრთა დიდებულთ თავსარკობი,  
 ჯ ი ლ ო ს ა ნ ი, 49,₃. ჯილიანი.  
 ჯ ე რ ო ბ ა ნ ი, 460,₃. დაჯერება.  
 ჯ ო მ ა რ დ ი, 81,₃. რაინდი, ვაჟკაცი.  
 ჯ უ ბ ა, 211,₃. ზემოტანსაცმელი, უსახლებო ქათობი, ბეწვეული ტანისამოსი (აქე-  
 დან სიტყვა: *jupe, japon.*)

ქ ა ლ ე ე დ ე ს. 147,₄. გაწმინდოს.





## „დიდმოუხრავიანის“ საძიებელი

A. პიროვნებანი. B. გეოგრაფია. C. ეროვნებანი, სადაუ-  
რობა. D. ფაუნა. E. ფლორა. F. მინერალები. G. ასტრონომია.  
H. რელიგია. I. ცრუმორწმუნოება, ხნე-ჩვეულება, ჯადო.  
J. სოციალური ურთიერთობა, ეთიკა. K. რიცხვი. L. ფული,  
საწონი, საზომი. M. სპორტი. N. სამხედრო და საზღვაო. O. სა-  
ზოგადოებრივი საქმეები, აღმშენებლობა, მოწყობილობა.  
P. მუსიკა.

### A. პიროვნებანი

ავალიშვილი დომენტი 19<sub>1</sub>; [მროველი 25<sub>1</sub>, 274<sub>2</sub>]  
ავთანდილ 155<sub>1</sub> [„ვეფხისტყაოსნის“ გმირი] 155<sub>1</sub>  
ავთანდილ [სააკაძის ძე] 200<sub>1</sub>, 210<sub>2</sub>  
ახამი [ვეზირი] 450<sub>1</sub>  
ათაბაგი 331<sub>1</sub>  
ამილახორი 44<sub>2</sub>  
ამირან 305<sub>1</sub>  
არჩილ [მეფე, პოეტი] [3]<sub>1</sub>  
ბადურ 198<sub>1</sub>  
ბააკა ხერხაულიძე 108<sub>2</sub>  
ბაგრატიონი 176<sub>1</sub>, 279<sub>1</sub>  
ბალათარ 255<sub>2</sub>  
ბარათიან[ნი] [ბარათაშვილები] 38<sub>2</sub>, 226<sub>1</sub>  
ბაქაჯარ 306<sub>1</sub>  
ბეგლარბეგი 422<sub>1</sub>  
ბეჟან თაქთირიძე 237<sub>1</sub>, 243<sub>1</sub>  
გაბაანი [გაბაშვილები] 202<sub>2</sub>  
გარასპი [სააკაძე?] 78<sub>2</sub>  
გერმანოზ 226<sub>2</sub> [ბარათაშვილი]  
გივი [„როსტომიანის“ გმირი] 49<sub>2</sub>  
გიორგი [ძმა ზურაბ არაგვის ერისთავისა] 213<sub>2</sub>, 215<sub>2</sub>  
გიორგი ქვეთარიშვილი [ბარათაშვილი] 226<sub>2</sub>, 228<sub>1</sub>, 229<sub>1</sub>  
გიორგი მეფე [იმერეთისა] 238<sub>1</sub> [243<sub>2</sub>, 243<sub>2</sub>, 245<sub>1,11</sub>!]  
გიორგი [სააკაძე] 341<sub>1</sub>, 428<sub>1</sub>  
გერმანოზ [ქვეთარიშვილი] 226<sub>2</sub>  
დაუთ ბეგ გოგორიშვილი 233<sub>1</sub>  
გოლიათი [ბიბლ.] 320<sub>1</sub>  
დადიანი [ლეჟან II] 95<sub>1</sub>, [244<sub>2</sub>]  
დავით [დათუნა არაგვის ერისთავი დავით, ძმა ზურაბისა] 200<sub>2</sub>

დავით [ბიბლიური მეფე] 388<sub>2</sub>  
 დელუ მაჰმადხან 39<sub>1</sub>, 45<sub>1</sub>  
 დემეტრე საგინაშვილი 231<sub>3</sub>  
 დიასამიძე 240<sub>3</sub>  
 ვედუქსია 452<sub>3</sub>  
 ედიშა [ვაჩნაძე] 354<sub>1</sub>, 411<sub>4</sub>  
 ელისბარ თაქთირიძე 237<sub>1</sub>  
 ევა 50<sub>4</sub> (ბიბლ.)  
 ენგიჩარ ალა 422<sub>1</sub>  
 ერისთავი 44<sub>3</sub>  
 ერისთავი [ქსნისა იასე] 412<sub>3</sub>  
 ერისთავი [ზურაბ] 179<sub>3</sub>, 213<sub>1</sub>  
 ეროდე [ბიბლ.] 452<sub>3</sub>  
 ვახტანგ [გორგასლანი] 255<sub>3</sub>  
 ვისი [„ვისრამიანის“ პერსონაჟი] 367<sub>4</sub>  
 ხაზა [ციციშვილი] 40<sub>3</sub>  
 ხაზა ციციშვილი 41<sub>3</sub>, 42<sub>4</sub>  
 ხაქარია 29<sub>4</sub>, 41<sub>3</sub>  
 ზაქუმ 257<sub>3</sub>  
 ზურაბ [არაგვის ერისთავი] 179<sub>1</sub>, 182<sub>1</sub>, 201<sub>3</sub>, 212<sub>1</sub>, 213<sub>1,2</sub>, 287<sub>1</sub>, 291<sub>1</sub>, 292.  
 თათარხანი 53<sub>4</sub>, 55<sub>4</sub>, 72<sub>3</sub>, 281<sub>4</sub>  
 თამაზ მაჩაბელი 256<sub>4</sub>  
 თამაზ ქარციძე 256<sub>1</sub>  
 თანუნა დიასამიძე 234<sub>3</sub>  
 თარაყან 255<sub>3</sub>  
 თევდორე [მღვდელი] 32<sub>1</sub>  
 იახაბელ 452<sub>1</sub>  
 იარალი 29<sub>3</sub>, 41<sub>3</sub>  
 იასე [ქსნის ერისთავი] 215<sub>3</sub>, 412<sub>3</sub>, 415<sub>3</sub>  
 იესე [ბიბლ.] 126<sub>4</sub>  
 იმან ვერდიბეგ 187<sub>3</sub>  
 ინაშვილი 248<sub>1</sub>  
 იოსებ კანდელაკი 100<sub>1</sub> [ქვათახევის მონასტრის მღვდელი]  
 იოსებ [ბიბლ.] 303<sub>3</sub>  
 იროდია [ბიბლ.] 452<sub>3</sub>  
 ისო 343<sub>1</sub> [ისო ნაველი]  
 კოლოტაური 150<sub>3</sub>  
 კორტანეთი 52<sub>4</sub>  
 ლუარსაბ [მეფე] 15<sub>3</sub>, 24<sub>4</sub>, 25<sub>3</sub>, 28<sub>3</sub>, 166<sub>3</sub>, 183<sub>4</sub>, 293<sub>3</sub>  
 ლომი [ჩრდილელი] 196<sub>1</sub>  
 ლომი ჩრდილევნის ძე [ლომი ჩრდილელი] 195<sub>4</sub>  
 მათარსი შიხაიდრის ძე [შიხაიდრიშვილი] 231<sub>3</sub>  
 მაკედონელი [ალექსანდრე] 304<sub>3</sub>  
 მელიქ ათაბეგ 257<sub>1</sub>  
 მელიქი 257<sub>3</sub>  
 შხეკაბუჯ [„ამირან დარეჯანიანის“ გმირი] 10<sub>4</sub>

მოსე [ბიბლ.] 255<sub>4</sub>, 334<sub>2</sub>  
 მროელი 19<sub>1</sub>, 25<sub>1</sub>, 274<sub>2</sub>  
 მუხრანთ თავი [მუხრან ბატონი] 152<sub>2</sub>  
 მუხრანთ მპყრობი [მუხრან ბატონი] 44<sub>2</sub>  
 ნაბოთე 303<sub>1</sub>, 452<sub>1</sub>  
 ნასიძე [ქვათახევის წინამძღვარი] 99<sub>2</sub>  
 ნუგზარ [არაგვის ერისთავი] 58<sub>1</sub>, 138<sub>6</sub>, 140<sub>3</sub>, 146<sub>1</sub>  
 პაატა [მოურავის ძე] 181<sub>4</sub>  
 პაპუნა ვაშაყაშვილი 231<sub>1</sub>, 256<sub>1</sub>  
 პაპუნა ჩივაძე 119<sub>1</sub>  
 რამაზ [„ვეფხის ტყაოსანის“ პერსონაჟი] 18<sub>1</sub>  
 რამინი [„ვისრამიანის“ გმირი] 367<sub>4</sub>  
 რაჭაელ [ბიბლ.] 303<sub>2</sub>  
 როსიტა [როსტია] გედევანის ძე [გედევანიშვილი] 231<sub>1</sub>  
 როსტომ [„როსტომიანის“ გმირი] 19<sub>4</sub>  
 როსტომ ხან [სპასალარი სააკაძე] 259<sub>2</sub>  
 როსტომ [შალიკაშვილი] 237<sub>1</sub>  
 რუსთველი [შოთა] 1<sub>2</sub>  
 სალა 333, 473 [„ლეილ-მიჯნურიანის“ გმირი?]  
 სვიმონ [II მეფე] 31<sub>4</sub>, 91<sub>3</sub>, 281<sub>1</sub>  
 სოლომონ [ბიბლიური მეფე] 388<sub>2</sub>  
 სულთან მურადი 307<sub>1</sub>, 305<sub>2</sub>, 450<sub>2</sub>  
 ტარიელ [„ვეფხ. ტყაოსნ.“ გმირი] 131, 155<sub>2</sub>  
 ფარად ფაშა 234<sub>1</sub>  
 ქავთარიშვილი გიორგი 226<sub>2</sub>  
 ქაჯუმ 257<sub>2</sub>  
 ქაიხოსრო [ბარათაშვილი] 259<sub>1</sub>  
 ქაიხოსრო [მუხრან ბატონი] 11<sub>2</sub>, 259<sub>2</sub>; [იგივე ბატონიშვილობით] 152<sub>2</sub>,  
 412<sub>2</sub>, 415<sub>2</sub>  
 ქაიხოსრო [„როსტომიანის“ გმირი] 49<sub>2</sub>  
 ქველი წერეთელი 268<sub>1</sub>  
 ყარჩიხან 178<sub>2</sub>, 187<sub>2</sub>, 190<sub>2</sub>  
 ყორჩიბაშ 194<sub>1</sub>  
 შაპაბაზ 161<sub>1</sub>  
 შაბაბ 307<sub>1</sub>, 309<sub>2</sub>  
 შადიმან [ბარათაშვილი, სუფრაჯი] 89<sub>2</sub>, 90<sub>1</sub>, 110<sub>2</sub>, 167<sub>2</sub> [102<sub>2</sub>]  
 შალვა [ქსნის ერისთავი] 52<sub>4</sub>  
 შალიკაშვილი როსტომ 237<sub>1</sub>, 237<sub>2</sub>  
 ხოსია [ქაიხოსრო ბარათაშვილი] 266<sub>1</sub>  
 ხოსრო მირზა [მეფე დაუთხანის შვილი, როსტომ მეფე] 175<sub>1</sub>.

## ბ. გეოგრაფიული

აკვეთი 200<sub>1</sub>, 210<sub>4</sub>  
 ავკალა 207<sub>4</sub>

აზრუმი 305<sub>2</sub> [აზრუმელი ქვეყანა] 420<sub>4</sub>  
ათაბაგის თემი [სამცხე საათაბაგო] 331  
აისოფიო 423<sub>1</sub>  
ალი 224<sub>1</sub>  
ალაბი—294<sub>3</sub>, 459<sub>1</sub>  
არაბისტანი 273<sub>2</sub>, 473<sub>3</sub>  
არაგვი 207<sub>4</sub>  
არშა 212<sub>2</sub>, 214<sub>1</sub>  
ასპინძა 234<sub>3</sub>, 240<sub>2</sub>, 242<sub>1</sub>  
აფიეთი 233<sub>2</sub>  
ალჯაყალა 158<sub>1</sub>  
აპარა 237<sub>2</sub>  
აწყვერი 227<sub>1</sub>  
ახალ უბანი 139<sub>1</sub>  
ახალქალაქური 127<sub>2</sub>  
ახალციხე 190<sub>3</sub>, 207<sub>4</sub>, 225<sub>1</sub>, 227<sub>1</sub>  
ბაბილოვანი 469<sub>2</sub>  
ბახალეთი 354<sub>1</sub>, 412<sub>1</sub>  
ბასრა 305<sub>2</sub>, 459<sub>1</sub>  
ბალდადი 163<sub>1</sub>, 305<sub>3</sub>, 459<sub>1</sub>, 473<sub>1</sub>  
ბირთვისი 260<sub>1</sub>  
ბულდანი 305<sub>1</sub>  
გელიყარა 111<sub>1</sub>  
გონია 16<sub>2</sub>  
გოსთიბე 33<sub>1</sub>, 113<sub>1</sub>, 120<sub>1</sub>  
გორი 48<sub>1</sub>, 262<sub>1</sub>  
გურია 424<sub>2</sub>  
ღალისტანი 253<sub>2</sub>  
დიდგორი 113<sub>1</sub>, 122<sub>2</sub>, 124<sub>1</sub>  
დოესი 48<sub>2</sub>  
დუშეთი 140<sub>1</sub>  
ქრანი 144<sub>1</sub>, 169<sub>2</sub>, 222<sub>1</sub>  
ერთაწმინდა 35<sub>2</sub>  
ერიქალა 32<sub>2</sub>  
ჯანი 305<sub>2</sub>  
ელახი 305<sub>1</sub>  
ჯარხმა 239<sub>2</sub>  
ზემო ქართლი 44<sub>4</sub>  
თეთრი ზღვა 305<sub>2</sub>  
თელავნის თავი [თელოვნის თავი] 125<sub>1</sub>  
თიკნა ბერა [კიკანათ-ბერი] 223<sub>1</sub>, 266<sub>2</sub>  
თიქმატაშ 423<sub>1</sub>  
თრიალეთი 29<sub>2</sub>, 31, 234<sub>2</sub>  
თხილოვნა 202<sub>2</sub>  
წამანი [იამანეთი] 305<sub>1</sub>  
იალლუჯა 149<sub>1</sub>  
იმერეთი 165<sub>4</sub>, 238<sub>1</sub>, 243<sub>1</sub>

ინდოთ სახლვარი 306<sub>3</sub>  
იორდანე 128<sub>3</sub>  
ისროლი 216<sub>3</sub>  
ისპაოლლანი 459<sub>3</sub>  
ქავთისხევი 38<sub>1</sub>  
კარსანი 127<sub>3</sub>  
კახეთი 165<sub>11</sub>, 190<sub>4</sub>  
ლილო 148<sub>3</sub>  
ლისი 203<sub>1</sub>, 205<sub>3</sub>  
ლეკი [ლექეთი] 469<sub>3</sub>  
ლორე 257<sub>3</sub>  
ლოკინი 148<sub>3</sub>, 184<sub>1</sub>  
შადინა 305<sub>3</sub>  
მაქა 305<sub>3</sub>, 317<sub>1</sub>  
მისრეთი 305<sub>3</sub>  
მისრი 458<sub>1</sub>, 473<sub>1</sub>  
მისაქციელი 138<sub>1</sub>  
მტკვარი 441<sub>111</sub>, 54<sub>3</sub>  
მუნრანი 152<sub>3</sub>, 209<sub>3</sub>, 290<sub>4</sub>  
მცხეთა 136<sub>1</sub>  
ნაგები 246<sub>3</sub>  
ნახშირის გორა [ნახშირგორა] 248<sub>3</sub>  
ნიაბი 41<sub>1</sub>, 61<sub>1</sub>  
ნილოსი 459<sub>3</sub>  
ნოსტე 99<sub>1</sub>, 112<sub>3</sub>, 294<sub>3</sub>, 357<sub>3</sub>  
ნეგო 119<sub>1</sub>  
წიდიში 245<sub>1</sub>  
ოსეთი 254<sub>1</sub>, 469<sub>3</sub>;  
ოსის ქვეყანა 255<sub>1</sub>  
ოცხე 247<sub>1</sub>  
ოძისი 31<sub>3</sub>  
რუსთავი  
სათაბაგო 232<sub>3</sub>  
საგურამო 148<sub>3</sub>  
სამადლო 110<sub>1</sub>  
სამცხე 118<sub>1</sub>, 206<sub>11</sub>, 229<sub>11</sub>, 249<sub>11</sub>, 409<sub>11</sub>, 414<sub>11</sub>, 415<sub>11</sub>, 420<sub>3</sub>  
საფარა 240<sub>3</sub>, 242<sub>1</sub>  
საქართველო 3<sub>1</sub>, 294<sub>3</sub>  
სოხტა 426<sub>3</sub>, 431<sub>1</sub>  
სტამბოლი 294<sub>11</sub>, 473<sub>3</sub>  
სურამი 55<sub>3</sub>, 224<sub>1</sub>  
სხალნარი 248<sub>1</sub>  
სხერტა 41<sub>1</sub>  
ტბისი 262<sub>1</sub>  
უღე 239<sub>3</sub>  
უძო 109<sub>3</sub>  
ფარავანი 227<sub>1</sub>

ფრონენი [ფრონე] 44<sub>1</sub>  
ქალაქი [ტფილისი] 189<sub>1</sub>, 202<sub>3</sub>  
ქართლი 12<sub>3</sub>, 12<sub>3</sub>, 77<sub>3</sub>, 88<sub>3</sub>, 164<sub>3</sub>, 165<sub>3</sub>, 168<sub>3</sub>, 178<sub>3</sub>, 180<sub>3</sub>, 181<sub>3</sub>, 185<sub>3</sub>, 204<sub>3</sub>,  
205<sub>3</sub>, 222<sub>3</sub>, 225<sub>3</sub>, 237<sub>3</sub>, 238<sub>3</sub>, 250<sub>3</sub>, 251<sub>3</sub>, 261<sub>3</sub>, 267<sub>3</sub>, 279<sub>3</sub>, 281<sub>3</sub>,  
300<sub>3</sub>, 312<sub>3</sub>, 313<sub>3</sub>, 315<sub>3</sub>, 325<sub>3</sub>, 327<sub>3</sub>, 342<sub>3</sub>, 351<sub>3</sub>, 352<sub>3</sub>, 369<sub>3</sub>

ქართლ-კახეთი 221<sub>1</sub>, 286<sub>3</sub>  
ქარჩოხი 216<sub>3</sub>  
ქვათახევი 99<sub>1</sub>, 99<sub>3</sub>  
ქვენადრისი 35<sub>1</sub>  
ქვეყანა ოსისა 255<sub>1</sub>  
ქრცხილვანი 4<sub>1</sub>  
ქსანი 211<sub>1</sub>, 214<sub>3</sub>, 216<sub>3</sub>, 217<sub>1</sub>, 218<sub>1</sub>  
ლართის კარი 206<sub>3</sub>, 207<sub>1</sub>  
შახახი 219<sub>1</sub>  
ყანდარი 162<sub>1</sub>, 473<sub>1</sub>  
ყარაია 103<sub>3</sub>  
ყარალაჯი 46<sub>1</sub>  
ყურყურთა 148<sub>1</sub>  
შამი 441<sub>3</sub>, 459<sub>1</sub>  
შადი 459<sub>3</sub>  
შავი ზღვა 305<sub>3</sub>  
შამხალი 253<sub>3</sub>  
ჩერქეზეთი 469<sub>3</sub>  
ციხის ჯვარი 233<sub>1</sub>  
ცხირეთი 35<sub>3</sub>, 36<sub>1</sub>  
ჭავჭავისი 103<sub>1</sub>, 119<sub>1</sub>  
წეროვანი 209<sub>3</sub>  
წიწამური 207<sub>1</sub>  
წოდორეთი 203<sub>1</sub>  
ხადა 215<sub>1</sub>  
ხახარი [ხახარეთი, რუსეთი] 323<sub>1</sub>  
ხერთვისი 227<sub>1</sub>  
ჯახაირი 305<sub>1</sub>  
ჯეონი 49<sub>1</sub>.

**С. ИРКЗЕМБАНИ, ДАУРОЗБАНИ**

ბერძენი 423<sub>3</sub>  
მრანელი 168<sub>3</sub>  
თათარზანი 29<sub>3</sub>, 53<sub>3</sub>, 55<sub>3</sub>, 72<sub>3</sub>, 281<sub>1</sub>  
თათარი 56<sub>1</sub>  
თელავნიანნი [თელავნელები] 124<sub>3</sub>  
ჩმერელი 246<sub>1</sub>, 409<sub>1</sub>  
ინდი 162<sub>1</sub>  
ისრაელი 255<sub>3</sub>  
კახი 1<sub>3</sub>, 92<sub>1</sub>, 193<sub>1</sub>, 309<sub>1</sub>  
ლეკი 469<sub>3</sub>  
მანგლისელი 31<sub>1</sub>  
მგლის ტყაოსანი [ყირიმელი თათრები] 45<sub>3</sub>  
მესხი 275<sub>3</sub>, 232<sub>3</sub>, 233<sub>3</sub>, 236<sub>1</sub>

მთიული 214<sub>1</sub>  
 ოსი 255<sub>1</sub>, 255<sub>2</sub>  
 საკანი 227<sub>2</sub>  
 სპარსი 212<sub>1</sub>, 293<sub>1</sub>  
 სოხტაები 355<sub>2</sub>  
 ურუმელი [ურუმი] 305<sub>2</sub>  
 ძართველი 36<sub>1</sub>, 46<sub>2</sub>, 55<sub>1</sub>, 56<sub>1</sub>, 67<sub>2</sub>, 72<sub>1</sub>, 78<sub>2</sub>, 101<sub>1</sub>, 146<sub>2</sub>, 188<sub>1</sub>, 230<sub>1</sub>, 309<sub>1</sub>,  
 329<sub>1</sub>, 342<sub>2</sub>, 409<sub>2</sub>, 466<sub>2</sub>  
 შამხალი 253<sub>2</sub>  
 ჭანი 227<sub>2</sub>  
 ხახარი 323<sub>1</sub>.

### Р. ფაუნა

ბედაური 229<sub>2</sub>  
 გველი 50<sub>1</sub>, 199<sub>2</sub>, 257<sub>1</sub>, 337<sub>2</sub>, 446<sub>1</sub>  
 ვეფხვი 95<sub>2</sub>, 424<sub>1</sub>  
 თობარიკი 20<sub>2</sub>  
 ლომი 196<sub>1</sub>, 972<sub>2</sub>, 424<sub>1</sub>  
 მარჯანი 95<sub>1</sub>  
 სპილღ 23<sub>2</sub>  
 ულაყი 120<sub>2</sub>  
 ქორი 301<sub>2</sub>  
 ცხენი 43<sub>2</sub>, 53<sub>2</sub>, 54<sub>2</sub>, 68<sub>1</sub>, 68<sub>2</sub>, 73<sub>2</sub>, 75<sub>2</sub>, 109<sub>2</sub>, 109<sub>3</sub>, 112<sub>1</sub>, 118<sub>2</sub>, 134<sub>1</sub>, 135<sub>1</sub>,  
 153<sub>1</sub>, 154<sub>1</sub>, 194<sub>1</sub>, 195<sub>1</sub>, 195<sub>2</sub>, 196<sub>1</sub>, 196<sub>2</sub>, 211<sub>2</sub>, 217<sub>1</sub>, 219<sub>1</sub>, 229<sub>2</sub>, 341<sub>2</sub>,  
 345<sub>1</sub>, 413<sub>1</sub>, 421<sub>2</sub>  
 ძალი 345<sub>2</sub>  
 ჯერანი 246<sub>1</sub>.

### Е. ფლორა

ალუა 348<sub>2</sub>  
 ბლაზი 56<sub>2</sub>  
 ბია 296<sub>2</sub>  
 გკალი 179<sub>2</sub>  
 ვარდი 1<sub>1</sub>, 81<sub>2</sub>, 161<sub>2</sub>, 338<sub>1</sub>, 397<sub>2</sub>  
 კვიპაროზი 21<sub>2</sub>  
 ლელვი 112<sub>1</sub>  
 სარო 72<sub>2</sub>  
 ტაცხვი 261<sub>1</sub>, 357<sub>1</sub>  
 ხე 63<sub>1</sub>, 155<sub>2</sub>, 434<sub>1</sub>  
 ძეძვი 154<sub>1</sub>.

### F. მინერალები

ალმასი 328<sub>2</sub>  
 ბროლი 98<sub>1</sub>  
 ვერცხლი 79<sub>2</sub>, 259<sub>2</sub>  
 თვალი 113<sub>1</sub>  
 ლალი 328<sub>2</sub>  
 მარმარილო 424<sub>2</sub>  
 ოქრო 79<sub>2</sub>, 113<sub>2</sub>, 219<sub>1</sub>, 259<sub>2</sub>, 347<sub>1</sub>.



რკინა 63, 272,  
რვალი 259,  
მაილენძი 147,  
ფოლადი 64,  
ხამფოლადი 340.

## გ. ასტრონომია

ბურჯი [ეტლისა] 63,  
ეტლი 14, 63, 151, 310, 327, 360, 361, 361, 367, 394, 400, 409, 468,  
ეტლთ ქცევა 397,  
ეტლსრული 182,  
ზეცა 369, 388, 440,  
თილისმთ ნაქნარი 63,  
ისრის შევიდება 62,  
შე 117, 144, 151, 178, 183, 195, 267, 290, 306, 374,  
შის მამა 291,  
მთვარე 12, 325,  
მესტროლაბე 62,  
ნიშანი 63,  
პარკი [ქვიშისა] 62,  
რამლი 62,  
სტროლაბი 62,  
ქურუმი 62,  
შუქურ ვარსკვლავი 468,  
ჩარხი 311, 397, 468,  
ცა 91, 95, 156.

## ჰ. რელიგია

ანგელოზი 26, 314, 281,  
აისოფიო [აია-სოფიოს ტაძარი] 423,  
აღდგომა 266,  
ბერი 480,  
გალობა 349,  
გვირგვინის კურთხევა 100,  
ევა 50,  
კვართი 51,  
ლიტრაპოლიტი 425,  
ლოცვა 127, 345, 345, 349, 425,  
მართლმორწმუნე 50,  
მარიამ დედა ქალწული 51,  
მარხვა 249, 326,  
მკლავი მარჯვენა [წმ. ესტატესი] 53,  
მოლა 427,  
მოციქული 418,

მროელი 19<sub>1</sub>, 25<sub>1</sub>, 274<sub>2</sub>  
 მღვდელი 32<sub>1</sub>, 33<sub>1</sub>, 35<sub>1</sub>, 100<sub>1</sub>  
 ნათლის მცემელი 452<sub>3</sub>  
 ნათლის სვეტი 334<sub>3</sub>  
 პატრიაქი 425<sub>1</sub>  
 პირჯვარი 136<sub>8</sub>  
 რეკა 116<sub>2</sub>  
 რუგლის შემარყველი 452<sub>4</sub>  
 სამრეკლო 136<sub>1</sub>  
 სამოთხე 446<sub>1</sub>, 447<sub>1</sub>  
 სასწაული 54<sub>1</sub>, 135<sub>1</sub>  
 საღთო 484<sub>3</sub>  
 საღთო წიგნი 479<sub>0</sub>  
 საღთო ქება 484<sub>3</sub>  
 საყდარი 116<sub>2</sub>, 127<sub>2</sub>, 128<sub>1</sub>, 137<sub>1</sub>  
 სვეტიცხოველი 51<sub>1</sub>, 133<sub>1</sub>, 133<sub>2</sub>  
 სინანული 481<sub>3</sub>  
 სულის ღწვა 481<sub>3</sub>  
 სუფევა 26<sub>2</sub>  
 სჯული 294<sub>2</sub>, 315<sub>2</sub>  
 ტერტერა 48<sub>1</sub>, 48<sub>3</sub>  
 უფალი 199<sub>2</sub>  
 უღმერთო 318<sub>2</sub>  
 ქრისტე იო<sub>3</sub>  
 ღვთის მშობელი 128<sub>1</sub>  
 ღმერთი 38<sub>1</sub>, 5<sub>1</sub>, 51<sub>2</sub>, 55<sub>2</sub>, 56<sub>3</sub>, 64<sub>1</sub>, 73<sub>4</sub>, 108<sub>2</sub>, 126<sub>2</sub>, 134<sub>1</sub>, 135<sub>2</sub>  
 შემოქმედი 135<sub>4</sub>  
 შობა 266<sub>3</sub>  
 ცთომის გველი 337<sub>2</sub>  
 ცისკრის ლოცვა 345<sub>1</sub>  
 ძელი ცხოველი 51<sub>3</sub>, 274<sub>4</sub>  
 წინამძღვარი 99<sub>3</sub>  
 წირვა 345<sub>3</sub>, 425<sub>1</sub>  
 წმინდა ყოველი 51<sub>1</sub>  
 წმინდათ-ქება 482<sub>2</sub>  
 ხუცესი 37<sub>3</sub>  
 ჯვარი 233<sub>2</sub>

## I. ცაშმორწმუნეობა, ზენი-ჩვეულება, ჯაღო

ბედ-ავი 179<sub>2</sub>, 192<sub>4</sub>, 342<sub>4</sub>  
 ბედი 14<sub>2</sub>, 58<sub>2</sub>, 98<sub>2</sub>, 121<sub>2</sub>, 143<sub>1</sub>, 269<sub>1</sub>, 310<sub>2</sub>, 315<sub>1</sub>, 318<sub>1</sub>, 327<sub>2</sub>, 354<sub>4</sub>, 366<sub>3</sub>, 368  
 376<sub>4</sub>, 401<sub>1</sub>, 402<sub>3</sub>, 453<sub>1</sub>, 468<sub>1</sub>  
 ბედკრულობა 167<sub>1</sub>, 393<sub>4</sub>

ბელიარ 3, 368,  
განკება 468,  
გრძნება 159,  
დაჩოქება 171,  
ზღაპარი 478,  
თავდები 156,  
თილისმა 63,  
მესტროლაბე 62,  
ჰოთქმა—ზარი 313,  
ოცა [ოცნება] 477,  
რამლი 62,  
სამძიმარი 228,  
სვე 402, 468,  
სიხპარი 10,  
სტროლაბი 62,  
ხეწქაში 260,  
ქებიანის დალოცვა 450,  
ქორწილი 98, 99, 113,  
ქურუმი 62,  
წერა [ბედი] 21, 143, 318,

## ქ. სოციალური ურთიერთობა, ეთიკა

ახნაურობა 344,  
ახნაური 271,  
ახნაურიშვილი 226,  
ახანანგი 225, 246, 261, 296, 286, 291, 313, 328, 344, 353, 371, 377,  
378, 379, 399, 404, 419,  
აქიმი 282,  
აჯა 46,  
ბატონი 92, 157, 276, 276, 278, 291, 317, 383,  
ბატონიშვილი 41, 415, 152,  
ბეკლარბეკი. 422,  
ბეხლობა 141, 292, 292,  
ბოროტი 86, 93, 360,  
ბრძანება 46, 132, 164, 276, 389,  
ბუობა 153, 346, 383,  
გაბეგრა 254,  
გაშბედავი 182,  
გაშკითაველი 181,  
განდობა 179,  
განდგომილი 437,  
გარიგება 81, 160, 275, 283,  
გვარი 92, 176, 176, 475,  
გზირი 39,  
გზის ბელადი 241,  
ვზის მცველი 129,  
გლახაკი 349,  
გლუხი 176, 222,

გულის თქმა 86<sup>ა</sup>  
გულკეთილი 244,  
გულმესისხლე 390,  
გულმკრთალი 405,  
გულოვანი 340,  
გულსრული 67<sub>1</sub>, 40<sub>2</sub>, 163<sub>2</sub>, 269<sub>2</sub>, 359<sub>2</sub>,  
გულსრულობა 45,  
გულტკბილი 81,  
გუშაგი 249<sub>2</sub>, 4<sub>1</sub>, 7<sub>1</sub>,  
გუშაგობა 224,  
დაბალი კაცი 346,  
დაბეზლება 418,  
დაბეჭდვა 7,  
დავა 152,  
დამნაშავე 152, 293<sub>1</sub>, 354<sub>2</sub>, 455,  
დამკვიდრება 401, 467<sub>1</sub>,  
დამსმენელი 462,  
დამტკიცება 7,  
დანამტკიცე 9,  
დანაღიჯარი 132,  
დანდობა 24<sub>1</sub>, 266<sub>2</sub>,  
დარბაზი 81<sub>2</sub>, 404,  
დარბაისელი 68,  
დასტური 215<sub>1</sub>, 247<sub>1</sub>,  
დედოფალი 88<sub>2</sub>, 94<sub>1</sub>,  
დიდგვარი 256<sub>2</sub>,  
დიდებული 414<sub>1</sub>,  
დუშმანი 329<sub>2</sub>, 356<sub>1</sub>,  
ემგიჩარ ალა 422<sub>1</sub>,  
ემვიჩარი 459<sub>1</sub>,  
ერაულე 21<sub>2</sub>, 95<sub>2</sub>, 231<sub>1</sub>, 236<sub>2</sub>, 291<sub>2</sub>, 330<sub>2</sub>, 383<sub>1</sub>,  
ერთგელობა 284<sub>2</sub>, 378<sub>1</sub>, 389<sub>1</sub>, 391<sub>1</sub>,  
ვაკრობა 433<sub>1</sub>,  
ვეზირი 416<sub>1</sub>, 450<sub>1</sub>, 450<sub>2</sub>, 451<sub>1</sub>, 453<sub>1</sub>, 454<sub>1</sub>, 460<sub>1</sub>, 465<sub>1</sub>, 466<sub>1</sub>, 467<sub>1</sub>,  
ვეზირობა 459<sub>1</sub>,  
ვერანა 444<sub>1</sub>,  
ხეობა 189<sub>1</sub>,  
თავადი 344<sub>1</sub>,  
თავადობა 351<sub>1</sub>,  
თავდები 274<sub>1</sub>,  
თავისუფალი 395<sub>2</sub>,  
თავმდაბალნი 395<sub>2</sub>,  
თამამი 67<sub>2</sub>, 226<sub>1</sub>,  
თემი 226<sub>2</sub>, 331<sub>1</sub>, 428<sub>1</sub>,  
თესლი 176<sub>1</sub>,  
თვის ტომი 212<sub>2</sub>, 407<sub>1</sub>,  
იარალი 29<sub>2</sub>, 41<sub>2</sub>

კაცი 2<sub>1</sub>, 5<sub>1</sub>, 10<sub>1</sub>, 11<sub>1</sub>, 13<sub>1</sub>, 16<sub>1</sub>, 18<sub>1</sub>, 19<sub>1</sub>, 22<sub>1</sub>, 23<sub>1</sub>, 25<sub>1</sub>, 33<sub>1</sub>, 40<sub>1</sub>, 42<sub>1</sub>, 45<sub>1</sub>, 46<sub>1</sub>,  
47<sub>1</sub>, 50<sub>1</sub>, 58<sub>1</sub>, 64<sub>1</sub>, 68<sub>1</sub>, 84<sub>1</sub>, 86<sub>1</sub>, 89<sub>1</sub>, 96<sub>1</sub>, 106<sub>1</sub>, 111<sub>1</sub>, 117<sub>1</sub>, 118<sub>1</sub>, 119<sub>1</sub>,  
123<sub>1</sub>, 129<sub>1</sub>, 130<sub>1</sub>, 150<sub>1</sub>, 153<sub>1</sub>, 157<sub>1</sub>, 163<sub>1</sub>, 174<sub>1</sub>, 182<sub>1</sub>, 185<sub>1</sub>, 191<sub>1</sub>, 202<sub>1</sub>,  
204<sub>1</sub>, 205<sub>1</sub>, 206<sub>1</sub>, 206<sub>1</sub>, 208<sub>1</sub>, 216<sub>1</sub>, 217<sub>1</sub>, 218<sub>1</sub>, 220<sub>1</sub>, 211<sub>1</sub>, 222<sub>1</sub>, 226<sub>1</sub>,  
234<sub>1</sub>, 240<sub>1</sub>, 244<sub>1</sub>, 244<sub>1</sub>, 251<sub>1</sub>, 254<sub>1</sub>, 256<sub>1</sub>, 260<sub>1</sub>, 265<sub>1</sub>, 278<sub>1</sub>, 281<sub>1</sub>, 282<sub>1</sub>,  
285<sub>1</sub>, 286<sub>1</sub>, 292<sub>1</sub>, 298<sub>1</sub>, 301<sub>1</sub>, 307<sub>1</sub>, 308<sub>1</sub>, 311<sub>1</sub>, 319<sub>1</sub>, 320<sub>1</sub>, 321<sub>1</sub>, 322<sub>1</sub>,  
324<sub>1</sub>, 324<sub>1</sub>, 336<sub>1</sub>, 338<sub>1</sub>, 339<sub>1</sub>, 340<sub>1</sub>, 340<sub>1</sub>, 341<sub>1</sub>, 344<sub>1</sub>, 346<sub>1</sub>, 353<sub>1</sub>, 353<sub>1</sub>,  
362<sub>1</sub>, 363<sub>1</sub>, 375<sub>1</sub>, 376<sub>1</sub>, 378<sub>1</sub>, 381<sub>1</sub>, 402<sub>1</sub>, 402<sub>1</sub>, 403<sub>1</sub>, 404<sub>1</sub>, 407<sub>1</sub>, 407<sub>1</sub>,  
408<sub>1</sub>, 423<sub>1</sub>, 439<sub>1</sub>, 431<sub>1</sub>, 435<sub>1</sub>, 440<sub>1</sub>, 442<sub>1</sub>, 443<sub>1</sub>, 447<sub>1</sub>, 448<sub>1</sub>, 454<sub>1</sub>, 457<sub>1</sub>,  
466<sub>1</sub>, 467<sub>1</sub>, 467<sub>1</sub>, 468<sub>1</sub>, 470<sub>1</sub>, 471<sub>1</sub>, 223<sub>1</sub>.

კეისარი 293<sub>1</sub>, 304<sub>1</sub>

ლალეა 170<sub>1</sub>

ლალობა 319<sub>1</sub>

მაბეზარა 286<sub>1</sub>

მაბეზლარი 144<sub>1</sub>, 270<sub>1</sub>, 278<sub>1</sub>, 279<sub>1</sub>, 577<sub>1</sub>, 400<sub>2</sub>, 414<sub>1</sub>

მამაცი 16<sub>1</sub>, 45<sub>1</sub>, 163<sub>1</sub>, 210<sub>1</sub>, 256<sub>1</sub>, 269<sub>1</sub>, 278<sub>1</sub>, 285<sub>1</sub>

მამაცობა 90<sub>1</sub>

მამაცური 445<sub>1</sub>

მამული 22<sub>1</sub>, 143<sub>1</sub>, 237<sub>1</sub>, 280<sub>1</sub>, 430<sub>1</sub>, 4:2<sub>1</sub>

მდიდარი 344<sub>1</sub>

მებრძოლი 72<sub>1</sub>, 220<sub>1</sub>, 223<sub>1</sub>, 252<sub>1</sub>, 272<sub>1</sub>, 276<sub>1</sub>, 281<sub>1</sub>, 304<sub>1</sub>, 320<sub>1</sub>, 383<sub>1</sub>, 384<sub>1</sub>,  
423<sub>1</sub>, 432<sub>1</sub>, 441<sub>1</sub>, 441<sub>1</sub>

მეგობარი 246<sub>1</sub>, 333<sub>1</sub>, 344<sub>1</sub>, 351<sub>1</sub>, 378<sub>1</sub>, 433<sub>1</sub>

მეზობელი 132<sub>1</sub>, 295<sub>1</sub>

მეკობრე 415<sub>1</sub>

მეშვიდრე 251<sub>1</sub>, 348<sub>1</sub>

მემუქარე 340<sub>1</sub>, 353<sub>1</sub>

მემუქრე 182<sub>1</sub>

მერიქიფე 158<sub>1</sub>

მეფე 1<sub>1</sub>, 1<sub>1</sub>, 3<sub>1</sub>, 4<sub>1</sub>, 6<sub>1</sub>, 8<sub>1</sub>, 17<sub>1</sub>, 18<sub>1</sub>, 19<sub>1</sub>, 25<sub>1</sub>, 20<sub>1</sub>, 21<sub>1</sub>, 23<sub>1</sub>, 24<sub>1</sub>, 26<sub>1</sub>, 27<sub>1</sub>,  
28<sub>1</sub>, 31<sub>1</sub>, 33<sub>1</sub>, 34<sub>1</sub>, 36<sub>1</sub>, 37<sub>1</sub>, 38<sub>1</sub>, 40<sub>1</sub>, 46<sub>1</sub>, 67<sub>1</sub>, 68<sub>1</sub>, 71<sub>1</sub>, 72<sub>1</sub>, 73<sub>1</sub>, 77<sub>1</sub>,  
77<sub>1</sub>, 78<sub>1</sub>, 79<sub>1</sub>, 81<sub>1</sub>, 82<sub>1</sub>, 83<sub>1</sub>, 84<sub>1</sub>, 84<sub>1</sub>, 85<sub>1</sub>, 86<sub>1</sub>, 88<sub>1</sub>, 91<sub>1</sub>, 92<sub>1</sub>, 94<sub>1</sub>, 97<sub>1</sub>,  
99<sub>1</sub>, 99<sub>1</sub>, 101<sub>1</sub>, 102<sub>1</sub>, 103<sub>1</sub>, 103<sub>1</sub>, 104<sub>1</sub>, 105<sub>1</sub>, 113<sub>1</sub>, 132<sub>1</sub>, 146<sub>1</sub>, 165<sub>1</sub>,  
166<sub>1</sub>, 183<sub>1</sub>, 194<sub>1</sub>, 201<sub>1</sub>, 209<sub>1</sub>, 210<sub>1</sub>, 220<sub>1</sub>, 225<sub>1</sub>, 230<sub>1</sub>, 230<sub>1</sub>, 235<sub>1</sub>, 238<sub>1</sub>,  
243<sub>1</sub>, 243<sub>1</sub>, 245<sub>1</sub>, 245<sub>1</sub>, 247<sub>1</sub>, 250<sub>1</sub>, 253<sub>1</sub>, 270<sub>1</sub>, 272<sub>1</sub>, 274<sub>1</sub>, 281<sub>1</sub>, 284<sub>1</sub>,  
294<sub>1</sub>, 298<sub>1</sub>, 299<sub>1</sub>, 300<sub>1</sub>, 327<sub>1</sub>, 329<sub>1</sub>, 378<sub>1</sub>, 388<sub>1</sub>, 389<sub>1</sub>, 390<sub>1</sub>, 395<sub>1</sub>, 396<sub>1</sub>,  
398<sub>1</sub>, 401<sub>1</sub>, 406<sub>1</sub>, 409<sub>1</sub>, 412<sub>1</sub>, 440<sub>1</sub>, 450<sub>1</sub>, 453<sub>1</sub>, 459<sub>1</sub>, 472<sub>1</sub>

მთარგმნელი 484<sub>1</sub>

მკვიდრი 123<sub>1</sub>, 233<sub>1</sub>, 244<sub>1</sub>, 328<sub>1</sub>, 348<sub>1</sub>

მომღერალი 350<sub>1</sub>

მონა 127<sub>1</sub>, 159<sub>1</sub>, 403<sub>1</sub>

მოუარევი 3<sub>1</sub>, 4<sub>1</sub>, 5<sub>1</sub>, 87<sub>1</sub>, 156<sub>1</sub>, 185<sub>1</sub>, 202<sub>1</sub>, 451<sub>1</sub>, 456<sub>1</sub>, 457<sub>1</sub>, 458<sub>1</sub>, 460<sub>1</sub>, 462<sub>1</sub>,

მოციქული 25<sub>1</sub>, 27<sub>1</sub>, 166<sub>1</sub>, 456<sub>1</sub>

მტერი 4<sub>1</sub>, 6<sub>1</sub>, 44<sub>1</sub>, 52<sub>1</sub>, 57<sub>1</sub>, 71<sub>1</sub>, 162<sub>1</sub>, 177<sub>1</sub>, 182<sub>1</sub>, 191<sub>1</sub>, 197<sub>1</sub>, 206<sub>1</sub>, 221<sub>1</sub>,  
239<sub>1</sub>, 248<sub>1</sub>, 253<sub>1</sub>, 254<sub>1</sub>, 260<sub>1</sub>, 273<sub>1</sub>, 278<sub>1</sub>, 281<sub>1</sub>, 296<sub>1</sub>, 298<sub>1</sub>, 299<sub>1</sub>, 312<sub>1</sub>,  
313<sub>1</sub>, 316<sub>1</sub>, 317<sub>1</sub>, 319<sub>1</sub>, 321<sub>1</sub>, 322<sub>1</sub>, 324<sub>1</sub>, 324<sub>1</sub>, 324<sub>1</sub>, 326<sub>1</sub>, 329<sub>1</sub>, 330<sub>1</sub>,  
330<sub>1</sub>, 336<sub>1</sub>, 339<sub>1</sub>, 343<sub>1</sub>, 346<sub>1</sub>, 352<sub>1</sub>, 356<sub>1</sub>, 358<sub>1</sub>, 381<sub>1</sub>, 383<sub>1</sub>, 390<sub>1</sub>, 391<sub>1</sub>

392<sub>2</sub>, 396<sub>1</sub>, 397<sub>1</sub>, 398<sub>2</sub>, 402<sub>1</sub>, 405<sub>1</sub>, 405<sub>3</sub>, 421<sub>2</sub>, 429<sub>1</sub>, 439<sub>4</sub>, 455<sub>3</sub>, 462<sub>3</sub>,  
 467<sub>1</sub>, 475<sub>2</sub>,  
 მტერობა 377<sub>1</sub>, 460<sub>1</sub>  
 მოლაღატე 9<sub>2</sub>  
 მოყვარე 8<sub>1</sub>, 102<sub>1</sub>, 142<sub>1</sub>, 182<sub>1</sub>, 233<sub>1</sub>, 259<sub>1</sub>, 288<sub>1</sub>, 291<sub>1</sub>, 297<sub>3</sub>, 302<sub>3</sub>, 333<sub>1</sub>, 351<sub>2</sub>,  
 355<sub>2</sub>, 390<sub>2</sub>, 415<sub>1</sub>  
 მოყვასი 232<sub>2</sub>, 335<sub>1</sub>  
 მოყვრობა 91<sub>1</sub>, 95<sub>1</sub>, 96<sub>1</sub>, 141<sub>1</sub>, 152<sub>3</sub>  
 მოშურნე 475<sub>2</sub>  
 მოწამე 382<sub>2</sub>  
 მოწმე 373<sub>2</sub>  
 მრუშობა 450<sub>2</sub>  
 მსიძობა 450<sub>2</sub>  
 მუხრანთ თავი 152<sub>2</sub>  
 მუხრანთ მყრობი 44<sub>2</sub>  
 მცველნი 181<sub>2</sub>, 228<sub>2</sub>, 257<sub>2</sub>  
 მცოდნეობა 131<sub>1</sub>, 171<sub>2</sub>  
 მცრობა 346<sub>1</sub>  
 მკრობილი 251<sub>1</sub>  
 მკრობა 346<sub>1</sub>  
 მბნე 91<sub>2</sub>, 210<sub>1</sub>, 281<sub>1</sub>  
 ნათესავი 475<sub>1</sub>  
 ნამსახური 21<sub>2</sub>, 294<sub>2</sub>  
 ნამუსი 266<sub>2</sub>, 334<sub>2</sub>  
 ნდომის ზნე 91<sub>2</sub>  
 ორგული 439<sub>1</sub>  
 ორგულობა 272<sub>1</sub>  
 ოსტატი 287<sub>2</sub>  
 პატივი 252<sub>2</sub>, 421<sub>1</sub>  
 პატიეცემა 308<sub>1</sub>, 355<sub>1</sub>  
 პატრონი 71<sub>1</sub>, 171<sub>1</sub>, 152<sub>1</sub>, 101<sub>1</sub>, 191<sub>1</sub>, 196<sub>2</sub>, 209<sub>2</sub>, 252<sub>1</sub>, 277<sub>2</sub>, 280<sub>1</sub>, 280<sub>2</sub>, 280<sub>3</sub>, 284<sub>2</sub>,  
 286<sub>1</sub>, 306<sub>2</sub>, 306<sub>3</sub>, 318<sub>1</sub>, 330<sub>1</sub>, 378<sub>1</sub>, 285<sub>1</sub>, 386<sub>2</sub>, 388<sub>1</sub>, 394<sub>1</sub>, 396<sub>2</sub>, 408<sub>1</sub>,  
 413<sub>2</sub>, 440<sub>2</sub>  
 პატრონტერი 57<sub>1</sub>  
 პატრონ-ყვობა 192<sub>2</sub>, 288<sub>1</sub>  
 პირობა 18<sub>2</sub>  
 პურადი 244<sub>2</sub>, 285<sub>1</sub>  
 პურობა 344<sub>1</sub>  
 რიტორი კაცი 2<sub>1</sub>  
 რჩევა 56<sub>1</sub>, 58<sub>1</sub>, 104<sub>1</sub>  
 რჩევა-ეხირობა 465<sub>2</sub>  
 საბოზველი 87<sub>2</sub>  
 სათნო 192<sub>2</sub>  
 საკეისრო 455<sub>2</sub>  
 სამართალი 278<sub>2</sub>, 346<sub>2</sub>  
 სამართლობა 406<sub>1</sub>

საპედიკო 165, 186, 259, 300, 399, 449,  
 სამაახური 1, 220, 273, 279, 349, 371, 376, 378, 386, 388, 392, 394,  
 სამყოფელი 22,  
 სამცხური 22, 295, 296, 297, 379,  
 სანჯახები 429,  
 საპატრონეზო 15,  
 სარდრობა 37,  
 სარჯელი 128, 447,  
 სასარჯლო 446,  
 სასჯელი 362, 370,  
 საფიცარი 97, 102,  
 საყმო 430,  
 საჩივარი 382, 391,  
 სიკეთე 36, 243,  
 სიმაგრე 267, 265,  
 სიმინე 395,  
 სირცხვილი 183,  
 სიუხვე 175,  
 სიხარბე 172,  
 სიჯაბნე 348, 464,  
 სპასალარი 259,  
 სტუმარი 350, 410,  
 სულთანი 219, 307, 450,  
 სუფრაჯი 102,  
 სწავლა 347  
 ტახტი სამეფო 27, 164, 250, 293, 304, 406, 452,  
 ტომი 280, 475,  
 ტრაბახი 69,  
 ტყვე 222,  
 ტყუილად 21, 171, 198, 251, 300,  
 უღები 171,  
 უებრო 278,  
 უთვალღებო 346,  
 უთამამო 441,  
 უმკვიდრო 186,  
 ურვა 399, 469,  
 უსამართლოდ 387,  
 უნიში 343,  
 უბეი 81, 170, 221, 357,  
 ფარეშთეცესი 109,  
 ფარეშთ ხუცი 108,  
 ფაშა 234,  
 ფაშები 43, 417,  
 ფიცი 5, 6, 7, 9, 37, 71, 88, 97, 97, 109, 213, 274,  
 ფიცის გმობა 24,  
 ქალი 64, 92, 98, 139, 140, 123, 134, 135, 212, 214, 215, 450,  
 ქველნი 306,

ქიშთი 89, 114,  
 ლალატი 10, 17, 103, 302, 374,  
 ლალატობა 24, 467,  
 ლარიბობა 175, 280,  
 ყაენი 78, 237, 306,  
 ყაიაზი 415,  
 ყარაული 451,  
 ყარაულობა 53,  
 ყაფუჩიბაში 416,  
 ყაფუჯები 420,  
 ყმა 11, 29, 79, 96, 104, 113, 117, 121, 122, 132, 141, 143, 174, 191, 192,  
 226, 234, 242, 245, 250, 276, 276, 277, 277, 280, 349, 393, 388,  
 413, 428, 433, 451,  
 ყმის სამსახური 349,  
 ყნობა 236, 245, 389, 419,  
 ყორჩიბანი 194,  
 შათირი 184, 186,  
 შუგირდი 287,  
 შუმნახმცელები 31,  
 შერიგება 365,  
 შეფიცვა 8,  
 შეწყლება 175,  
 შიკრიკი 461,  
 შინაყმა 100,  
 შური 279, 301, 378, 446, 447, 449,  
 ჩაჟარი 457,  
 ციხე 163, 169, 221, 227, 228, 233, 235, 240, 240, 248, 249, 254, 260,  
 263, 265, 304, 355, 420, 420, 436,  
 ცხვირის მოჭრა 109,  
 წიგნი საფიცრისა 7, 1  
 წიგნი ფიცისა 8,  
 წიგნობარი 430,  
 წყალობა 15, 19, 85, 87, 126, 168, 170, 236, 349, 356, 420, 461,  
 წყალობის წიგნი 439,  
 წყობა 275, 344,  
 კაბუკი 473,  
 კირნახული 10, 23, 76, 117, 176, 270, 312, 342,  
 ხახინადარი 463,  
 ხალხი 211, 235,  
 ხანი 219, 259,  
 ხარბი 55, 172,  
 ხემწიფე 2, 91, 144, 146, 145, 161, 168, 170, 174, 175, 176, 193, 228,  
 275, 304, 305, 335, 393, 394, 416, 416, 419, 422, 426, 434, 438,  
 450, 451, 455, 455, 455, 455, 457, 457, 460, 461, 462, 462, 463,  
 463, 465,  
 ხემწიფის შვილი 212,  
 ხვანთქარი 228, 230, 250, 355, 356,



ხვანიჭრის კარი  
ხვანიჭარი 5<sub>3</sub>  
ხიდის შტეველი 129<sub>3</sub> 135<sub>1</sub>  
ხიხანი 205<sub>4</sub>  
ჯაბანი 285<sub>3</sub> 340<sub>3</sub> 405<sub>1</sub>  
ჯამუში 174<sub>1</sub>  
ჯამუში 181<sub>3</sub> 249<sub>1</sub> 257<sub>3</sub>  
ჯაკოსანი 75<sub>3</sub>  
ჯილოსანი კაცი 42<sub>3</sub>

## კ. რ ი ც ხ ვ ი

ათი [43]<sub>1</sub>  
ათის თავი 477<sub>3</sub>  
ათასი 58<sub>1</sub> 204<sub>1</sub> 221<sub>1</sub> 294<sub>2</sub>  
ასი 58<sub>4</sub> 431<sub>3</sub>  
ერთი 9<sub>2</sub> 106<sub>3</sub> 119<sub>1</sub> 130<sub>2</sub> 130<sub>3</sub> 133<sub>1</sub> 163<sub>3</sub> 173<sub>1</sub> 173<sub>3</sub> 190<sub>1</sub> 194<sub>3</sub> 221<sub>4</sub>  
264<sub>2</sub> 272<sub>2</sub> 291<sub>2</sub> 339<sub>1</sub> 347<sub>3</sub> 353<sub>1</sub> 353<sub>3</sub> 363<sub>1</sub> 365<sub>1</sub> 408<sub>1</sub> 467<sub>3</sub>  
ექესი [19]<sub>1</sub> 66<sub>1</sub> 101<sub>1</sub> 117<sub>1</sub>  
თურთმეტი 303<sub>3</sub>  
თორმეტი 75<sub>3</sub> 303<sub>3</sub>  
ოთხასი 38<sub>3</sub> 174<sub>3</sub>  
ოთხი [13]<sub>1</sub> 190<sub>1</sub> 329<sub>2</sub> 376<sub>3</sub> 436<sub>1</sub>  
ორი [7]<sub>1</sub> 33<sub>3</sub> 42<sub>1</sub> 130<sub>3</sub> 154<sub>3</sub> 158<sub>3</sub> 160<sub>1</sub> 165<sub>2</sub> 165<sub>3</sub> 200<sub>3</sub> 201<sub>1</sub> 213<sub>1</sub> 218<sub>1</sub>  
240<sub>3</sub> 245<sub>3</sub> 255<sub>3</sub> 257<sub>2</sub> 258<sub>1</sub> 267<sub>1</sub> 269<sub>2</sub> 287<sub>3</sub> 307<sub>2</sub> 308<sub>3</sub> 308<sub>3</sub>  
309<sub>1</sub> 341<sub>3</sub> 365<sub>2</sub> 384<sub>3</sub> 388<sub>2</sub> 408<sub>1</sub> 419<sub>1</sub>  
ოცდაათი 204<sub>3</sub>  
ოცი 28<sub>3</sub> 103<sub>1</sub> 204<sub>3</sub> 211<sub>3</sub> 425<sub>4</sub> 438<sub>1</sub> 477<sub>4</sub>  
რუა [27]<sub>1</sub> 382<sub>3</sub>  
სამი 5<sub>1</sub> [11]<sub>1</sub> 71<sub>1</sub> 79<sub>1</sub> 82<sub>1</sub> 219<sub>3</sub> 297<sub>3</sub>  
სამოცი 130<sub>1</sub> 133<sub>2</sub> 204<sub>1</sub> 211<sub>2</sub> 232<sub>1</sub>  
სამოციათასი 47<sub>1</sub>  
შვიდასი 45<sub>1</sub> 204<sub>1</sub>  
შვიდ ათასი 431<sub>1</sub>  
შვიდი [25]<sub>1</sub> 37<sub>1</sub> 40<sub>1</sub> 118<sub>3</sub> 382<sub>2</sub>  
ცამეტი 28<sub>3</sub>  
ცხრა [29]<sub>1</sub> 74<sub>1</sub>  
ხუთასი 260<sub>1</sub> 265<sub>3</sub>  
ხუთი [16]<sub>1</sub> 101<sub>1</sub> 216<sub>1</sub>

## ლ. ფ უ ლ ი, ს ა წ ო ნ ი, ს ა ხ ო მ ი

აბაზი 357<sub>4</sub>  
დანგი 291<sub>2</sub>  
დრაჰკანი 227<sub>4</sub>  
თეთრი 170<sub>3</sub> 171<sub>1</sub> 171<sub>2</sub> 227<sub>4</sub> 305<sub>2</sub>

თუმანი 174<sub>3</sub>  
მარჩილი 133<sub>3</sub>

### M. თამაზობანი, სკოლტი

თავაში 350  
მცურავი 53<sub>1</sub>  
ნადირობა 103<sub>2</sub>, 184, 235<sub>3</sub>, 346<sub>1</sub>

### N. საგხედრო, საზღვრო

აბჯარი 72<sub>1</sub>  
ალამი 474<sub>2</sub>  
აფთი 429<sub>2</sub>  
ბრძოლა 77<sub>1</sub>, 198<sub>1</sub>, 241, 241, 270<sub>1</sub>, 313<sub>1</sub>, 355<sub>2</sub>, 423<sub>2</sub>, 427<sub>1</sub>, 430<sub>3</sub>, 473<sub>1</sub>  
გუშავი 240<sub>3</sub> 6  
დანა 340<sub>1</sub>  
დიბლიგი 154<sub>2</sub>  
დრონა 341<sub>2</sub>  
ენგიჩარი 459<sub>3</sub>  
ენგიჩარ ალა 422<sub>1</sub>  
ედა პრტყელი ხმალი 390<sub>1</sub>  
ხავი 23<sub>2</sub>, 43<sub>2</sub>, 152<sub>2</sub>, 293<sub>1</sub>, 268<sub>2</sub>  
ხარადი 197<sub>1</sub>  
ხარბახანი 423<sub>2</sub>  
ხუჩი 313<sub>1</sub>  
თაენი (დახოცილთა მოქრილი თავები-ტროფეი) 78<sub>2</sub>  
თოფი 64<sub>1</sub>, 65<sub>2</sub>, 65<sub>4</sub>, 68<sub>1</sub>, 194<sub>1</sub>, 211<sub>2</sub>, 264<sub>2</sub>, 435<sub>1</sub>, 438<sub>1</sub>  
თოფის სროლა 65<sub>1</sub>  
თოფის კომლი 65<sub>2</sub>  
თოფხანა 422  
თბრილი 65<sub>1</sub>  
იარალი 131<sub>2</sub>, 197<sub>1</sub>, 209<sub>1</sub>, 217<sub>1</sub>, 285<sub>2</sub>, 347<sub>2</sub>  
იერიში 190<sub>2</sub>  
ისარი 62<sub>1</sub>, 64<sub>2</sub>, 73<sub>1</sub>, 73<sub>2</sub>, 74<sub>1</sub>, 153<sub>2</sub>, 216<sub>1</sub>, 217<sub>2</sub>, 256<sub>4</sub>, 269<sub>2</sub>, 299<sub>2</sub>, 299<sub>3</sub>  
ლაშქარი 30<sub>2</sub>, 34<sub>2</sub>, 46<sub>2</sub>, 105<sub>2</sub>, 110<sub>2</sub>, 186<sub>2</sub>, 204<sub>2</sub>, 209<sub>2</sub>, 213<sub>1</sub>, 225<sub>2</sub>, 409<sub>1</sub>, 410<sub>1</sub>,  
4<sup>8</sup><sub>2</sub>  
ლახვარი 166<sub>3</sub>, 167<sub>3</sub>, 221<sub>2</sub>, 225<sub>2</sub>, 275<sub>2</sub>, 343<sub>3</sub>, 356<sub>1</sub>, 357<sub>1</sub>, 357<sub>1</sub>, 367<sub>2</sub>, 368<sub>1</sub>,  
473<sub>1</sub>  
ლახტი 32<sub>2</sub>, 69<sub>2</sub>, 71<sub>1</sub>, 71<sub>2</sub>, 73<sub>2</sub>, 198<sub>2</sub>, 313<sub>1</sub>, 429<sub>2</sub>  
ლახტის ტარი 198<sub>3</sub>  
მეთოფე 65<sub>1</sub>, 195<sub>2</sub>, 260<sub>1</sub>, 265<sub>1</sub>  
მეომარი 427<sub>2</sub>  
მუხარადი 339<sub>2</sub>, 341<sub>1</sub>  
მშვილდი 64<sub>2</sub>, 103<sub>2</sub>, 153<sub>2</sub>, 211<sub>2</sub>, 219<sub>2</sub>, 256<sub>2</sub>, 315<sub>2</sub>, 435<sub>1</sub>,  
მშვილდ-ისარი 112<sub>1</sub>

ნაჯახი 429,

ოქო 1, 4, 45, 55, 56, 58, 59, 61, 66, 68, 68, 76, 80, 87, 117,  
167, 182, 194, 194, 200, 201, 205, 208, 209, 240, 270, 281,  
307, 303, 321, 321, 354, 411, 417, 413.

ოროლი 75,

რაზმი 43, 66, 70, 73, 187, 201, 251, 341, 385,

რაზნა წყობა 47, 60, 66, 373,

რაზმი წყობილი 251,

საბრძოლი 64,

საომარი 323,

სარპრობა 37,4

სარდლობა 432,

საყალბო 64, 74,

საყვირი 341

სისქე ჯარისა 66, 70,

სა 321,

ტალიკი 52,

ფარი 73, 384,

ქამნდარი 65,

ქარქაში 379,

ქეში 216,

ქუეითი 413,

წებმა 413,

წეწეული ლაქარი 410,

წუბი 42, 43, 64, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 119, 125, 154, 187, 187,  
195, 196, 196, 198, 208, 211, 272, 313, 362, 411,

ყალბა [ყათლამი] 375,

ხმალი 1, 19, 31, 45, 52, 56, 71, 71, 79, 85, 87, 90, 109, 110,  
180, 183, 198, 204, 206, 208, 217, 220, 247, 254, 254,  
258, 271, 276, 277, 278, 281, 313, 318, 326, 329, 352,  
352, 359, 370, 379, 381, 384, 392, 411, 416, 418, 419, 429,  
431, 436, 453, 458, 469,

ხლმის ვადა 20,

ჯარი 15, 30, 40, 65, 70, 70, 72, 109, 114, 118, 174, 180, 182,  
190, 190, 202, 204, 211, 213, 233, 239, 277, 332, 341, 372,  
384, 409, 438,

ჯაბეი 52, 65, 75, 76, 119, 180, 313, 444,

## 0. საზოგადოებრივი საქმეები, აღმშენებლობა, გოგყობილიობა.

აბუდი 121,

აგური 424,

აგანდი 295, 318,

ანდერძი 474,

არაბა 438<sub>1</sub>  
ახალუხი 109<sub>2</sub>  
ბადე 295<sub>1</sub>  
ბარგი 112<sub>2</sub> 224<sub>2</sub> 414<sub>2</sub> 463<sub>2</sub>  
ბალი 325<sub>1</sub> 326<sub>1</sub> 361<sub>1</sub> 452<sub>1</sub>  
ბალნარი 124<sub>2</sub>  
ბურჯი 63<sub>1</sub> 149<sub>1</sub> 292<sub>1</sub>  
გალაუანი 262<sub>2</sub> 300<sub>1</sub> 312<sub>2</sub> 436<sub>2</sub>  
განძი 115<sub>1</sub> 429<sub>2</sub> 436<sub>4</sub>  
გზა 30<sub>1</sub> 30<sub>2</sub> 32<sub>2</sub> 35<sub>1</sub> 48<sub>1</sub> 52<sub>1</sub> 61<sub>1</sub> 65<sub>1</sub> 103<sub>1</sub> 113<sub>1</sub> 117<sub>2</sub> 118<sub>1</sub> 121<sub>2</sub> 122<sub>1</sub> 121<sub>2</sub>  
128<sub>2</sub> 129<sub>1</sub> 146<sub>2</sub> 155<sub>1</sub> 158<sub>1</sub> 160<sub>1</sub> 207<sub>2</sub> 214<sub>1</sub> 216<sub>2</sub> 220<sub>2</sub> 250<sub>2</sub> 290<sub>2</sub> 311<sub>2</sub>  
352<sub>1</sub> 395<sub>1</sub> 396<sub>2</sub> 436<sub>1</sub>  
გოდოლი 407<sub>1</sub>  
დოულათი 311<sub>2</sub>  
დოლაბი 60<sub>1</sub>  
დოლბანდი 43<sub>2</sub>  
ზღუდე 300<sub>1</sub> 423<sub>1</sub>  
თასი 13<sub>2</sub> 80<sub>2</sub> 133<sub>2</sub> 136<sub>2</sub> 137<sub>2</sub> 431<sub>1</sub>  
თოფხანა 422<sub>1</sub>  
თხრილი 60<sub>1</sub> 65<sub>1</sub> 207<sub>2</sub>  
ინა 262<sub>1</sub>  
კაბა 43<sub>2</sub>  
კალთა 53<sub>2</sub> 134<sub>1</sub>  
კარიბჭე 137<sub>1</sub>  
კოშკი 124<sub>2</sub>  
მახარა 99<sub>2</sub>  
მხლვარი 418<sub>2</sub>  
მილი 301<sub>1</sub>  
მინა 80<sub>2</sub> 262<sub>4</sub>  
მკედი 318<sub>2</sub>  
მურასა 113<sub>2</sub>  
ნაეი 25<sub>2</sub>  
ნეთსაყუდარი 128<sub>1</sub>  
ნამგალი 3<sub>1</sub>  
ნალარა 22<sub>1</sub> 146<sub>2</sub>  
ოქრო გადაკრული 79<sub>2</sub>  
ოქრო შეკანმული (ცხენი) 219<sub>4</sub>  
პარკი 62<sub>1</sub>  
რახტი 79<sub>2</sub> 197<sub>2</sub>  
რუქა 268<sub>1</sub>  
საბელი 185<sub>2</sub>  
სადაე 47<sub>2</sub> 134<sub>1</sub> 219<sub>1</sub>  
სადგური 235<sub>1</sub> 331<sub>1</sub> 424<sub>1</sub>  
სადგურობა 236<sub>1</sub>  
სადილი 49<sub>1</sub>  
საენე 359<sub>2</sub>  
საზღვარი 306<sub>2</sub> 395<sub>2</sub>

საღარო 383, 403,  
 სამანი 261,  
 სამძღვარი 35, 430,  
 სანთელი 12, 325,  
 სარკე 447,  
 სარხო 158, 222, 429,  
 სასახლე 114, 261, 262,  
 საუნჯე 390,  
 საქონელი 200, 221, 249, 258, 263, 414, 428, 429, 437,  
 საყვირი 22, 341,  
 საყულო 136, 189,  
 საქურქლე 383,  
 სალი 87, 132, 143, 156, 161, 261, 280, 349, 410, 417, 424, 431,  
 სახლ-სამყოფი 295, 359,  
 სახშილი 120, 206, 331, 349, 364,  
 სეფე 81,  
 სიმაგრე 295, 436,  
 სრა 304,  
 სურა 80, 431,  
 სურა 102, 150,  
 სრა 419,  
 ტახტი 171, 171, 416,  
 უბანი 139, 139, 139,  
 უბე 53, 71, 125, 134, 185,  
 ულუფა 418,  
 უნაგირი 69, 79, 118,  
 ფასი 133, 431,  
 ფიცარი 48, 122,  
 ფელი 227,  
 ქალმანი 111,  
 ქალაქი 202, 190, 249, 420,  
 „ქართლის ცხოვრება“ 1, 476,  
 ქონება 114, 188, 189, 229, 403,  
 ქუდი 239, 423,  
 ლვედი 318,  
 ყაუხი 423,  
 შალი 2 1,  
 შარბათი 426, 441,  
 შენობა 124,  
 ცელი 31,  
 ძოწეული 471,  
 წიგნი 18, 49, 103, 186, 434, 437, 454, 455, 461,  
 წიგნი თავდაბეჭდული 185,  
 წინდა 111,  
 ხალათი 229, 255, 439,  
 ხარჯი 46,  
 ხიდი 48, 48, 59, 129, 130, 131, 134, 180.

ჯილა 70, 328,  
ჯოხი 39,  
ჯუბა, 211,

## რ. მ უ ს ი ბ ა

ბობლანი 316,  
გალობა 349,  
მომღერალი 350,  
ორღანო 316,  
საყვირი 341,  
წინწილი 316,



---

\*) მაღლობას ეჯხდი სარა ბარნაველს და თამარ ოქროშიძეს, რომელთაც ჩემთან ერთად გაინაწილეს შრომა საძიებლის შედგენისა.

რ ე დ ა ქ ო რ ი.